Universiteit
Leiden
The Netherlands

Bronnen betreffende de registratie van vreemdelingen in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw

Schrover, Marlou

Citation
Schrover, M. (2002). *Bronnen betreffende de registratie van vreemdelingen in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw*. Den Haag: ING. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/13894

Version:	Not Applicable (or Unknown)
License:	Leiden University Non-exclusive license
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/13894

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Broncommentaren

5

Bronnen betreffende de registratie van vreemdelingen in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw

Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

RGP

BRONCOMMENTAREN 5

BRONCOMMENTAREN 5

Onder eindredactie van Marlou Schrover

Inleiding
Corrie van Eijl en Marlou Schrover

Registers van verstrekte en geweigerde reis- en verblijfpassen (1849-1923)
Louk Pöckling en Marlou Schrover

Registratie van vreemdelingen in het Algemeen Politieblad (1852-1947)
Corrie van Eijl

Registratie van vreemdelingen in het bevolkingsregister (1850-1920)
Marlou Schrover

Lokale vreemdelingenregisters en vreemdelingendossiers (1918-1940)
Leo Lucassen

Persoonsdossiers in het archief van de Immigratie- en Naturalisatiedienst en haar rechtsvoorgangers (1906-) 1945-1985 (-1999)
Corrie Berghuis en Marlou Schrover

Het Oudpaspoortarchief (1950-1959)
Peter Christiaans en Marlou Schrover

Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

Den Haag 2002

Broncommentaren is een uitgave van het
Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

Redactie
Prof.dr. A. Knotter (*voorzitter*), prof.dr. C.A. Davids,
prof.dr. M.G.J. Duijvendak, dr. K.J.P.F.M. Jeurgens, dr. J. de Kruif,
drs. J. Pennings, dr. J.G.M. Sanders, dr. M. Schrover (*redactiesecretaris / eindredacteur*) .

Redactiesecretariaat / informatie over de uitgave
dr. G. VanSynghel
Instituut voor Nederlandse Geschiedenis
Prins Willem-Alexanderhof 5
Postbus 90755 ▪ 2509 LT Den Haag
Telefoon (070) 315 64 00 ▪ fax (070) 385 40 98
E-mail geertrui.vansynghel@inghist.nl
Internet www.inghist.nl

ISSN 0929-9572; 4
Broncommentaren Dl. 5
ISBN 90-5216-122-4

© 2002 Instituut voor Nederlandse Geschiedenis
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Basisvormgeving omslag en binnenwerk Hannie Pijnappels, Amsterdam
Gedrukt door Grafisch Produktiebedrijf Gorter bv, Steenwijk

INHOUD

INLEIDING 7
Corrie van Eijl en Marlou Schrover

REGISTERS VAN VERSTREKTE EN GEWEIGERDE REIS- EN VERBLIJFPASSEN (1849-1923) 35
Louk Pöckling en Marlou Schrover

REGISTRATIE VAN VREEMDELINGEN IN HET ALGEMEEN POLITIEBLAD (1852-1947) 71
Corrie van Eijl

REGISTRATIE VAN VREEMDELINGEN IN HET BEVOLKINGSREGISTER (1850-1920) 93
Marlou Schrover

LOKALE VREEMDELINGENREGISTERS EN VREEMDELINGENDOSSIERS (1918-1940) 113
Leo Lucassen

PERSOONSDOSSIERS IN HET ARCHIEF VAN DE IMMIGRATIE- EN NATURALISATIEDIENST EN HAAR RECHTSVOORGANGERS (1906-) 1945-1985 (-1999) 135
Corrie Berghuis en Marlou Schrover

HET OUDPASPOORTARCHIEF (1950-1959) 157
Peter Christiaans en Marlou Schrover

LITERATUURLIJST 179

LIJST VAN ILLUSTRATIES 185

PERSONALIA VAN DE AUTEURS 188

OVERZICHT BRONCOMMENTAREN 190

INLEIDING

De komst van vreemdelingen naar Nederland is een belangrijk aandachtspunt in het hedendaagse politieke debat. Die aandacht gaat gepaard met onderzoek naar immigranten in Nederland, vooral naar recente nieuwkomers, maar ook naar hun voorgangers in de afgelopen eeuwen. Deze belangstelling vormt de achtergrond bij de samenstelling van dit overzicht van bronnen. Bij de opzet van dit Broncommentaar is gekozen voor bronnen die betrekking hebben op de registratie van vreemdelingen in de negentiende en de twintigste eeuw, vooral na 1850. De keuze voor dit tijdvak heeft te maken met het onderzoek, dat zich concentreert op deze periode, maar ook met het feit dat de bronnen in de periode daarvoor sterk afwijken van de latere.

In dit Broncommentaar gaat het om bronnen waarin vreemdelingen werden geregistreerd. Vreemdelingen zijn in dit geval mensen die niet in Nederland werden geboren en die in Nederland woonden of daar tijdelijk verbleven. Die groep is altijd gevarieerd geweest en omvat zowel seizoenarbeiders, trekhandelaren en arbeidsmigranten als vluchtelingen, asielzoekers en gezinsherenigers. Mensen uit de (voormalige) Nederlandse koloniën waren juridisch gezien geen vreemdelingen en werden bij hun komst naar Nederland ook niet op dezelfde manier geregistreerd. In dit Broncommentaar wordt aan deze groep wel aandacht besteed, in navolging van wat gebruikelijk is bij migratiestudies.[2]

Bij de keuze van de bronnen is niet gestreefd naar volledigheid, maar dit Broncommentaar bevat wel de belangrijkste seriële bronnen op het gebied van registratie van vreemdelingen. Daarbij is gezocht naar een min of meer evenwichtige verdeling over de tijd. Voor gerelateerde bronnen kan men gedeeltelijk terecht bij enkele reeds eerder verschenen onderzoekgidsen.[3] In dit inleidende hoofdstuk wordt bovendien verwezen naar andere bronnen met betrekking tot de registratie van vreemdelingen, terwijl in elk commentaar afzonderlijk eveneens gerelateerde bronnen worden vermeld.

Het beleid ten aanzien van vreemdelingen en de registratie die daaruit voortvloeide, hielden verband met de aard en de omvang van de immigratie. Deze inleiding begint daarom met een beknopt overzicht van de immigratie in de negentiende en twintigste eeuw. Welke vreemdelingen kwamen er naar Nederland en in welke aantallen? Vervolgens worden de veranderingen beschreven in de nationaliteitswetgeving. Wie was Nederlander en wie werd als vreemdeling beschouwd? Daarna wordt een overzicht gegeven van het vreemdelingenbeleid in de negentiende en twintigste eeuw. Met deze relatief lange beschrijving van migratie, wetgeving en beleid wordt afgeweken van de structuur van de vorige delen in de reeks Broncommentaren. Hiervoor is gekozen omdat op deze ma-

nier doublures tussen de inleidingen van de afzonderlijke commentaren en veelvuldige verwijzingen worden voorkomen. Omdat in de verschillende bijdragen bovendien steeds verwezen wordt naar dezelfde titels is gekozen voor een collectieve bibliografie aan het einde van het Broncommentaar.

Aan het einde van dit inleidende hoofdstuk worden de bronnen beschreven waarin vreemdelingen werden geregistreerd en worden de selectiecriteria verantwoord die gebruikt zijn voor dit deel in de reeks Broncommentaren. Tot slot volgen enkele opmerkingen over de toegankelijkheid en openbaarheid van deze bronnen.

Wie kwamen naar Nederland?

De omvang van de immigratie was in de negentiende eeuw beperkt vergeleken met de daaraan voorafgaande eeuwen.[4] In het midden van de negentiende eeuw was het percentage van de bevolking dat in het buitenland was geboren ongeveer twee procent; in de achttiende eeuw was dit zes procent. In de tweede helft van de negentiende eeuw daalde het percentage onder de twee. Er waren toen 50.000 tot 60.000 geregistreerde vreemdelingen in Nederland. Het percentage bleef laag tot de laatste helft van de twintigste eeuw en steeg naar vijf procent omstreeks 1990. In het algemeen gold dat het aantal vreemdelingen in de steden verhoudingsgewijs groter was dan op het platteland. Naast verschuivingen in de percentages en aantallen waren er verschuivingen in de samenstelling van de groep immigranten. De verhouding tussen het aantal vluchtelingen en het aantal niet-vluchtelingen veranderde. Het onderscheid tussen vluchtelingen en niet-vluchtelingen is gedeeltelijk kunstmatig. Het aantal vluchtelingen werd beïnvloed door de mogelijkheden om als economische immigrant Nederland binnen te komen.

In de negentiende eeuw waren Duitse immigranten de belangrijkste groep vreemdelingen in Nederland. Zij bleven de grootste groep tot de komst van gastarbeiders na de Tweede Wereldoorlog. In de twintigste eeuw waren er enkele afzonderlijke getalsmatig belangrijke groepen nieuwkomers. De bezetting van België tijdens de Eerste Wereldoorlog leidde tot de komst van Belgische vluchtelingen. Reeds in oktober 1914 werden 340.000 Belgen opgevangen door particulieren en in kampen. In de jaren twintig zochten Duitse dienstmeisjes massaal in Nederland werk in een poging om aan problemen in hun vaderland te ontsnappen die een gevolg waren van de enorme inflatie. In totaal kwamen er in het Interbellum 175.000 Duitse vrouwen naar Nederland om als dienstbode te werken.[5] Het antisemitisme in Oost-Europa bracht toen ook 10.000 joodse vluchtelingen naar Nederland. Zij werden in de jaren dertig gevolgd door 20.000 joodse en 7.000 niet-joodse vluchtelingen uit Duitsland en Oostenrijk. Na de Tweede Wereldoorlog bleven ongeveer 3.000, vooral Poolse militairen die onderdeel hadden uitgemaakt van het bevrijdings-

leger in Nederland achter vanwege de politieke omwentelingen in hun geboorteland.

Na de Tweede Wereldoorlog nam de migratie uit de (voormalige) Nederlandse koloniën sterk toe, voornamelijk uit Nederlands-Indië. Na de onafhankelijkheid van Indonesië kwamen ongeveer 400.000 mensen uit dat land naar Nederland. Na 1951 werden 12.500 Molukkers 'tijdelijk' naar Nederland gebracht. In 1956 kwamen, na het mislukken van de Hongaarse opstand, enkele duizenden Hongaren, gevolgd door Tsjechische vluchtelingen die hun land verlieten toen de Praagse lente niet werd gevolgd door een zomer. In de jaren zestig werden gastarbeiders actief geworven in landen rond de Middellandse Zee. In de decennia daarna zouden Turken en Marokkanen, na Surinamers, de grootste groep immigranten in Nederland vormen. Rondom de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 kwamen veel Surinamers naar Nederland. In 1990 woonden er in Nederland 237.000 mensen van Surinaamse herkomst. Het aantal immigranten uit de Nederlandse Antillen was in 1990 84.000. In de jaren 1979 tot 1982 vroegen 6.000 Vietnamezen asiel.

In 1994 werden er in totaal 52.000 asielverzoeken ingediend vooral door mensen uit Iran, Irak, Sri Lanka, Ethiopië, Somalië en voormalig Joegoslavië.[6] In dat jaar werden 31.185 vreemdelingen uit Nederland verwijderd, onder wie 13.293 asielzoekers. Nieuw is dat sedert 1985 asielzoekers zich niet meer vrij overal in Nederland mogen vestigen. Dit leidde tot de oprichting van asielzoekerscentra.

De aard van de migratie veranderde ook in de loop der jaren. Tot omstreeks 1900 kwam een groot aantal migranten elk seizoen naar Nederland als trekarbeider of trekhandelaar. Zij keerden merendeels in de wintermaanden terug naar hun geboorteland. Aan het einde van de negentiende eeuw verdween deze seizoenmigratie vrijwel geheel. Migranten kwamen nog als van ouds vaak met de bedoeling tijdelijk te blijven, zoals de gastarbeiders van de jaren zestig van de twintigste eeuw, maar die eventuele terugkeer was niet meer aan een seizoen gebonden.[7]

Nederlander of vreemdeling?

Volgens de Grondwet van 1814 bestond het Nederlandse volk uit de 'ingezetenen'. Dat betekende niet dat iedere ingezetene een Nederlander was, want in dezelfde wet werd vastgelegd dat uitsluitend Nederlanders lid konden worden van de Staten-Generaal. Er waren dus kennelijk Nederlandse en niet-Nederlandse ingezetenen.[8]

De eerste wettelijke regeling van het Nederlanderschap is te vinden in het Burgerlijk Wetboek van 1838, dat de oudere Franse *Code Civil* verving. Die regeling was noodzakelijk omdat in het Wetboek in een aantal artikelen onderscheid werd gemaakt tussen Nederlanders en vreemdelingen. Daarom werd tevens omschreven wie voor de bepalingen in het wetboek Nederlanders waren en hoe het Nederlanderschap verloren en

verworven kon worden. Het Burgerlijk Wetboek bevatte daarmee uitsluitend een regeling van het Nederlanderschap voor in dat wetboek omschreven burgerlijke rechten en was geen nationaliteitsregeling.

Nederlanderschap werd in deze wet geregeld volgens het zogenaamde territorialiteit- of geboortelandprincipe (*ius soli*): Nederlander was iedereen die op Nederlands grondgebied was geboren uit aldaar gevestigde ouders. Als de ouders niet in Nederland waren gevestigd, kregen in Nederland geboren kinderen als ze meerderjarig werden op verzoek de Nederlandse nationaliteit. Ze moesten dan wel in Nederland wonen en verklaren zich in het Rijk te willen vestigen. In ons huidige jargon betekent dit dat de gehele tweede generatie bij geboorte Nederlander was of gemakkelijk het Nederlanderschap kon verkrijgen.

In een aantal opzichten week de wet af van het geboortelandprincipe, want ook buiten Nederland geboren kinderen van Nederlandse ouders kregen de Nederlandse nationaliteit. Dat was eveneens het geval bij kinderen van in Nederland (of in de koloniën) gevestigde ouders die tijdelijk in het buitenland verbleven. Daarnaast kon men Nederlander worden door naturalisatie. Voor de eerste generatie migranten was dit de enige mogelijkheid. De Nederlandse nationaliteit ging verloren als men zich in het buitenland liet naturaliseren, zonder toestemming in vreemde krijgs- of staatsdienst trad, of zich in het buitenland vestigde met de bedoeling niet naar Nederland terug te keren. Vrouwen kregen bij huwelijk de nationaliteit van hun echtgenoot, ook als deze stateloos was. Een Nederlandse vrouw verloor bij een huwelijk met een vreemdeling haar Nederlandse nationaliteit, terwijl een buitenlandse vrouw door een huwelijk met een Nederlander Nederlandse werd. Deze 'eenheid van nationaliteit' van echtgenoten werd tot 1964 gehandhaafd.[9] Alleen vrouwen die door huwelijk met een vreemdeling stateloos zouden worden, behielden vanaf 1936 hun eigen Nederlandse nationaliteit.[10]

Volgens het Burgerlijk Wetboek (BW) was het burgerlijk recht voor Nederlanders en vreemdelingen grotendeels hetzelfde. Het burgerlijk recht regelt de verhoudingen tussen de burgers onderling. Op verzoek konden vreemdelingen helemaal gelijkgesteld worden met Nederlanders (artikel 8 van het BW). Als zij zes jaar in dezelfde gemeente woonden en belasting betaalden, konden zij gelijkstelling aanvragen bij het gemeentebestuur. Dat betekende niet dat de vreemdeling de Nederlandse nationaliteit kreeg.

In het midden van de negentiende eeuw gingen er stemmen op om een aparte regeling te treffen voor het politieke Nederlanderschap. Het politieke recht had betrekking op het (census)kiesrecht en de uitoefening van openbare functies. De Nationaliteitswet van 1850 voorzag in de regeling van het politiek Nederlanderschap.[11] Voor de burgerlijke rechten bleef de regeling van het Burgerlijk Wetboek gelden.

Tussen de Nationaliteitswet van 1850 en de regelingen in het Burgerlijk Wetboek bestond een belangrijk verschil: terwijl volgens het BW vrijwel de hele bevolking van de koloniën de Nederlandse nationaliteit had,

kregen volgens de Nationaliteitswet uitsluitend de kinderen van in Nederland geboren of gevestigde ouders het politieke Nederlanderschap. De 'inlandse' bevolking was in politiek opzicht geen Nederlander. In het broncommentaar omtrent het Oudpaspoortarchief wordt hierop nader ingegaan. De 'inlandse' bevolking van Nederlands-Indië had wel de mogelijkheid om gelijkstelling en het politiek Nederlanderschap aan te vragen mits ze in de 'Europese leefsfeer' verkeerde.[12]

De dubbele nationaliteitsregeling bleef bestaan tot de Wet op het Nederlanderschap van 1892, die beide eerdere regelingen verving en die op 1 juli 1893 in werking trad. De mogelijkheid om gelijkstelling aan te vragen verviel. Met deze wet werd het geboortelandprincipe (*ius soli*) verlaten.[13] Voortaan kregen alleen kinderen van Nederlandse vaders en natuurlijke (buiten de echt geboren) kinderen van Nederlandse moeders de Nederlandse nationaliteit (*ius sanguinis*). Kinderen van immigranten die ná juli 1893 werden geboren, kregen de nationaliteit van hun vader. De kleinkinderen van immigranten, de derde generatie, werden uitsluitend Nederlander als ze anders stateloos zouden worden. Voor nakomelingen van Duitsers en Belgen was dat niet het geval; zij kregen de nationaliteit van hun vader. Dat betekent dat het grootste deel van de derde generatie geen Nederlander werd.

De wet van 1892 was vergeleken met eerdere en latere nationaliteitswetgeving zeer terughoudend in het toewijzen van de Nederlandse nationaliteit aan nakomelingen van immigranten. Dat werd in 1953 gedeeltelijk hersteld, toen de hele derde generatie immigranten met terugwerkende kracht tot 1893 automatisch de Nederlandse nationaliteit kreeg. Vanaf dat moment had een deel van deze derde generatie een dubbele nationaliteit. Deze derde-generatiebepaling gold ook voor Suriname en de Antillen. Bovendien kreeg in Suriname, volgens een regeling uit 1962, de tweede generatie immigranten automatisch de Nederlandse nationaliteit bij het bereiken van de leeftijd van 21 jaar.[14] Aan het eind van de jaren zestig had daarmee het grootste deel van de Surinaamse bevolking de Nederlandse nationaliteit. Bij de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 verloren de meesten die Nederlandse nationaliteit. Iedereen die in Suriname was geboren en daar op de dag van de onafhankelijkheid woonde, kreeg de Surinaamse nationaliteit. Alleen personen van wie de ouders buiten Suriname als Nederlander waren geboren, konden op verzoek de Nederlandse nationaliteit terugkrijgen.[15]

De laatste grote verandering in de nationaliteitswetgeving is de Rijkswet op het Nederlanderschap van 1984.[16] In deze wet is 'het beginsel van de gelijkheid der geslachten' als uitgangspunt genomen: voortaan zijn kinderen Nederlander als een van beide ouders Nederlander is. Verder werd de derde-generatiebepaling uit 1953 gehandhaafd en kwam er een optierecht voor de tweede generatie. De kinderen van migranten kunnen tussen hun achttiende en vijfentwintigste jaar opteren voor de Nederlandse nationaliteit zonder afstand te doen van de oorspronkelijke nationaliteit [zie schema 1].

Schema 1
Overzicht van regelingen omtrent Nederlanderschap

Nederlanderschap volgens het Burgerlijk Wetboek van 1838

- iedereen die op Nederlandse grond (in Nederland of de koloniën) was geboren uit ouders die daar waren gevestigd *(ius soli*)
- in Nederland geboren kinderen van ouders die daar niet waren gevestigd indien zij bij het bereiken van de drieëntwintigjarige leeftijd verklaarden zich in het Rijk te willen vestigen
- kinderen die buiten Nederland werden geboren tijdens een buitenlandse reis van ouders die Nederlander waren of die in Nederland (of in de koloniën) waren gevestigd;
- niet in Nederland geboren vrouwen die getrouwd waren met een Nederlandse man
- vreemdelingen die zich tot Nederlander hadden laten naturaliseren.

Vreemdelingen die verklaarden zes jaar in een gemeente te wonen en voornemens zijn daar te blijven konden met Nederlanders gelijkgesteld worden (art. 8 BW). Ze kregen niet de Nederlandse nationaliteit.

Nederlanderschap na de invoering van de Nationaliteitswet in 1850

voor burgerlijke rechten:

- idem 1838

voor staatkundig rechten:

- uitsluitend kinderen van in Nederland geboren of gevestigde ouders (niet in de koloniën).

Nederlanderschap na de invoering van de Wet op het Nederlanderschap 1892

- kinderen van Nederlandse vaders en natuurlijke kinderen van Nederlandse moeders (*ius sanguinis*)
- kleinkinderen van immigranten indien ze anders stateloos zouden worden
- genaturaliseerden
- mensen die voor 1892 de Nederlandse nationaliteit hadden
- niet-Nederlandse vrouwen die met een Nederlandse man huwden.

Nederlanders na 1953

- idem 1892;
- de hele derde generatie met terugwerkende kracht tot 1893.

Nederlanderschap na de invoering van de Rijkswet op het Nederlanderschap van 1984

- idem 1953
- kinderen waarvan een van beide ouders Nederlands is.

Vreemdelingenbeleid

In de negentiende eeuw nam de bemoeienis van de centrale overheid met vreemdelingen toe, maar de uitvoering van het vreemdelingenbeleid laat zien dat die invloed niet in alle gevallen even verstrekkend was.[17] Lokale overheden waren niet altijd op de hoogte van de wet- en regelgeving en hadden bovendien ruime bevoegdheden bij de uitvoering daarvan, waardoor de wet niet overal op dezelfde wijze werd toegepast. Bovendien liet de uitvoering van de regelgeving te wensen over door de omvang en kwaliteit van de Nederlandse politie. Een gebrekkige grenscontrole maakte het bijvoorbeeld voor uitgezette vreemdelingen gemakkelijk opnieuw het land in te komen.

Tot aan de Eerste Wereldoorlog konden vreemdelingen over het algemeen zonder veel problemen de Nederlandse grens passeren en was de regelgeving beperkt. Een Koninklijk Besluit uit 1815 schreef voor dat iedere vreemdeling zich binnen twaalf uur na aankomst moest melden bij de politie of bij het gemeentebestuur. Tegen inlevering van het paspoort kreeg de vreemdeling een veiligheidskaart die elke veertien dagen moest worden vernieuwd. Wanneer de vreemdeling niet over een pas beschikte, moest de persoon bij wie hij of zij logeerde dit binnen twaalf uur melden bij de politie of het gemeentebestuur. Hiermee had de gemeente in principe een overzicht van de vreemdelingen die zich binnen de stad bevonden. Met een dergelijke controle hoopte men te voorkomen dat politieke raddraaiers of armlastigen zich in de gemeente vestigden. De gemeente moest zelf de kosten van onderstand betalen voor vreemdelingen die zich al lange tijd in de stad bevonden. Volgens de Wet op het Domicilie van Onderstand (1818) was de plaats waar iemand was geboren of vier jaar had gewoond verantwoordelijk voor de betaling van onderstand. Vreemdelingen moesten zes jaar in een plaats hebben gewoond zonder 'genot van onderstand' voor ze daar bedeling konden aanvragen.[18]

De uitvoering van deze wet leidde herhaaldelijk tot conflicten tussen Nederlandse gemeenten onderling over betaling van de rekening. Het was in de praktijk vrijwel onmogelijk onderstandkosten te verhalen op de buitenlandse geboortegemeente. Dat maakte het voor gemeentebesturen belangrijk om er op toe te zien dat er zich geen armlastige vreemdelingen in hun plaats vestigden.

De problemen met arme vreemdelingen, die zwervend en bedelend in Nederland werden aangetroffen, waren de belangrijkste aanleiding voor een landelijke vreemdelingenwetgeving. De 'Wet van den 13den Augustus 1849' regelde de toelating, het verblijf en de uitzetting van vreemdelingen.[19] De wet stelde een nieuwe eis aan vreemdelingen die in Nederland wilden verblijven: zij moesten 'voldoende middelen van bestaan hebben, of door werkzaamheid kunnen verkrijgen'. Een tweede eis was een geldig buitenlands paspoort (met visum). Deze eis bestond al eerder en was niet erg stringent: een geleibrief was ook voldoende. De

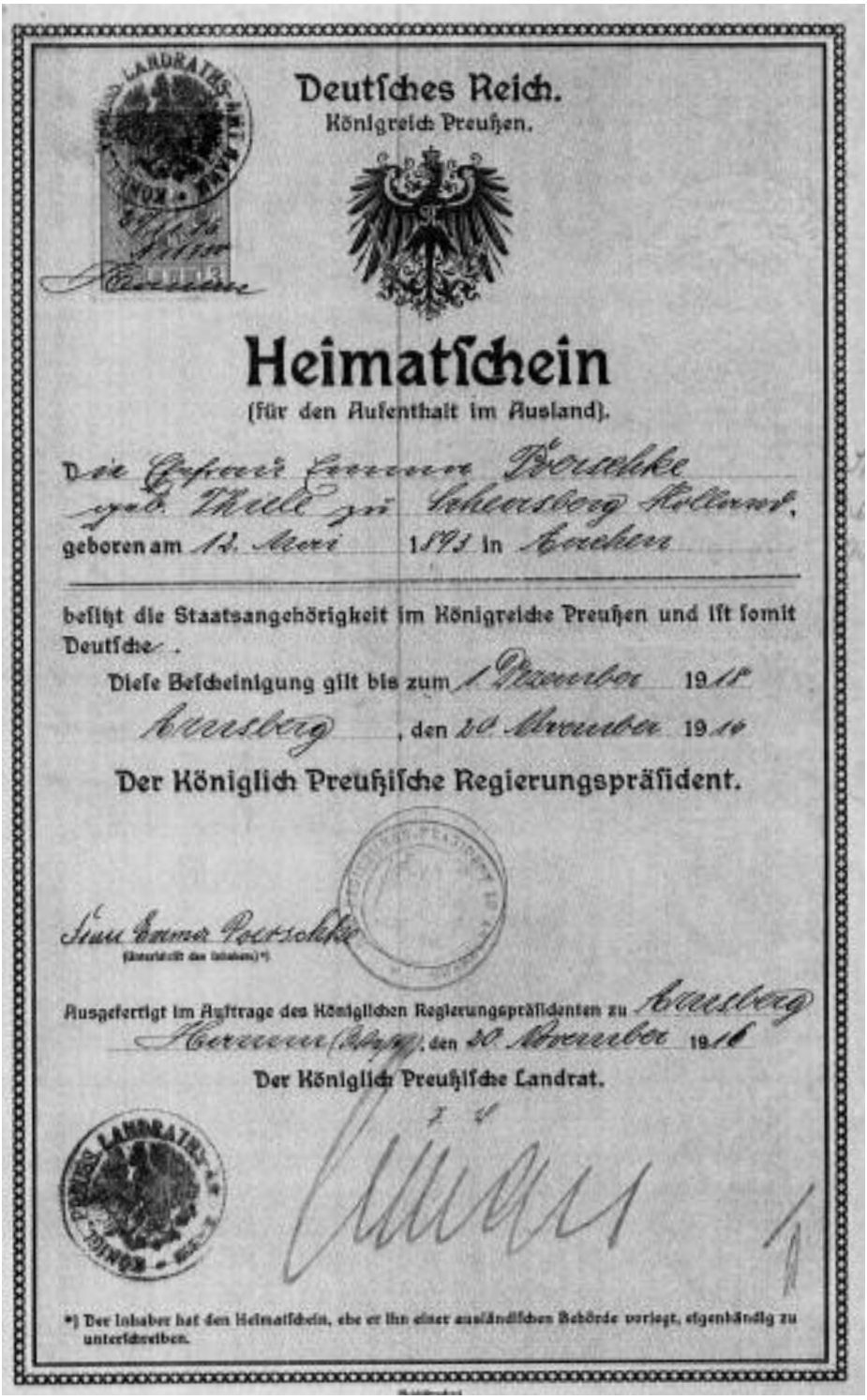

Deutsches Reich.
Königreich Preußen.

Heimatschein
(für den Aufenthalt im Ausland).

Die Ehefrau Emma Borbeke
geb. Thelle zu Scheerberg Kolmar,
geboren am 12. Mai 1893 in Arnsberg

besitzt die Staatsangehörigkeit im Königreiche Preußen und ist somit Deutsche.

Diese Bescheinigung gilt bis zum 1. Dezember 1918

Arnsberg, den 20. November 1916.

Der Königlich Preußische Regierungspräsident.

Emma Borbeke
(Unterschrift des Inhabers)*)

Ausgefertigt im Auftrage des Königlichen Regierungspräsidenten zu Arnsberg
Arnsberg (Bezirk), den 20. November 1916.

Der Königlich Preußische Landrat.

*) Der Inhaber hat den Heimatschein, ehe er ihn einer ausländischen Behörde vorlegt, eigenhändig zu unterschreiben.

1
Heimatschein, afgegeven in Arnsberg 1916.

minister van Buitenlandse Zaken zou echter wel graag zien dat slechts vreemdelingen werden toegelaten die ten minste waren voorzien van een *Heimatschein*. Dit was een bewijsstuk waarin een Duitse gemeente verklaarde dat iemand in haar gebied woonde en bij terugkeer niet zou worden geweigerd. Pruisen weigerde regelmatig eigen onderdanen opnieuw toe te laten na een als tijdelijk bedoelde afwezigheid en was tegelijkertijd, zo klaagde de Nederlandse minister van Justitie, weinig royaal in het afgeven van een *Heimatschein*.[20] [afbeelding 1]

Bij gebrek aan identiteitspapieren konden vreemdelingen 'op bloot vertoon' (liefst met verklaring van twee bij de politie bekende personen) het land binnenkomen. Vreemdelingen die aan beide eisen – geldig paspoort en middelen van bestaan – voldeden, hadden *recht* op toelating en kregen een reis- en verblijfpas. De reis- en verblijfpassen werden uitgereikt door het hoofd van politie in de gemeente waar iemand zich meldde en moesten elke drie maanden worden verlengd.

De Vreemdelingenwet was van toepassing op alle vreemdelingen in Nederland met uitzondering van mensen die, op grond van artikel 8 van het Burgerlijk Wetboek van 1838, met Nederlanders gelijkgesteld waren en vreemdelingen die met een Nederlandse vrouw gehuwd waren, of gehuwd waren geweest, en met haar kinderen hadden die in Nederland waren geboren. Deze twee groepen vreemdelingen konden dus in Nederland verblijven, ook als ze onvoldoende middelen van bestaan hadden.

De invoering van de Vreemdelingenwet van 1849 betekende niet dat vreemdelingen moeilijk de grens konden passeren; de criteria voor toelating waren ruim en er was weinig grenscontrole. Mensen kwamen met allerlei identiteitspapieren over de grens, zoals verlopen paspoorten of een *Wanderbuch.* Een *Wanderbuch* was een document waarmee Duitse ambachtsknechts gewoonlijk rondreisden en waarin hun opeenvolgende werkgevers aantekeningen maakten omtrent hun gedrag en werkervaring. In België werden Certificaten van Goed Gedrag afgegeven die in Nederland als identiteitsbewijs werden geaccepteerd [afbeelding 2].

Vreemdelingen konden ook zonder papieren in de regel ongehinderd het land binnenkomen. Omdat niet iedereen een reis- en verblijfpas kreeg, ontstond een onderscheid tussen vreemdelingen met een reis- en verblijfspas, de zogenaamde 'toegelaten vreemdelingen', en vreemdelingen die niet officieel waren toegelaten. De laatsten konden direct uit het land worden verwijderd als ze ergens zonder middelen van bestaan of bedelend werden aangetroffen.

Toegelaten vreemdelingen konden alleen op last van de kantonrechter worden uitgezet. Daarom verstuurde de minister van Justitie herhaaldelijk circulaires aan de politie om te waarschuwen tegen de uitgifte van reis- en verblijfpassen aan groepen vreemdelingen die men liever direct wilde kunnen uitzetten zonder tussenkomst van de kantonrechter, zoals muzikanten, kermisreizigers, 'Hongaarse oliekopers' (een soort kwakzalvers) en zigeuners.[21] De afgifte van passen raakte, mede door deze waarschuwingen, steeds meer in onbruik. In het broncommentaar over de re-

SIGNALEMENT

Lengte 1 meter centimeters.
Aangezicht
Voorhoofd
Oogen
Neus
Kin
Mond
Haar
Wenkbrauwen
BIJZONDERE TEEKENS

(335)

CERTIFICAAT VAN GOED GEDRAG

Wij Burgemeester der gemeente Linth
arrondissement Antwerpen provincie Antwerpen
verklaren bij deze dat de genaamde Herbert Julius
Joannes, geboren te Antwerpen den
9 October 1849 en
laatst woonachtig, van een goed en onberispelijk gedrag is, en dat
er aan ons, ten zijnen laste, tot heden nog geene klachten zijn
gedaan geweest.

Afgeleverd te Linth den 2 Maart 1877

De Burgemeester,

2
Certificaat van Goed Gedrag afgegeven door de gemeente Linth in 1877.

gisters van reis- en verblijfpassen wordt hierop nader ingegaan.

In de twintigste eeuw nam de overheidsbemoeienis met het toezicht op vreemdelingen toe. Bovendien maakte de groei van het ambtenaren- en politieapparaat het mogelijk om de naleving van regelgeving beter af te dwingen. In 1918 werd het toezicht op in Nederland verblijvende vreemdelingen verscherpt. De achtergrond van die maatregel was het grote aantal vreemdelingen en buitenlandse militairen dat na de Eerste Wereldoorlog in Nederland was achtergebleven en de internationale politieke onrust door revolutionaire bewegingen in verschillende Europese landen. In verband hiermee werden twee nieuwe wetten afgekondigd: een wet op het toezicht op vreemdelingen (1918) en een wet op de grensbewaking (1920).[22]

Het 'Vreemdelingenreglement' van 1918 schreef voor dat alle vreemdelingen zich binnen 24 uur moesten melden bij de politie en informatie moesten verstrekken over hun identiteit, nationaliteit, militaire verplichtingen, middelen van bestaan en woon- en verblijfplaats. Iedere vreemdeling kreeg een identiteitskaart en was verplicht die bij zich te dragen. In 1920, toen het weer wat rustiger was, werden deze maatregelen versoepeld. Voor inwoners van veel Europese landen – maar niet voor Duitsers – verviel de meldingsplicht als ze korter dan een maand in Nederland bleven. In 1921 werden de identiteitskaarten afgeschaft en hoefden ook Duitsers zich niet langer te melden. Weer een jaar later kwam de meldingsplicht geheel te vervallen. Toch bleef de politie vaak gewoon doorgaan met de registratie van vreemdelingen.

Vanaf 1919 werden er maatregelen genomen om de nationale ar-

beidsmarkt te beschermen tegen immigranten. Vreemdelingen die naar Nederland wilden komen, moesten bij een Nederlands consulaat in het buitenland een visum aanvragen. Het Rijkspaspoortenkantoor, dat vanaf 1920 over deze aanvragen besliste, adviseerde alleen positief als het arbeidsbureau geen bezwaar maakte. Deze maatregel werd, net als allerlei andere maatregelen, na enige tijd versoepeld. In 1922 was er voor werk waarin tekorten waren op de arbeidsmarkt, zoals dienstboden, mijnwerkers, verpleegsters en verschillende andere beroepen, geen verklaring meer nodig van het arbeidsbureau. Bovendien werden in de jaren daarna steeds meer landen vrijgesteld van de visumplicht. Toen ook de Duitsers in 1926 geen visum meer nodig hadden, had de maatregel nog maar weinig effect.

Met de sterke stijging van de werkloosheid in de jaren dertig nam de roep om bescherming van de nationale arbeidsmarkt opnieuw toe. Dat leidde uiteindelijk tot twee wetten waarmee de toegang van vreemdelingen tot de Nederlandse arbeidsmarkt aan banden werd gelegd. De Vreemdelingenarbeidswet van 1934 gaf de overheid de bevoegdheid te bepalen dat bepaalde soorten werk niet door vreemdelingen mochten worden verricht zonder schriftelijke vergunning van de minister.[23] De maatregel werd steeds verder uitgebreid tot halverwege 1936 alle beroepen in loonarbeid onder de verbodsbepaling vielen. In 1937 volgde een tweede wet, de Vreemdelingenbedrijfswet om ook het zelfstandig uitoefenen van beroepen en bedrijven tegen te kunnen gaan.[24] Uiteindelijk is deze laatste wet alleen van toepassing verklaard op enkele bedrijfstakken waarin nogal wat vreemdelingen zelfstandig werkten, zoals het kledingen het terrazzobedrijf.

In de jaren dertig werd het voor vreemdelingen steeds lastiger Nederland binnen te komen. Dat werd niet alleen veroorzaakt door de hoge werkloosheid en de wens om de arbeidsmarkt af te schermen tegen vreemdelingen, maar vooral door maatregelen om de vluchtelingenstroom uit Duitsland tegen te gaan. In 1934 besloot de Nederlandse regering vluchtelingen alleen nog voor tijdelijk verblijf toe te laten. In mei 1938 volgde het besluit dat vluchtelingen voortaan als 'een ongewenscht element voor de Nederlandsche maatschappij en derhalve als een ongewenschte vreemdeling te beschouwen zijn'.[25] Zij werden aan de grens geweerd en zouden worden uitgeleid als ze toch in het binnenland werden aangetroffen. Deze en andere maatregelen om vluchtelingen te weren, werden niet zo stringent toegepast als de barse toon suggereert en waren eerder bedoeld als ontmoediging. In de praktijk bleek het lastig vluchtelingen bij de grens tegen te houden; nog moeilijker was het om vluchtelingen die al in Nederland waren weer over de grens te zetten. Niettemin was Nederland niet eerder zo afgesloten geweest voor vreemdelingen als in de tweede helft van de jaren dertig.

Na de Tweede Wereldoorlog is de wetgeving omtrent de toelating en het verblijf van vreemdelingen ingrijpend veranderd. Die wijzigingen hebben gedeeltelijk betrekking op de Vreemdelingenwet van 1849, die in

Nadruk verboden

MODEL C

RIJKSDIENST DER
WERKLOOSHEIDSVERZEKERING
EN ARBEIDSBEMIDDELING
BEZUIDENHOUTSCHEWEG 91,
'S-GRAVENHAGE.

Bij alle correspondentie over deze vergunning dient ongefrankeerd te worden
N°. 144322/30

VERGUNNING,

als bedoeld in artikel 2 der Wet van den 16den Mei 1934 (*Staatsblad* No. 257).

DE DIRECTEUR VAN DEN RIJKSDIENST DER WERKLOOSHEIDSVERZEKERING EN ARBEIDSBEMIDDELING;

gezien een daartoe strekkende aanvrage om vergunning van den 18den November 1938, gelet op de Wet van den 16den Mei 1934 (*Staatsblad* No. 257), tot regeling van het verrichten van arbeid door vreemdelingen en op het Koninklijk besluit van den 11den Augustus 1934, (*Staatsblad* No. 473);

verleent aan: Ned.Afd. der Alg.Anthroposofische Vereeniging,

Bapenburg 10 Leiden,

vergunning tot het doen verrichten van arbeid door:

No.:	naam:	voornaam:	geboren:	nationaliteit:	als:
1	Boeshard	Helen	23-12-02	Zwitsersche	Artiste
2	Frenkl-Senft	Emica	5- 1-93	"	"
3	Kux	Ralph	2- 8-03	Duitsche	"
4	Mitscher	Käthe	9- 5-82	"	"
5	Mlosch	Alma	23-10-04	"	"
6	Rhehardt	Ida	14- 3-84	"	"
7	Savitch	Anrie	2-11-92	Zwitsersche	"
8	Simons	Frieda	24- 2-96	Duitsche	"
9	Schmidt	Astrid	5- 6-11	"	"

gedurende het tijdvak van den 28sten November 1938 tot en met den 29sten November 1938.

Deze vergunning is verleend onder de volgende voorwaarde(n):

geene

Optreden: 's-Gravenhage

'S-GRAVENHAGE, den 21sten November 1938

De Directeur voornoemd,

23 FEB 1939

N.B. De werkgever is verplicht, op de eerste vordering van de bevoegde ambtenaren deze vergunning te toonen, bij gebreke waarvan zij kan worden ingetrokken.
Bij niet-naleving der voorwaarden is de werkgever strafbaar en kan de vergunning tusschentijds worden ingetrokken.

23 FEB 1939

1965 werd vervangen door een nieuwe wet.[26] De regelingen van 1918 en 1920 vervielen eveneens. De toelating van vreemdelingen – tussen 1849 en 1965 vooral een ad-hoc beleid op basis van circulaires – werd met de wet van 1965 strakker gereguleerd. Het verlenen van verblijfs- en vestigingsvergunningen werd niet meer per circulaire of algemene maatregel van bestuur geregeld, maar in de wettekst zelf opgenomen. Toch werd ook in de wet van 1965 nog veel aan de minister overgelaten.

In de wet van 1965 werd het principe van de wet van 1849 omgedraaid. Bij de wet van 1849 werden vreemdelingen toegelaten, mits ze voldoende middelen van bestaan hadden of konden verwerven. De wet van 1965 stelde dat vreemdelingen niet werden toegelaten tenzij verblijf werd toegestaan. Na 1965 werd de wet enkele keren aangepast. Sinds het ontstaan van de Europese Unie mogen onderdanen uit lidstaten zich in Nederland vestigen en hier werken. Dit geldt ook voor mensen uit Zweden, Noorwegen, Oostenrijk, Finland en IJsland. Gezinsvorming en –hereniging en asiel geven ook recht op verblijf.

Op dit moment moeten vreemdelingen van buiten de Europese Unie en enkele andere landen die langer dan drie maanden in Nederland willen blijven een Vergunning tot Verblijf (VTV) aanvragen. Mensen die hun partner willen laten overkomen, moeten een garantverklaring tekenen waarin staat dat de ondertekenaar garant staat voor de kosten van het onderhoud van het gezinslid. Het toezicht op vreemdelingen en vreemdelingenadministratie is in handen van de vreemdelingendiensten van de 25 politiekorpsen. Aanvragen om van Vergunning tot Verblijf worden afgehandeld door de Immigratie- en Naturalisatiedienst.

3
Vergunning in het kader van de wet van 16 mei 1934 afgegeven in 1938 te Leiden aan de Nederlandse afdeling van de Algemeene Anthroposofische Vereeniging waarbij toestemming wordt verleend tot het verrichten van arbeid aan een groep van negen artiesten uit Duitsland en Zwitserland.

De toelating van vluchtelingen en arbeidsmigranten is niet alleen geregeld in de Vreemdelingenwet, maar ook in specifieke wetten en besluiten. Uit vrees voor terugkeer van de vooroorlogse werkloosheid, werd na 1945 voor arbeidsmigranten lange tijd de Vreemdelingenarbeidswet uit 1934 gehandhaafd. Er ontstonden echter al snel tekorten op de Nederlandse arbeidsmarkt. Vanaf het midden van de jaren vijftig kwam de werving van arbeidsmigranten uit Zuid-Europa op gang. Die werd aanvankelijk niet door de overheid gereguleerd. De Nederlandse regering sloot wel een aantal wervingscontracten met Zuid-Europese landen: met Italië in 1949 (voor de mijnbouw) en in 1960 (voor alle bedrijfstakken); met Spanje in 1961; met Griekenland in 1962 en met Portugal in 1963. Veel arbeidsmigranten kwamen echter op eigen initiatief.

In 1964 werd de Vreemdelingenarbeidswet uit 1934, die gericht was op een beperking van de toegang van buitenlandse arbeidskrachten, vervangen door de veel minder restrictieve Wet Arbeidsvergunning Vreemdelingen. Deze wet werd niet alleen ingevoerd vanwege de tekorten op de arbeidsmarkt, maar ook met het oog op de liberalisatie van het werknemersverkeer binnen de EEG. De liberalisatie kwam tot stand in 1968, met de regeling voor een vrij verkeer van werknemers voor alle onderdanen van landen van de EEG (en later de Europese Unie).[27] Sindsdien is alleen de arbeidsmigratie van werknemers buiten deze landen gereguleerd

door een stelsel van verblijfs- en arbeidsvergunningen. De precieze regeling daarvan is nog een aantal keren gewijzigd. In 1979 werd de Wet Arbeidsvergunning Vreemdelingen vervangen door de Wet Arbeid Buitenlandse Werknemers, die weer wat restrictiever was bij het verlenen van vergunningen. Deze wet werd in 1995 gevolgd door de Wet Arbeid Vreemdelingen. Het belangrijkste instrument in deze regelgeving is de tewerkstellingsvergunning, die werkgevers voor iedere werknemer van buiten de EU moeten aanvragen, tenzij zij een vrijstelling van de vergunningplicht hebben. De Arbeidsvoorzieningsorganisatie, die met de vergunningverlening is belast, toetst de aanvragen aan de arbeidsmarkt.[28]

Vluchtelingen waren voor de oorlog al een aparte categorie vreemdelingen, maar sinds Nederland in 1951 het internationaal Vluchtelingenverdrag tekende, is hun positie wettelijk beschermd. Vluchtelingen die in hun land van herkomst worden vervolgd, mogen volgens dit verdrag niet worden teruggezonden. Dat verdrag werd in 1956 door het parlement goedgekeurd en leidde in 1957 tot het Vluchtelingenbesluit dat een Permanente Vreemdelingen Adviescommissie in het leven riep. In de eerste helft van de jaren zeventig werd Nederland, evenals andere West-Europese landen, geconfronteerd met groepen vluchtelingen die de overheid niet als vluchteling wilde erkennen, maar die ze ook niet wilde terugsturen.[29] Voor deze groep creëerde de Nederlandse regering een aparte status. Daardoor bestaan er sinds 1973 vluchtelingen met een A-status, die waren erkend als vluchteling in de zin van het verdrag, en vluchtelingen met een B-status, die werden toegelaten op 'humanitaire gronden'. De asielprocedure is hierna nog een aantal malen veranderd. Daarbij ging het vooral om een aanscherping van het beleid, met de bedoeling om het aantal asielaanvragen te beperken en de asielprocedure te verkorten. Zo werd in 1987 de B-status weer afgeschaft en werd de procedure aan de grens verkort. Hoewel sommige asielzoekers daarmee aan de grens al geweigerd konden worden, moesten anderen lang wachten op de uiteindelijke beslissing. In de jaren zeventig kon een volledige asielprocedure al gauw drie jaar in beslag nemen. Die periode is sindsdien alleen maar langer geworden.

Aard en doelstellingen van de broncommentaren

De algemene doelstelling van publicaties in de reeks Broncommentaren is onderzoekers en andere historisch geïnteresseerden te helpen bij het gebruik van bronnen. Centraal staan de vragen: wat is de administratieve ontstaansgeschiedenis van een bron? Welke kritische kanttekeningen kunnen er worden geplaatst bij de informatie uit de bron en hoe is de bron in het verleden door andere onderzoekers gebruikt? De bronnen die voor dit commentaar geselecteerd zijn, zijn omvangrijk, langlopend en bewerkelijk. Ze bevatten in potentie een schat aan informatie. Iedere onderzoeker zou graag meer willen weten over een bron alvorens zich te

zetten aan de verwerking van eindeloze bakken met kaarten, een grote rij registers of stapels dikke dossiers. Welke informatie bevat de bron precies? Werden steeds dezelfde gegevens genoteerd of veranderde dat in de loop der tijd? Welke wetgeving lag aan het ontstaan van de bron ten grondslag en hoe werd die wetgeving toegepast? Was die toepassing is alle plaatsen gelijk? En waar kan de bron worden gevonden?

De broncommentaren die hier volgen zijn volgens een vast stramien opgezet, waardoor puntsgewijs op de hierboven opgesomde vragen een antwoord wordt gegeven. De commentaren kennen een vaste indeling: historische situering, administratieve ontstaansgeschiedenis, visuele kennismaking, bronkritisch commentaar, interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron, gerelateerde en toetsingsbronnen, gebruiksmogelijkheden en vindplaatsen.

Selectiecriteria

De veranderingen in de wet- en regelgeving ten aanzien van vreemdelingen heeft de aard en de omvang van de registratie van vreemdelingen sterk bepaald. Zo leidde de introductie van de Vreemdelingenwet in 1849, waarin de uitgifte van reis- en verblijfpassen werd voorgeschreven, tot de aanleg van registers van deze passen. Ontwikkelingen buiten de Nederlandse landsgrenzen hadden eveneens grote invloed op de registratie. Politieke of sociale onrust buiten de landsgrenzen was aanleiding om de uitvoering van het vreemdelingenbeleid aan te scherpen. De registratie van vreemdelingen werd daarna (opnieuw) zorgvuldig en voortvarend aangepakt, maar dat verwaterde vervolgens weer. Hierdoor is de registratie in sommige perioden nauwkeuriger en uitgebreider dan in andere. De aard en omvang van de registratie werd verder beïnvloed door de komst van grote aantallen vreemdelingen in een korte periode. De omvangrijke stroom Belgische vluchtelingen in 1914 leidde bijvoorbeeld tot een afzonderlijke registratie.

Het vreemdelingenbeleid was een landelijk beleid, maar dat betekende niet dat het overal op dezelfde manier werd uitgevoerd. Die verschillen hadden hun weerslag op de bronnen. De lokale registraties van vreemdelingen geven niet steeds dezelfde informatie: ze omvatten niet dezelfde periode, bevatten niet dezelfde soort gegevens en registreren een wisselend deel van de in een gemeente aanwezige vreemdelingen.

Er zijn, zoals reeds opgemerkt, meer bronnen die betrekking hadden op de registratie van vreemdelingen dan de zes die in dit commentaar worden besproken. De hier gepresenteerde bronnen zijn in de eerste plaats geselecteerd omdat ze belangrijke en veelomvattende registraties bevatten over een langere periode. Dit geldt voor de persoonsdossiers in het archief van de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND), de reis- en verblijfpassenregisters en de lokale vreemdelingenregistraties na 1918. Het Oudpaspoortarchief kent een kortere looptijd, maar is eveneens bij-

zonder omvangrijk. Het Algemeen Politieblad is voor een afzonderlijk commentaar geselecteerd omdat hierin over een zeer lange periode (1852-1947) gegevens over uitgezette vreemdelingen zijn te vinden. De bevolkingsregisters verdienen een afzonderlijk commentaar waar het gaat om de registratie van vreemdelingen. In deze registers zijn – vanzelfsprekend – niet alleen vreemdelingen opgenomen, maar de bevolkingsregisters bevatten wel de meest volledige registratie van vreemdelingen die gedurende langere tijd (drie maanden of meer) in Nederland verbleven.

Deze zes bronnen worden in het onderstaande kort geïntroduceerd. Daarnaast worden andere bronnen genoemd, zonder een pretentie van volledigheid. Voor de belangrijkste van deze andere bronnen wordt kort aangegeven welke gegevens men hierin kan vinden.

De eerste negentiende-eeuwse vreemdelingenregistratie wordt gevormd door de *paspoortregisters*. Die werden aangelegd naar aanleiding van de uit 1815 daterende verplichting dat vreemdelingen zich binnen twaalf uur na aankomst moesten melden bij de politie of het gemeentebestuur. Aan de vreemdeling die langer dan 24 uur in de gemeente wilde verblijven, werd in ruil voor het paspoort een veiligheidskaart verstrekt. Deze veiligheidskaart moest elke veertien dagen worden vernieuwd. Bij vertrek werd het paspoort teruggegeven. In het paspoortregister werd aangetekend van wie een reisdocument was ingenomen, wat de aard van dat document was, wanneer de veiligheidskaart was verlengd en wanneer het paspoort was teruggegeven. Indien een vreemdeling logeerde in een hotel of logement en geen paspoort kon overleggen, moest de persoon bij wie de vreemdeling logeerde dat melden bij de politie of het gemeentebestuur. Houders van logementen en hotels moesten bovendien elke avond een lijst overleggen van hun gasten met de vermelding van de overlegde reisdocumenten. Deze bepaling resulteerde op gemeentelijk niveau in de aanleg van *logementsregisters*. In 1820 toonde de centrale overheid, gezien de ontwikkelingen buiten de Nederlandse grenzen, belangstelling voor deze lokale registratie van vreemdelingen. Daarom zijn voor dat jaar in het archief van het Ministerie van Justitie wekelijkse opgaven van gemeenten bewaard. Daarin staan: naam, geboorteplaats, woonplaats, plaats waar het paspoort is afgegeven, laatste verblijfplaats, voorgenomen lengte van het verblijf, bij wie verblijf wordt gehouden en bij wie een vreemdeling bekend was.[30]

De bepaling in het Burgerlijk Wetboek van 1838 dat vreemdelingen op verzoek gelijkgesteld konden worden met Nederlanders leidde tot de aanleg van *gelijkstellingsregisters*. In verschillende lokale (politie-)archieven zijn deze registers bewaard gebleven. Van deze mogelijkheid om gelijkstelling aan te vragen werd vooral gebruik gemaakt na 1849, omdat gelijkgestelde vreemdelingen niet onder de Vreemdelingenwet vielen. Gelijkstellingsregisters vermelden: naam, beroep, geboorteplaats, woonplaats, naam echtgenoot, duur van het verblijf binnen Nederland, datum toekenning gelijkstelling, handtekening van de politiecommissaris en

handtekening van de aanvrager. Op de verklaring die werd afgegeven als bewijs van gelijkstelling werd bovendien het signalement van de houder vermeld waaronder lengte, leeftijd en uiterlijke kenmerken. Geloof werd niet vermeld in het register, de verklaring of het signalement.[31]

Vreemdelingen die zich lieten naturaliseren vielen eveneens niet (langer) onder de Vreemdelingenwet. De introductie van de Vreemdelingenwet leidde echter niet tot een golf aan naturalisaties. *Naturalisatie* kwam slechts sporadisch voor en gebeurde altijd bij wet. Ze zijn derhalve in het Staatsblad terug te vinden.[32] In het Staatsblad worden vermeld: naam, geboorteplaats en beroep. Op het Ministerie van Justitie werden dossiers bijgehouden van verzoeken om naturalisatie.[33] In deze dossiers zitten onder meer verklaringen van de betrokkene waarin de wens tot naturalisatie wordt uitgesproken en brieven van het gemeentebestuur waarin wordt verklaard dat iemand in een bepaalde plaats zes jaar woonachtig was en voornemens daar te blijven.

De bepalingen omtrent het *domicilie van onderstand* leidden tussen 1818 en 1849 tot verwarring en tot veel correspondentie over personen van wie het onderstandsdomicilie niet duidelijk was. In archieven van provinciale besturen zijn zogenaamde signalementen te vinden die verband houden met het domicilie van onderstand van vreemdelingen.[34] Dit zijn voorgedrukte formulieren waarop naam, geloof, geboorteplaats en beroep werden ingevuld, evenals haarkleur, aanwezigheid van snor of baard, littekens en andere uiterlijke kenmerken. Behalve het uiterlijk van de vreemdeling werd ook zijn of haar laatste zesjarige verblijfplaats vermeld. Daarmee laten deze signalementen niet alleen de moeilijkheden zien die er waren bij het vaststellen van het onderstandsdomicilie, maar geven ze ook een mooi beeld van het reispatroon van vreemdelingen. De correspondentie heeft vooral betrekking op de eerste helft van de negentiende eeuw. Nadat de minister van Justitie in 1849 bepaalde dat gemeenten geen moeite meer hoefden te doen kosten op een buitenlandse gemeente te verhalen, nam deze correspondentie af.[35]

Na de invoering van de Vreemdelingenwet van 1849 werden *registers van reis- en verblijfpassen* aangelegd. In Amsterdam en Leiden werden tot het begin van de twintigste eeuw reispassen afgegeven en de registers daarvan zijn bewaard gebleven. In andere plaatsen was de registratie onnauwkeurig of ging verloren. In het broncommentaar over dit register wordt beschreven welke gegevens deze registratie bevat.

De invoering van het *bevolkingsregister* in 1850 hield verband met zowel de Vreemdelingenwet als met de Wet op het Domicilie van Onderstand. Aan de hand van het bevolkingsregister kon worden aangetoond hoe lang een vreemdeling werkelijk in een plaats woonde. De bevolkingsregisters bieden, ook nu nog, de meest volledige informatie omtrent in Nederland wonende vreemdelingen. In het commentaar over deze bron wordt hierop nader ingegaan.

Na talloze klachten over lokale verschillen in de uitvoering van de Vreemdelingenwet en over uitgezette vreemdelingen die zonder proble-

men terugkeerden in Nederland, besloot de minister van Justitie in 1852 tot de uitgave van het *Algemeen Politieblad*. Het ontstaan van deze bron was dus gerelateerd aan de Vreemdelingenwet. Het Algemeen Politieblad geeft, zoals wordt beschreven in het commentaar, een overzicht van uitgeleide vreemdelingen.

Omtrent zogenaamde verdachte personen die werden uitgeleverd, werden door het Ministerie van Justitie dossiers van ingekomen stukken en minuten van uitgaande stukken aangelegd over de periode 1815-1876.[36] Deze dossiers hebben, zoals alle andere dossiers, een zeer wisselende inhoud. In tegenstelling tot de latere, twintigste-eeuwse dossiers, bevatten deze dossiers geen voorgedrukte formulieren, maar slechts handgeschreven brieven en notities.

Het grote aantal Belgische vluchtelingen in 1914 leidde tot de inrichting van afzonderlijke registraties. De kosten die met de opvang van deze vluchtelingen waren gemoeid, gingen de financiële draagkracht van plaatselijke liefdadigheidsinstellingen te boven. Daarom werden vluchtelingen die zelf voor woonruimten zorgden door gemeenten en vluchtelingencomités ondersteund. De overige, minder welgestelde vluchtelingen werden ondergebracht in vluchtoorden die door de rijksoverheid werden bekostigd. Van de bevolking van deze vluchtoorden zijn afzonderlijke registraties bijgehouden.[37]

Volgens het Vreemdelingenreglement van 1918 moesten alle vreemdelingen zich binnen 24 uur melden bij de politie en informatie verstrekken over hun identiteit, nationaliteit, militaire verplichtingen, middelen van bestaan en woon- en verblijfplaats. Het hoofd van politie hield deze *vreemdelingenregistratie* bij. In grotere plaatsen kwam een aparte afdeling vreemdelingenpolitie. In tal van plaatsen werd de vreemdelingenregistratie ook ná 1920 bijgehouden.[38] Naast deze registers bestaan in verschillende gemeenten *vreemdelingendossiers*, die werden aangelegd door de politie als deze meende dat er sprake was van een 'verdachte' vreemdeling. Uit deze vreemdelingendossiers blijkt dat de bemoeienis van de politie met vreemdelingen soms zeer ver ging, zelfs als een vreemdeling werd beschuldigd van iets wat in principe niet strafbaar was.[39] Op plaatselijk niveau werden ook dossiers aangelegd van groepen vreemdelingen die als 'problematisch' werden aangemerkt. Zo legde de politie van Tilburg tussen 1937 en 1939 dossiers aan van Spaanse asielzoekers.[40] In het broncommentaar over deze bron wordt nader op de inhoud van deze registers en dossiers ingegaan.

In dezelfde periode begon de rechtsvoorganger van de Immigratie en Naturalisatie Dienst van het Ministerie van Justitie met de aanleg van vreemdelingendossiers. Deze dossiers waren gedeeltelijk schaduwdossiers van de dossiers die door de lokale vreemdelingenpolitie werden aangelegd, maar het Ministerie verzamelde zelf eveneens aanvullende informatie. De dossiers namen sterk in aantal toe na de Tweede Wereldoorlog en bevatten, zoals uit het afzonderlijke commentaar blijkt, zeer uiteenlopende gegevens.

Op basis van de Vreemdelingenbedrijfswet van 1937 bestond een verbod voor vreemdelingen als zelfstandige een terrazo- of confectiebedrijf op te richten en zich als zelfstandig handels- en verzekeringagent te vestigen.[41] De wet creëerde een vergunningenstelsel voor deze bedrijven en dat leidde tot registratie van *aanvragen om vergunningen* en *verleende vergunningen* bij het Ministerie van Handel en Nijverheid. De verleende vergunningen zijn per bedrijfsgroepen en per gemeente gerangschikt. Het bewijs van vergunning bevat: naam, voornaam, woonadres (in Nederland), adres van het bedrijf, datum vergunning afgifte en tijdvak waarvoor de vergunning geldig is. Het register van aanvragen om vergunningen is gedeeltelijk op nationaliteit en gedeeltelijk alfabetisch gerangschikt.[42]

De komst van repatrianten uit Indonesië in de naoorlogse periode leidde tot de vorming van het *Oudpaspoortarchief*. Het ging om repatrianten zonder Nederlands paspoort. Omdat ze in het nieuwe Indonesië woonden, moesten ze bij de Nederlandse overheid een paspoort aanvragen, wanneer ze naar Nederland wilden komen.[43] Zoals uit het broncommentaar, dat aan dit archief is gewijd blijkt, hadden lang niet alle aanvragers de Nederlandse nationaliteit.

Het *Centraal Archief Ambonnezenzorg* ontstond na het besluit van de regering in 1951 om 12.500 Molukkers naar Nederland te laten komen.[44] Molukkers werden beschouwd als tijdelijk aanwezige vreemdelingen, die naar de Molukken zouden terugkeren. Tot die tijd woonden zij in

4
Vreemdelingendienst aan de Laan Copes van Cattenburg, Den Haag 1958. Achter de vreemdelingen staan de kaartenbakken van lokale vreemdelingendienst.

woonoorden en werden afzonderlijk geregistreerd. Voor de begeleiding van deze groep werd het Commissariaat Ambonnezenzorg (CAZ) opgericht dat tot 1970 heeft bestaan.[45]

Het Nationaal Archief (NA) in Den Haag – voorheen genaamd het Algemeen Rijksarchief – beheert *databases* met persoonsgerichte informatie betreffende de bevolking van Suriname en de Nederlandse Antillen. De *website* 'Vrij in Suriname' omvat persoons- en familiegegevens met betrekking tot vrijgelaten Surinaamse slaven en vrije zwarten in Suriname.[46] Daarnaast is er een *site* met persoons- en gezinsgegevens van mensen die in de tweede helft van de negentiende- en in de twintigste eeuw – tot aan de Tweede Wereldoorlog – als contractarbeider naar Suriname zijn gegaan. Het gaat om Chinezen (vanaf 1853), Brits Indiërs (1873) en Javanen (vanaf 1890). De persoonsgegevens van deze immigranten werden bij aankomst in Suriname opgenomen in immigratieregisters. Deze registers, per etnische groep opgezet, werden na de eerste inschrijving van de nieuw aangekomenen ook gebruikt om gegevens te noteren over het verdere verblijf van de contractarbeiders in Suriname en fungeerden dus als een bevolkingsregistratie.[47]

Na de Tweede Wereldoorlog was de landelijke overheid belangrijk voor de registratie van vreemdelingen. Veel bronnen kunnen dan ook op dat niveau worden gevonden.[48] Tot 1 januari 1977 hield het Ministerie van Justitie een vreemdelingenbestand bij, gebaseerd op gegevens uit de vreemdelingenbevolkingsregisters van de politie. In deze registers zijn alle niet-Nederlanders opgenomen die langer dan drie maanden in Nederland wilden blijven. Gedetailleerde gegevens op basis van deze registratie zijn gepubliceerd voor de jaren 1968 tot 1977 in de memories van toelichting bij de Rijksbegroting voor het Ministerie van Justitie.[49]

De aanvragen om werkvergunningen, die ook na 1945 voor vreemdelingen moesten worden gedaan, zijn te vinden bij het landelijk bureau van de arbeidsvoorzieningsorganisatie. Deze dossiers van aanvragen om *tewerkstellingsvergunningen* variëren sterk in omvang en inhoud. Het aanvraagformulier bevat gegevens over de werkgever (adres, aard bedrijf), de werknemer (geboortedatum, geslacht, nationaliteit, opleiding, eerder verblijf in Nederland) en de vacature (soort arbeid, loon, pogingen om op andere wijze in de vacature te voorzien). Bovendien zijn vaak kopieën van bewijsstukken bijgevoegd zoals diploma's, getuigschriften van de werknemer en personeelsadvertenties. Het dossier bevat daarnaast in ieder geval het adviesformulier van het arbeidsbureau en een kopie van de beslissing. In geval van een negatieve beslissing bevat het dossier veelal ook een bezwaarschrift en stukken die betrekking hebben op de behandeling daarvan.[50]

In Nederland waren er talloze organisaties die zich bezighielden met de opvang van vluchtelingen. In 1948 werd de UAF opgericht (Universitair Asyl Fonds) uit solidariteit met uit Tsjechische gevluchte studenten. Deze organisatie hielp duizenden studenten in Nederland hun studie af te ronden. Het archief van het UAF wordt overgedragen aan het NA.

Openbaarheid

Voor alle in dit Broncommentaar beschreven bronnen geldt dat er beperkingen zijn ten aanzien van de openbaarheid.[51] Op 1 september 2001 werd de Wet Bescherming Persoonsgegevens (Wbp) van kracht. Deze wet verbiedt elke verwerking van 'bijzondere gegevens' op een wijze die onverenigbaar is met de doeleinden waarvoor zij zijn verkregen. Bijzondere gegevens zijn gegevens over sekse, godsdienst, levensovertuiging, ras, politieke gezindheid, seksuele leven, lidmaatschap van vakverenigingen en strafrechtelijke gegevens. Met verwerking wordt bedoeld het verzamelen, ordenen, wijzigen, gebruiken en ter beschikking stellen aan derden. Alle registraties die hier zijn besproken vallen onder deze wet. Persoonsgegevens mogen wel voor onderzoek worden gebruikt. Onderzoekers moeten dan een 'onderzoeksverklaring' tekenen waarin het doel van het onderzoek is vermeld en waarin ze toezeggen dat de gegevens slechts voor dat doel gebruikt zullen worden. Het doel moet verenigbaar zijn met het doel waarvoor de persoonsgegevens oorspronkelijk zijn verkregen. Gegevens over overleden personen vallen niet onder het begrip persoonsgegevens. Hierbij wordt uitgegaan van een levensduur van 100 tot 110 jaar of minder mits kan worden aangetoond dat een persoon werkelijk reeds dood is. Het onderzoek mag de persoonlijke levenssfeer van de betrokkene niet schaden. De archiefbeheerder moet het onderzoek toetsen en bepaalt welke schade onevenredig is.

Relevante wetgeving

Wet van den 13den Augustus 1849 tot regeling der toelating en uitzetting van vreemdelingen (Vreemdelingenwet), Staatsblad 1849, nr. 39.

Wet van den 17den juni 1918, houdende nadere voorzieningen in de tegenwoordig buitengewone omstandigheden betreffende het toezicht op hier te lande vertoevende vreemdelingen (Vreemdelingentoezichtswet), *Staatsblad* 1918, nr. 410.

Koninklijk Besluit van 16 augustus 1918 houdende nadere voorschriften betreffende het toezicht op hier te lande vertoevende vreemdelingen (Vreemdelingenreglement), *Staatsblad* 1918, nr. 521.

Wet van den 16den Mei 1934, tot regeling van het verrichten van arbeid door vreemdelingen (Vreemdelingenarbeidswet), *Staatsblad* 1934, nr. 257.

Wet van den 22sten April 1937, tot regeling van het zelfstandig uitoefenen van beroepen en bedrijven door vreemdelingen, *Staatsblad* 1937, nr. 628.

Regelen met betrekking tot het verrichten van arbeid door vreemdelingen (Wet arbeidsvergunningen vreemdelingen) *Staatsblad* 1964, nr. 72.

Wet van 13 januari 1965 houdende nieuwe regelen betreffende de toela-

ting en uitzetting van vreemdelingen; het toezicht op vreemdelingen die in Nederland verblijf houden en de grensbewaking (Vreemdelingenwet) *Staatsblad* 1964, nr. 40.

Besluit van 19 september 1966 tot uitvoering van de Vreemdelingenwet (Vreemdelingenbesluit) *Staatsblad* 1966, nr.387.

Beschikking tot uitvoering van de Vreemdelingenwet en vreemdelingenbesluit van 22 september 1966 (Voorschrift Vreemdelingen) *Staatsblad* 1966, nr.188.

Wet van 9 november 1978 houdende vaststelling van bepalingen inzake het doen verrichten van arbeid door buitenlandse werknemers (Wet arbeid buitenlandse werknemers) *Staatsblad* 1978, nr. 737.

Wet arbeid vreemdelingen, *Staatsblad* 1995, nr. 405.

NOTEN

1 Wij willen Anita Böcker, Betty de Hart, Fridus Steijlen en Ton Kappelhof bedanken voor hun bijdragen aan deze inleiding. Corrie Berghuis bedanken we voor suggesties en commentaar.

2 J. Lucassen en R. Penninx, *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders. Immigranten in Nederland 1550-1993* (Amsterdam 1994).

3 Ronald Rommes en Marlou Schrover, *Grensverleggers. Gids voor lokaal historisch onderzoek naar migratie in de provincie Utrecht* (Utrecht 2001); A. Cottaar, J. Lucassen en L. Lucassen, *Van over de grens. Gids voor lokaal historisch onderzoek naar immigratie in Nederland* (Utrecht 1998); M.B. Chotkowski, *750 jaar migratie naar Delft. Onderzoek en bronnenoverzicht* (Leiden 1996).

4 Het overzicht in deze paragraaf is gebaseerd op Lucassen en Penninx, *Nieuwkomers*.

5 Leo Lucassen en Gerard van der Harst, 'De vreugde van het tellen. Nut en noodzaak van vreemdelingenregisters voor historisch migratie-onderzoek', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (1998) 293-315; en de reactie hierop van Barbara Henkes, 'De betekenis van kennis. Vragen bij de vreugde van het tellen', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (1998) 437-442.

6 Informatie over de recente periode is afkomstig van de Immigratie- en Naturalisatiedienst.

7 J. Lucassen, *Naar de kusten van de Noordzee. Trekarbeid in Europees perspectief, 1600-1900* (Gouda 1984); Lucassen en Penninx, *Nieuwkomers*.

8 Voor nationaliteitswetgeving zie: Eric Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander* (Amsterdam 1995).

9 Betty de Hart, 'Maria Toet en andere verhalen. De nationaliteit van de gehuwde vrouw en de constructie van de natiestaat', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (1999) 183-206.

10 *Staatsblad* 1936, nr. 209.

11 Wet van 28-7-1850, *Staatsblad* nr. 44.

12 Zie ook: Pamela Pattynama, 'Migrant in eigen land. Kolonialisme, nationaliteit en levensverhaal', *Gaan & Staan. Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 21 (2001), 36-59, 39.

13 Wet van 12-12-1892, *Staatsblad* nr. 268.

14 Rijkswet van 12 juli 1962, *Staatsblad* 1962, nr. 249.

15 Toescheidingsovereenkomst, *Tractatenblad*, 1975, nr. 132.

16 Rijkswet van 19-12-1984, *Staatsblad* 1984, nr. 628.

17 Voor deze paragraaf hebben we gebruik gemaakt van: Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander*; L. Lucassen, '"Het paspoort als edelste deel van een mens." Een aanzet tot een sociale geschiedenis van het Nederlandse vreemdelingenbeleid', *Historisch Tijdschrift Holland* (1995) 265-285; Marij Leenders, *Ongenode gasten. Van traditioneel asielrecht naar immigratiebeleid 1815-1938* (Hilversum 1993); C.A. Groenendijk, *Op weg naar een Nederlandse paspoortwet* (Deventer

1973); R. Tjin, 'Nederlandse paspoorten. De politiek van reizen en identificatie van personen', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 17 (1990) 74-100; Paul van de Laar, Thimo de Nijs, Johan Okkema en Albert Oosthoek (red.), *Vier eeuwen migratie. Bestemming Rotterdam* (Rotterdam 1998); Leo Lucassen en Floris Vermeulen, *Immigranten en lokale arbeidsmarkt. Vreemdelingen in Den Haag, Leiden, Deventer en Alkmaar (1920-1940)* (Amsterdam 1999); Corrie van Eijl en Marlou Schrover, 'Vreemde landlopers. Het Nederlandse vreemdelingenbeleid tussen 1800 en 1940', *Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie* deel 55 (Den Haag 2001) 161-180.

18 Wet van 28 november 1818 'houdende bepalingen tot aanwijzing van de plaats, waar behoeftigen in den algemeenen onderstand kunnen deelen', *Staatsblad* 1818, nr. 40. Zie ook: Marco H.D. van Leeuwen, *Bijstand in Amsterdam, ca. 1800-1850. Armenzorg als beheersings- en overlevingsstrategie* (Utrecht 1990) 94. Sinds de wet van 28-6-1854 (*Staatsblad* 1854, nr. 100) gold uitsluitend de geboorteplaats als onderstandsdomicilie. Na 1870 was de gemeente waar iemand woonde verantwoordelijk voor de onderstand.

19 Wet van 13-8-1849, *Staatsblad* nr. 39.

20 Correspondentie Buitenlandse Zaken onder meer gedateerd 2-8-1843, 12-7-1843, 3-12-1844, 11-1-1843. Verzameld en bewerkt in: C.W. van Santen, *Het internationale recht in Nederlands buitenlands beleid (een onderzoek in het archief van het ministerie van buitenlandse zaken)* (Den Haag 1953) 820-821.

21 Leo Lucassen, *'En men noemde hen Zigeuners'. De Geschiedenis van Kaldarasch, Ursari, Lowara en Sinti in Nederland: 1750-1944* (Amsterdam 1990).

22 Wet van 17-6-1918, *Staatsblad* nr. 410 en de Wet van 16-8-1918, *Staatsblad* nr. 521.

23 Wet van 16-5-1934, *Staatsblad* nr. 257.

24 Wet van 22-4-1937, *Staatsblad* nr. 628.

25 Circulaire minister van Justitie (2de afd A, nr. 1184), *Bijvoegsel Staatsblad* 1938, nr. 132.

26 Wet 13-1-1965, *Staatsblad* 1965, nr. 40. De wet trad in 1967 in werking en bleef geldig tot 1994.

27 EEG-verordening 1612/68 betreffende het vrije verkeer van werknemers. Dit vrije verkeer is in 1994 uitgebreid tot de Europese Economische Ruimte, die behalve de vijftien lidstaten ook Noorwegen, Liechtenstein en IJsland omvat. Zie voor deze en volgende regelingen voor arbeidsmigranten: A. Böcker en L. Clermonts, *Poortwachters van de Nederlandse arbeidsmarkt* (Nijmegen 1995).

28 Per 1 oktober 2000 is de Arbeidsvoorzieningsorganisatie in meerdere bedrijven opgesplitst. De uitvoering van de WAV valt nu onder Arbeidsbureau Nederland, afdeling Juridische Zaken. Zie voor de uitvoering van de regelgeving: Böcker en Clermonts, *Poortwachters*.

29 Het ging bijvoorbeeld om dienstweigeraars uit Zuid-Europa en de Verenigde Staten. Zie voor vluchtelingenbeleid onder meer: Daan Bronkhorst, *Een tijd van komen. De geschiedenis van vluchtelingen in Nederland* (Amsterdam 1990).

30 Den Haag, NA, Ministerie van Justitie, 1813-1876, 2.09.01, inv.nr. 468A-474, lijsten van vreemdelingen april-juli 1820.

31 Zie bijvoorbeeld: Utrecht, Het Utrechts Archief (HAU), stadsarchief iv 26* 2,

register van vreemdelingen die meer dan zes jaar in Utrecht hebben gewoond en derhalve op grond van artikel 8 van het Burgerlijk Wetboek het recht hebben zich blijvend in Nederland te vestigen met verklaringen van de directeur van politie te Utrecht 1849-1856.

32 Een gids van Hageman bevat een handleiding voor onderzoek naar naturalisatie. R.J.B. Hageman (red.), *Naturalisatiegids. Gids voor het archiefonderzoek naar naturalisatie in het Algemeen Rijksarchief* (Den Haag 2000); zie ook: J.C.C.F.M. van den Borne, 'Naturalisaties in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw', *Jaarboek van het CBG*, 46 (1992) 208-246, met een lijst van genaturaliseerden in de periode 1815-1849; hier wordt ook aangegeven hoe men naturalisaties na 1850 terug kan vinden; zie verder: *Luttenberg's chronologische verzamelingen der wetten, besluiten en arresten … 1813-1914* (Zwolle 1925). In het alfabetisch register hierop staat een overzicht van genaturaliseerde personen (299-351).

33 Den Haag, NA, Archief justitie 2.09.01, 1813-1876, nr. 4859-4876 Naturalisatie van buitenlanders 1816-1876.

34 HUA, Archief van Provinciaal bestuur, notulen van de vergadering van gedeputeerde staten met bijlagen, 3458-3466. De signalementen zijn terug te vinden in de indexen onder de letter V van vreemdeling.

35 HUA, Archief van Provinciaal bestuur, notulen van de vergadering van gedeputeerde staten met bijlagen indices op Notulen en bijlagen 3458-3466.

36 Den Haag, NA, archief Ministerie van Justitie 2.09.01, 1813-1876, inventarisnummers 5486-5525.

37 Zie voor een gedetailleerde verwijzing: Evelyn de Roodt, *Oorlogsgasten. Vluchtelingen en krijsgevangenen in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Zaltbommel 2000).

38 G. van der Harst en L. Lucassen (met medewerking van Annette van Rijn), *Nieuw in Leiden. Plaats en betekenis van vreemdelingen in een Hollandse stad (1918-1955)* (Leiden 1998) 16. Deze auteurs wijzen er bijvoorbeeld op dat in Leiden tussen 1918 en 1955 ongeveer 18.000 persoonskaarten van vreemdelingen werden ingevuld.

39 Leo Lucassen, 'Tussen perceptie en praktijk. Het beleid van de Nederlandse vreemdelingenpolitie tegenover buitenlandse dienstbodes (1920-1940)', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (2000) 164-189, 172; Barbara Henkes, *Heimat in Holland. Duitse dienstmeisjes 1920-1950* (Amsterdam 1995) 123; Geertje Mak, 'Seksueel vreemdelingenverkeer', *Gaan & Staan. Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 21 (2001) 101-123, 114.

40 Gemeentearchief Tilburg, Politiearchief vreemdelingendienst, nr. 1235, Dossier betreffende Spaanse asielzoekers 1937-1939.

41 De keuze voor deze bedrijfstakken werd ingegeven door het feit dat de concurrentie in deze sectoren groot was, terwijl juist in deze sectoren veel immigranten werk zochten.

42 Den Haag, NA, Archief Ministerie van Economische Zaken, Directie van Handel en Nijverheid 1883-1945, 2.06.001, inv.nr. 8412-8416; 8426-8452 .

43 Wim Willems, *De uittocht uit Indië 1945-1995. De geschiedenis van Indische Nederlanders* (Amsterdam 2001).

[44] Zie ook F. Steijlen, 'Het ontstaan van een RMS-beweging in Nederland, 1951-1956', in: C. Bouw en B. Kruithof (red.), *De kern van het verschil. Culturen en identiteiten* (Amsterdam 1993) 217-231; F. Steijlen, *RMS van ideaal tot symbool. Moluks nationalisme in Nederland, 1951-1994* (Amsterdam 1996); H. Smeets, *Een kwestie van organisatie. Organisatie van het Molukkersbeleid en Molukse zelforganisatie* (Utrecht 2001).

[45] Het archief van het CAZ wordt bewaard in het NA, Den Haag, Archief van het commissariaat van Ambonezenzorg (1924) 1953-1970, nummer toegang: 2.27.03.

[46] Op dit moment is er de database Surinaamse manumissies 1832–1863. Manumissie is de juridische term voor het volgens bepaalde rechtsregels vrijgeven van slaven. Toegevoegd worden nog Surinaamse manumissies 1800–1831; Surinaamse emancipaties 1863 en Zwarte soldaten in Suriname 1770-ca. 1850. Er is ook een *database* op de manumissies of vrijbrieven van slaven in Curaçao, 1722-11863. Zie de *site* van het Nationaal Archief en ook: T. van der Lee, *Curaçaose Vrijbrieven 1722-1863* (Den Haag 1998).

[47] De originele immigratieregisters bevinden zich in het Centraal Bureau Burgerregistratie (CBB) in Suriname. De immigratieregisters werden digitaal toegankelijk gemaakt in de vorm van een aantal *databases*. Deze *database* werden vervolgens raadpleegbaar gemaakt via het internet op de *site* 'Arbeid op Contract'. Gezocht kan worden naar gegevens over de Hindoestaanse (Indiase), de Javaanse (Indonesische) en de Chinese immigranten en hun nakomelingen.

[48] Louise Rietbergen heeft een overzicht gemaakt van deze recente, centraal bewaarde archieven. L. Rietbergen, (sam.) *Migratie en vestiging in Nederland. Bronnenoverzicht en geselecteerde bibliografie* (Amsterdam 1994).

[49] *Handelingen Tweede Kamer*, zitting 18973-1974 nr. 12600, 1974-1975 nr. 13100, 1975-1976 nr. 13600; Jeannette J. Schoorl, *Allochtone deelpopulaties in Nederland. Een inventariserende studie van bronnen van statistische gegevens en demografisch onderzoek* (Voorburg 1982). Molukkers in woonoorden en –wijken, Navo-militairen met de nationaliteit van een van de NAVO-landen en mensen met het recht van diplomatieke immuniteit zijn niet in de vreemdelingenbevolkingsregisters opgenomen.

[50] Het landelijk bureau van de arbeidsvoorzieningsorganisatie bevindt zich sinds oktober 2000 in Zoetermeer. Böcker en Clermonts maakten gebruik van deze dossiers in een onderzoek naar de uitvoering van de WABW door de Arbeidsvoorzieningsorganisatie. Behalve bij het landelijk bureau werden in dit onderzoek ook dossiers bij plaatselijke arbeidsbureaus en regionale stafbureaus bestudeerd; die dossiers bleken echter veelal incompleet te zijn. Zie: Böcker en Clermonts, *Poortwachters*. Odé maakte gebruik van statistische gegevens met betrekking tot alle 146.000 tewerkstellingsvergunningen die in de jaren 1979-1992 werden afgegeven. A.W.M. Odé, *Migrant workers in the Dutch labour market today* (1996 Amsterdam).

[51] F.C.J. Ketelaar, 'Elke handeling telt. Archiefdiensten en de wet bescherming persoonsgegevens', *Archievenblad* 104/3 (mei 2000) 18-23 en 104/4 (juni 2000) 26-2. Over de beperkingen op het onderzoek, die het gevolg zijn van deze

nieuwe regelgeving schreven A.C.M. Kappelhof, V. Kingma, M. van der Klein, J.P. de Valk en H. Wals de notitie 'Een zwart gat in ons collectieve geheugen? Het belang van persoonsdossiers voor het wetenschappelijk onderzoek.' De notitie is voorgelegd aan de besturen van de DIVA Erfgoedkoepel en het Koninklijk Historisch Genootschap. De notitie is te vinden op de *site* van de DIVA.

TE AMSTERDAM.

IN BEHANDELING

LETTER A No. 27

SIGNALEMENT VAN DE HOUDER

Ouderdom, 12 Jaren.
Lengte, 1 . 6 Meter.
Voorhoofd,
Haar,
Wenkbraauwen,
Oogen,
Neus,
Mond,
Kin,
Aangezigt,

GRATIS

Aan het HOOFDBUREAU VAN POLITIE TE A

ten name van

van beroep

geboren te

wonende

De Houder voldoet voor als nog niet genoega

Wet van 13 Augustus 1849 (Stbl. n°. 39) om als Vreem

Registers van verstrekte en geweigerde reis- en verblijfpassen (1849-1923)

Louk Pöckling en Marlou Schrover

INLEIDING

In dit broncommentaar worden de registers van reis- en verblijfpassen beschreven die werden aangelegd als uitvloeisel van de Vreemdelingenwet van 1849. De registers van reis- en verblijfpassen komen zowel onder deze naam als onder de naam 'vreemdelingenregisters' voor in archiefinventarissen. Omdat in grote plaatsen de politie de passen afgaf en in kleinere plaatsen de burgemeester in zijn functie van hoofd van politie, kan de registratie onderdeel uitmaken van het politiearchief of het archief van de gemeente.[1]

In enkele grote Nederlandse steden is deze omvangrijke en zeer rijke bron voor een langere periode bewaard gebleven. In veel meer plaatsen is een gedeelte van de registers aanwezig. In sommige plaatsen zijn de registers verloren gegaan, in andere vermoeden wij dat ze nooit zijn aangelegd. Aan het einde van dit commentaar wordt een overzicht gegeven van de beschikbaarheid van de registers in verschillende plaatsen.

De registers van reis- en verblijfpassen en andere daarmee samenhangende registraties worden hier beschreven aan de hand van de registers van Amsterdam.[2] Deze stad beschikt over een langlopende bijna volledige reeks. Aan de hand van het Amsterdamse voorbeeld wordt duidelijk gemaakt welke vreemdelingen wel en welke niet in deze registers voorkomen. De registratie in Amsterdam verschilde, zo leerde vergelijking met andere archieven, niet van die in andere plaatsen; de registers zagen er overal hetzelfde uit.

1 HISTORISCHE SITUERING

De Vreemdelingenwet van 1849 verplichtte vreemdelingen zich bij aankomst en vertrek bij de politie te melden. Besliste de politie dat de vreemdeling kon worden toegelaten, dan kreeg hij of zij een reis- en verblijfpas. Van het toekennen en weigeren van deze passen, de driemaandelijkse verlenging, de wettelijke vrijstellingen en van de uitzetting van vreemdelingen werden registers bijgehouden. De registers van reis- en verblijfpassen werden ook wel passen- of vreemdelingenregisters genoemd. De term vreemdelingenregisters werd echter eveneens in een bredere zin gebruikt voor zowel de registers van reis- en verblijfpassen zelf, als voor de daarmee samenhangende registers van afgewezen verzoeken, uitwijzingen en vrijstellingen.

2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS

De Vreemdelingenwet van 1849 bepaalde wie een reis- en verblijfpas kon krijgen [afbeelding 1]. Om te worden toegelaten dienden vreemdelingen volgens artikel 1 van de Vreemdelingenwet te beschikken over voldoende middelen van bestaan of deze te kunnen verkrijgen door werkzaamheid. Artikel 2 eiste dat de vreemdeling een geldig, niet verjaard, paspoort toonde met een visum van de Nederlandse vertegenwoordiger in zijn of haar land. Volgens artikel 3 waren andere 'geleibrieven' dan paspoorten ook toegestaan, mits duidelijk bleek wie de houder was en waarom hij of zij naar Nederland kwam. Toelating was volgens artikel 4 ook mogelijk zonder legitimatie op basis van een bewijs van bekendheid, door twee of meer bij de politie bekende personen getekend. Artikel 5 regelde dat de toelating geschiedde door het hoofd van politie der gemeente met uitreiking van een reis- en verblijfpas, al dan niet tegen afgifte van het buitenlandse legitimatiedocument. Artikel 9 schreef voor dat de vreemdeling aan wie geen reis- en verblijfpas kon worden verstrekt het land moest verlaten.

1
Reis- en verblijfpas aan de ingenieur Nicolaas Heinzelmann afgegeven in Amsterdam op 3 maart 1887.

Toegelaten vreemdelingen, aan wie dus een reis- en verblijfpas was verstrekt, konden slechts door tussenkomst van het kantongerecht over de grens worden gezet. Indien uitgezette vreemdelingen binnen vijf jaar opnieuw in Nederland werden aangetroffen, konden ze gestraft worden met een gevangenisstraf van acht dagen tot drie maanden. De verwijdering uit het Rijk werd op de pas aangetekend zodat ook de overheid in het land van herkomst daarvan op de hoogte werd gebracht.

Niet alle vreemdelingen waren verplicht zich te (blijven) melden bij de politie voor het verkrijgen van een reis- en verblijfpas. Artikel 19 van de Vreemdelingenwet maakte voor twee categorieën vreemdelingen een uitzondering. Ten eerste waren dat de vreemdelingen die na zes jaar vestiging in Nederland gelijkstelling aanvroegen volgens artikel 8 van het Burgerlijk Wetboek van 1838 [afbeelding 2]. Voor het verkrijgen van een gelijkstelling was een uittreksel uit het bevolkingsregister vereist [afbeelding 3]. Eveneens van melden vrijgesteld was de in Nederland gevestigde vreemdeling, die met een Nederlandse vrouw was gehuwd of gehuwd geweest en met haar een kind of kinderen had die in Nederland waren geboren. In Nederland geboren kinderen van buitenlandse ouders hadden volgens het Burgerlijk Wetboek van 1838 de Nederlandse nationaliteit op voorwaarde, dat zij dit Nederlanderschap op volwassen leeftijd (23 jaar) definitief aanvaardden.

van 24 Februari 1821 Gratis.

KONINGRIJK DER NEDERLANDEN.

JE MAINTIENDRAI

Heiligengracht 18.

REIS- EN VERBLIJF-PAS.

(*Goed voor* DRIE *maanden*).

GEMEENTE AMSTERDAM.

Dept. 4/6 N° 123 4/6 1821 van het Passen-Bureau.

SIGNALEMENT van de HOUDER

Ouderdom 24 *jaren.*
Lengte, 1.76 *meter.*
Voorhoofd, hoog
Haar, donker blond
Wenkbrauwen, idem
Oogen, bruin
Neus, groot
Mond, gewoon
Kin, rond
Baard, kastanje bruin
Aangezigt, rond
Kleur, gezond
Bijzondere teekenen, geen

HANDTEEKENING VAN DEN HOUDER

Houder deses Heinzelmann Nicolaas Ingenieur

geboren te Frankfort den 24 September 1782

woonende te alhier

herwaarts gekomen met overkomst uijt

en zich gelegitimeerd hebbende door een Huwelijksbewijs afgegeven den 21 Maart 1819 te Heidelberg

is in het Rijk toegelaten, ten blijke waarvan hem deese Pas is uitgereikt. En worden uitdien alle civiele en militaire autoriteiten uitgenoodigd, om genoemde Heinzelmann Nicolaas vrij en ongehinderd binnen het Rijk te laten reizen en verblijven.

Gegeven te AMSTERDAM, den Dorden Maart 1800 Een en twintig

De HOOFD-COMMISSARIS VAN POLITIE

Wilhem Deutsch

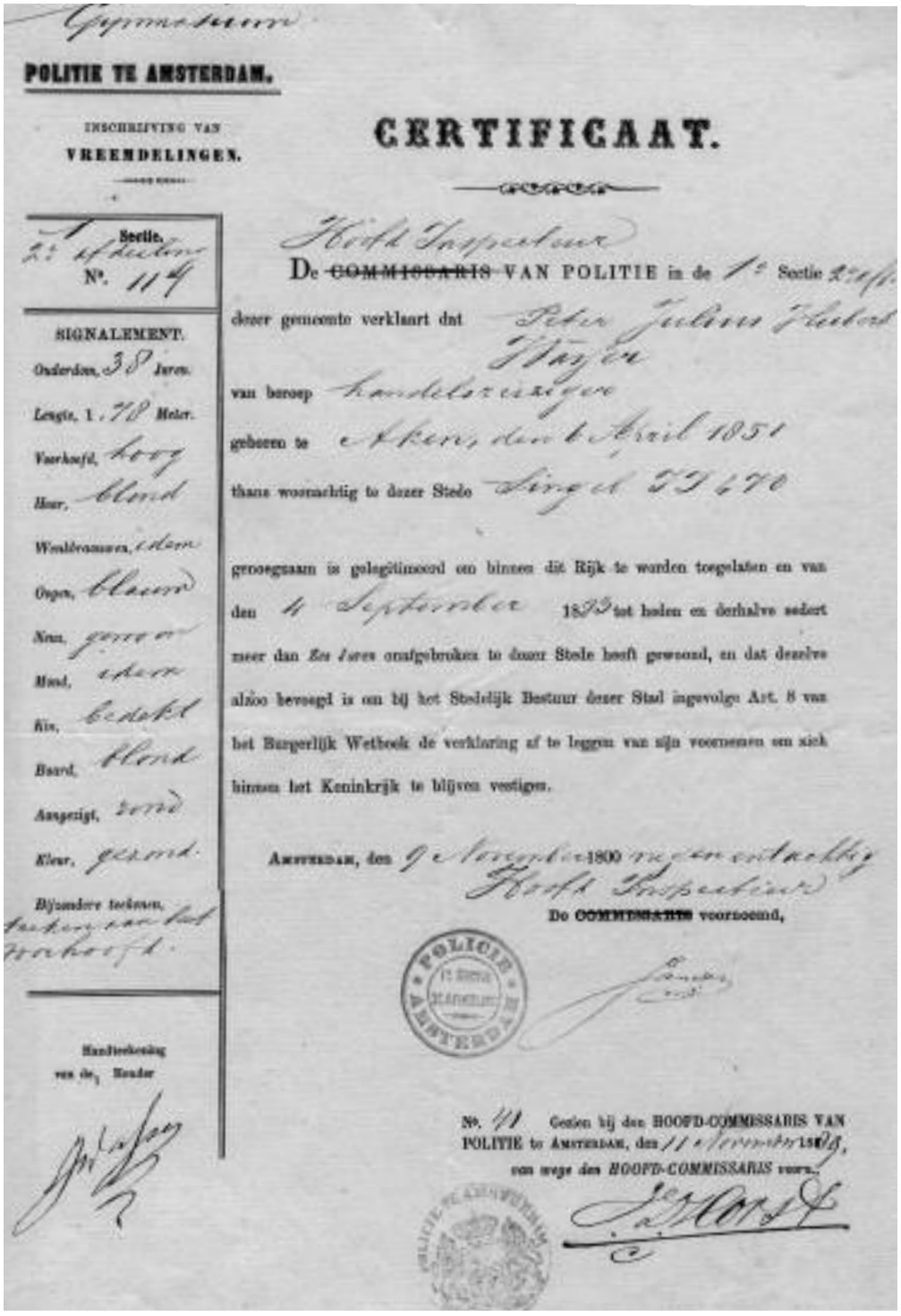

Gymnasium

POLITIE TE AMSTERDAM.

INSCHRIJVING VAN
VREEMDELINGEN.

CERTIFICAAT.

Sectie.
2e afdeeling
Nº. 114

SIGNALEMENT.
Ouderdom, 38 Jaren.
Lengte, 1.78 Meter.
Voorhoofd, hoog
Haar, blond
Wenkbrauwen, idem
Oogen, blauw
Neus, gewoon
Mond, idem
Kin, bedekt
Baard, blond
Aangezigt, rond
Kleur, gezond.
Bijzondere teekenen, littekens van het voorhoofd.

Handteekening van den Houder

Hoofd Inspecteur

De ~~COMMISSARIS~~ VAN POLITIE in de 1e Sectie 2e afd.

dezer gemeente verklaart dat Peter Julius Fluhrer Thuyen

van beroep handelsreizigers

geboren te Arkers, den 6 April 1851

thans woonachtig te dezer Stede Singel 33 & 70

genoegzaam is gelegitimeerd om binnen dit Rijk te worden toegelaten en van den 4 September 1873 tot heden en derhalve sedert meer dan *Zes Jaren* onafgebroken te dezer Stede heeft gewoond, en dat dezelve alzoo bevoegd is om bij het Stedelijk Bestuur dezer Stad ingevolge Art. 8 van het Burgerlijk Wetboek de verklaring af te leggen van zijn voornemen om zich binnen het Koninkrijk te blijven vestigen.

Amsterdam, den 9e November 1899 namens deze
Hoofd Inspecteur

De ~~COMMISSARIS~~ voornoemd,

POLICIE AMSTERDAM

Nº. 41 Gezien bij den HOOFD-COMMISSARIS VAN POLITIE te Amsterdam, den 11 November 1899,
van wege den *HOOFD-COMMISSARIS* voorn.

POLITIE TE AMSTERDAM

Kostelooz, ingevolge art. 19 al. 3 van Zr. Ms. besluit van 3 November 1901 (Staatsblad n°. 94)

Nr. 21

BURGERLIJKE STAND

GEMEENTE AMSTERDAM

AMSTERDAM

NOORD-HOLLAND

UITTREKSEL

Uit het Bevolkings-register blijkt dat

Joseph Sturm

geboren te Wölfling den 16 April 1856 wonende Bundt Kyk Ruysdaelskade 70 is ingeschreven den 20 December 1880 op Politie Kaart A. den 3 November 1883 is afgeschreven naar Duitschland en den 7 September 1885 opnieuw is ingeschreven op Politie Kaart A.

Getuigschrift door mij

Het bovenstaande Uittreksel verklaren wij ondergeteekende Wethouder, Assistent van den Burgerlijken Stand deze Gemeente, voor zoo veel het gebeurtenissen betreft, overeenkomstig met het voorhanden Register te zijn.

AMSTERDAM, 17 Juni 188

Pagina 40:

2
Verklaring van gelijkstelling van de handelsreiziger Peter Julius Hubert Wasser afgegeven in Amsterdam op 9 november 1889.

Pagina 41:

3
Uittreksel uit het bevolkingsregister van de stad Amsterdam afgegeven aan Joseph Sturm op 17 juni 1887. Sturm werd ingeschreven in het bevolkingsregister op 20 december 1880, uitgeschreven wegens vertrek naar Duitsland op 3 november 1883 en op 7 september 1885 opnieuw ingeschreven op vertoon van een politiekaart A.

3 VISUELE KENNISMAKING

De registratie van reis- en verblijfpassen werd bijgehouden in grote vastbladige boekdelen, die qua formaat vergelijkbaar zijn met de bevolkingsregisters. In Amsterdam werd dit zogenaamde boeksysteem bijgehouden tot 1923. Daarna werd overgegaan op een kaartsysteem. In andere plaatsen werd langer met gebonden delen gewerkt. De registers van de jaren kort na de invoering van de Vreemdelingenwet zijn gewoonlijk in goede staat. Na 1892 zijn de registers in slechtere staat omdat ze toen niet meer werden overgeschreven en er slechts mutaties werden verwerkt. Om deze reden zijn de latere registers in sommige plaatsen niet raadpleegbaar.

In plaatsen waar zich een groot aantal vreemdelingen aandiende, was de registratie zeer omvangrijk. In Amsterdam omvatte de periode van 1849 tot 1922 105 delen; in Rotterdam zijn er 24 delen voor de periode van 1845(49) tot 1917. In kleine plaatsen omvat de registratie over vijftig jaar of meer slechts twee of drie delen.

De vreemdelingenregistratie bestaat tot 1923 in Amsterdam uit:
- Registers van verstrekte reis- en verblijfpassen.[3]
- Registers van geweigerde verzoeken om reis- en verblijfpassen, deel A.[4] De toentertijd meer gebruikelijke naam was Register Letter A.
- Registers van verwijderde vreemdelingen.[5]

De vreemdeling die een reis- en verblijfpas kreeg, werd ingeschreven in het register van verstrekte reis- en verblijfpassen. Dit register bevat 11 kolommen. Enkele kolommen zijn onder verdeeld in (genummerde) subkolommen [afbeelding 4].

Registratie
- volgnummer
- datum

Vreemdeling
1. naam
2. voornaam
1. beroep
2. geboorteplaats
3. woonplaats

Buitenlandsch paspoort
1. datum
2. nummer
3. autoriteit

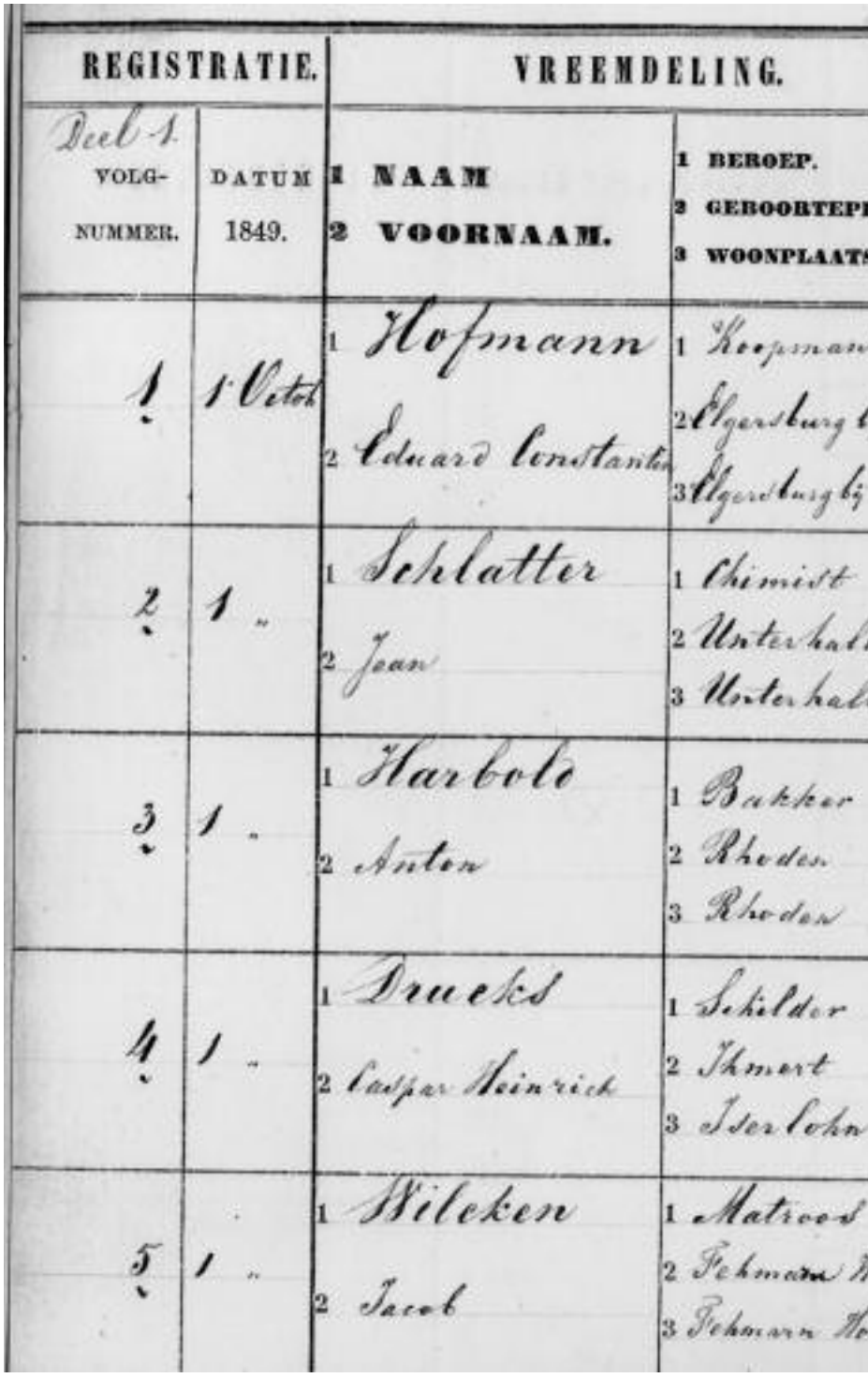

REGISTRATIE.		VREEMDELING.	
Deel 1. VOLG-NUMMER.	DATUM 1849.	1 NAAM 2 VOORNAAM.	1 BEROEP. 2 GEBOORTEPL 3 WOONPLAATS
1.	1 Octob	1 Hofmann 2 Eduard Constantin	1 Koopman 2 Elgersburg 3 Elgersburg bij
2.	1 „	1 Schlatter 2 Jean	1 Chimist 2 Unterhal 3 Unterhal
3.	1 „	1 Harbole 2 Anton	1 Bakker 2 Rhoden 3 Rhoden
4.	1 „	1 Drueks 2 Caspar Heinrich	1 Schilder 2 Ihmert 3 Iserlohn
5.	1 „	1 Wileken 2 Jacob	1 Matroos 2 Fehmarn 3 Fehmarn

4
Linker- en rechterpagina van het Amsterdamse register van verstrekte reis- en verblijfpassen.

	BUITENLANDSCH PASPOORT.		GELEIBRIEVEN OF ANDERE GRONDEN VAN TOELATING.	DOEL VAN VERBLIJF.	VISUM ALHI
	1 DATUM. 2 NUMMER. 3 AUTORITEIT, 4 PLAATS V. AFGIFTE.	VISUM VAN DEN NEDERLANDSCHEN DIPL. AGENT.			1 DATUM. 2 BESTEMMINGS 3 ONDERTEEKEN 4 OP WELK STE
LAATS.					
	1 20 Febr: 1849 2 391 3 Justitie amt 4 Lieberstein			Om handel te drijven.	1 2 3 4
	1 27 Nov: 1848 2 3382 3 Zaakgelastigde 4 Parijs.			Familie aangelegenheden	1 2 3 4
	1 11 Juny 1845 2 27. 3 Directie van Police 4 Rhoden.			Om werk.	1 2 3 4
	1 26 Sept 1849 2 29. 3 Landraad 4 Iserlohn			Beroeps bezigheden.	1 2 3 4
	1 16 Juny 1848 2 443 3 Kon: Pol: Presid 4 Danzig			kunne te zoeken.	1 2 3 4

BINNENLANDSCHE REIS- EN VERBLIJF-PAS.

1 DATUM.
2 NUMMER.
3 AUTORITEIT.
4 PLAATS V. AFGIFTE.

SIGNALEMENT.

VERBLIJF ALHIER
ten huize van

VERLENGI
VAN DEN
Reis- en Verblij

1	1 Octob 1849	Ouderdom 22 Jaren Lengte 1 el 6 12 strepen Voorhoofd bedekt Haar donker blond Wenkbr. donker blond Oogen bruin Neus groot Mond klein	Kin rond Baard blond Aangezigt ovaal Kleur gezond Godsd. bel. Lutersch Kenteekenen	Naam Matthéis Voornaam C. Beroep logementhouder Woonplaats Warmoesstr	
2	1.				
3	Dir: van Police				
4	Amsterdam.				
1	1 Octob 1849	Ouderdom 56 Jaren Lengte 1 el 6 9 strepen Voorhoofd hoog Haar kastanjebruin Wenkb. kastanjebr. Oogen graauw Neus groot Mond smalig	Kin rond Baard bruin Aangezigt ovaal Kleur gezond Godsd. bel. Gereformeerd Kenteekenen	Naam Brand Voornaam A. W. Beroep logementhouder Woonplaats Warmoesstr. nº 134	
2	2.				
3	Dir van Police				
4	Amsterdam				
1	1 Octobert 184	Ouderdom 23 jaren Lengte 1 el 6 4 strepen Voorhoofd gemiddeld Haar blond Wenkb. bruin Oogen graauw Neus gebogen Mond klein	Kin Spits Baard — Aangezigt ovaal Kleur gezond Godsd. bel. R. Kenteekenen	Naam Hopker Voornaam Georg Christoph Beroep Bakker Woonplaats Weesper Str. nº 123.	Van 1 Januar tot 1 April van 1 April tot 1 July van 1 July tot 1 Octo
2	3				
3	Dir: van Police				
4	Amsterdam				
1	1 Octob 1849	Ouderdom 47 jaren Lengte 1 el 6 5 strepen Voorhoofd rond Haar donker blond Wenkb. blond Oogen blaauwgrijs Neus gewoon Mond gewoon	Kin ovaal Baard bruin Aangezigt ovaal Kleur gezond Godsd. bel. Evangelisch Kenteekenen	Naam Matthéis Voornaam C. Beroep logementhouder Woonplaats Warmoesstr	
2	4				
3	Dir van Police				
4	Amsterdam				
1	1 Octob 1849	Ouderdom 21 jaren Lengte 1 el 7 4 7 strepen Voorhoofd rond Haar blond Wenkb. blond Oogen blaauwgrijs Neus middelmatig Mond middelmatig	Kin ovaal Baard blond Aangezigt ovaal Kleur gezond Godsd. bel. Evangelisch Kenteekenen	Naam Wilden stein Voornaam Claus Beroep logementhouder Woonplaats Leedy k. N. 89.	
2	5				
3	Dir. van Police				
4	Amsterdam				

NG lf-pas.	HANDTEEKENING.	AANMERKINGEN.
		Zie pasp. reg.: 1849. N.° 3380 Veiligh: kaarten reg.: 1849. N.° 2534 Het pasp.t teruggegeven 1 Oct. 1849
		Zie pasp.t reg.: 1849. N.° 3707 Veiligh. kaarten reg.: 1849. N.° 2711 Het pasp.t teruggegeven 1 Octob. 1849
1850 1850 1850. 1850 1850		Zie pasp.t reg.: 1849. N.° 3763 Veiligh. reg.: 1849. N.° 2825 Het waarboek teruggegeven 1 Octob. 1849 Waarboek gedeponeerd in 1850 Waarboek teruggehaald den 2 September en de gel... naar Rhoden.
		Zie pasp.t reg.: 1849. N.° 4086 Het pasp.t teruggegeven 1 Octob. 1849
		Het pasp.t teruggegeven 1 Octob. 1849

4 plaats v. afgifte
Visum van den Nederlandschen dipl. Agent
Geleibrieven of andere Gronden van toelating
Doel van verblijf
Visum alhier
1. datum
2 bestemmingspl
3 onderteekening
4 op welk stuk
Binnenlandsche Reis- en Verblijf-Pas
1 datum
2 nummer
3 autoriteit
4 plaats v. afgifte
Signalement: ouderdom, lengte, voorhoofd, haar, wenkbr., oogen, neus, mond, kin, baard, aangezigt, kleur, Godsd.bel., kenteekenen
Verblijf alhier ten huize van
naam, voornaam, beroep, woonplaats
Verlenging van den Reis- en Verblijf-pas
Handteekening
Aanmerkingen.

In de kolom Aanmerkingen werd aangetekend in welk register de pas eerder was geregistreerd en onder welk nummer en wanneer een pas was teruggegeven. Verder werd er in aangetekend om welke reden een vreemdeling, die eerst wel onder Vreemdelingenwet viel, daar in tweede instantie van werd vrijgesteld. Dit kon zijn door het aanvragen van een gelijkstelling in gevolge art. 8 van het Burgerlijk Wetboek, of door geboorte van het eerste kind uit het huwelijk tussen een buitenlandse man en een Nederlandse vrouw. Een huwelijk van een buitenlandse vrouw met een Nederlandse man betekende ook dat een vreemdelinge niet langer onder de Vreemdelingenwet viel.

Niet door de Vreemdelingenwet 1849 vereist was het Amsterdamse gebruik – tot 1880 – dat de identiteitspapieren bij vertrek werden voorzien van een aantekening waaruit bleek dat de pas door de politie was geviseerd, met vermelding van de plaats van bestemming. Dat de pas was gezien, werd aangetekend in de kolom 'Visum alhier'.

De registers van reis- en verblijfpassen zijn toegankelijk via klappers. De klappers geven een alfabetisch overzicht op persoonsnamen per jaar.

De vreemdeling aan wie een reis- en verblijfpas werd geweigerd, werd ingeschreven in het register van geweigerde verzoeken om reis- en verblijfpassen (register Letter A; afbeelding 6). Dit register bevat 7 kolommen:
1 Registratie; nummer, datum
2 Naam, Voornaam, Bijnaam

3 Overgelegde stukken
4 Opgegeven doel van verblijf; beroep, geboorteplaats, woonplaats
5 Signalement: ouderdom, lengte, voorhoofd, haar, wenkbr., oogen, neus, mond, kin, baard, aangezigt, kleur, Godsd.bel., kenteekenen
6 Verblijf alhier ten huize van
7 Aanmerkingen.

Vanaf 1854 werd het register Letter A gesplitst in een register voor vrouwen en een register voor mannen. In Amsterdam ontbreekt echter het deel voor vrouwen over de jaren 1854-1874. De registers zijn toegankelijk via een klapper.

Registers van verwijderde vreemdelingen bevatten zeven kolommen met de volgende gegevens: nummer, naam en voornamen, plaats van geboorte en inwoning, datum van aanhouding en uitleiding, aantal mannen en vrouwen, en aanmerkingen (afbeelding 5). Niet alle aangehouden vreemdelingen werden uitgeleid. Aan het einde van een registerdeel werd aangegeven wat er met de aangehouden vreemdelingen was gebeurd. Zo werden er bijvoorbeeld in 1900 271 vreemdelingen aangehouden; 251 mannen en 20 vrouwen. Acht mannen en een vrouw werden in vrijheid gesteld. Vijf mannen werden 'door Belg. Ver. Voortgeh' (door de Belgische Vereniging voortgeholpen). De 'Duitsche', 'Fransche', 'Am.' en 'Oostenr. Com' verschaften steun aan drie mannen en een vrouw. Een man nam dienst in Harderwijk. Een man en een vrouw werden teruggebracht aan boord (van hun schip). De overige 233 mannen en 18 VROUWEN werden verwijderd.

5
De rechterzijde van een folioblad van het Register van verwijderde vreemdelingen. Niet alle vreemdelingen die ingeschreven waren, werden ook uitgewezen. Van de 271 ingeschrevenen (251 mannen en 20 vrouwen) in 1900 werden er 251 verwijderd.

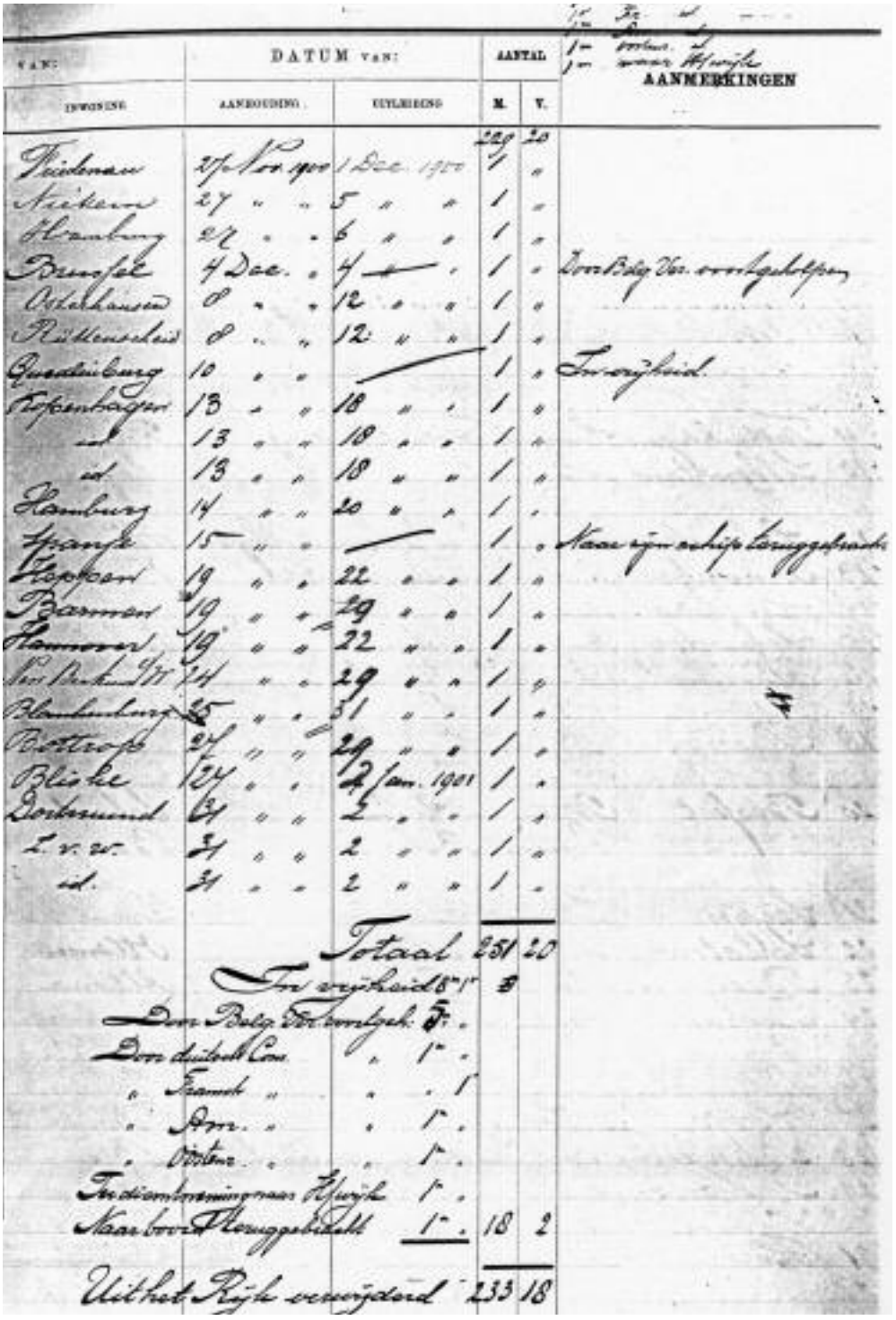

VAN:	DATUM VAN:		AANTAL		AANMERKINGEN
INWONING	AANKOMSTDAG	UITLEIDING	M.	V.	
			249	20	
Paderborn	27/Nov 1900	1 Dec. 1900	1	"	
Arnhem	27 " "	5 " "	1	"	
Hamburg	27 " "	6 " "	1	"	
Bunschoten	4 Dec. "	4 " "	1	"	Van Belg. Ver. overgekomen
Osnabrück	8 " "	12 " "	1	"	
Rotterdam	8 " "	12 " "	1	"	
Quedlinburg	10 " "		1	"	In verzeid.
Kopenhagen	13 " "	18 " "	1	"	
id	13 " "	18 " "	1	"	
id	13 " "	18 " "	1	"	
Hamburg	14 " "	20 " "	1	"	
Utrecht	15 " "		1	"	Naar zijn echte terug gebracht
Koppen	19 " "	22 " "	1	"	
Barmen	19 " "	29 " "	1	"	
Hannover	19 " "	22 " "	1	"	
Soc. Bel. III	24 " "	29 " "	1	"	
Blankenburg	25 " "	31 " "	1	"	
Bottrop	27 " "	29 " "	1	"	
Bleicke	27 " "	2 Jan. 1901	1	"	
Dortmund	27 " "	2 " "	1	"	
Z. v. Z.	31 " "	2 " "	1	"	
id.	31 " "	2 " "	1	"	
		Totaal	251	20	
		In verzeid 8 1/2	8		
		Van Belg. Ver. terugkeh. 5.			
		Van duitsch Cons. " 1.			
		" Framek " " 1			
		" Dom. " " 1.			
		" Utrecht " " 1.			
		In diemberekening naar Huwijk 1.			
		Naar boven teruggebracht 1.	18	2	
		Uit het Rijk verwijderd	233	18	

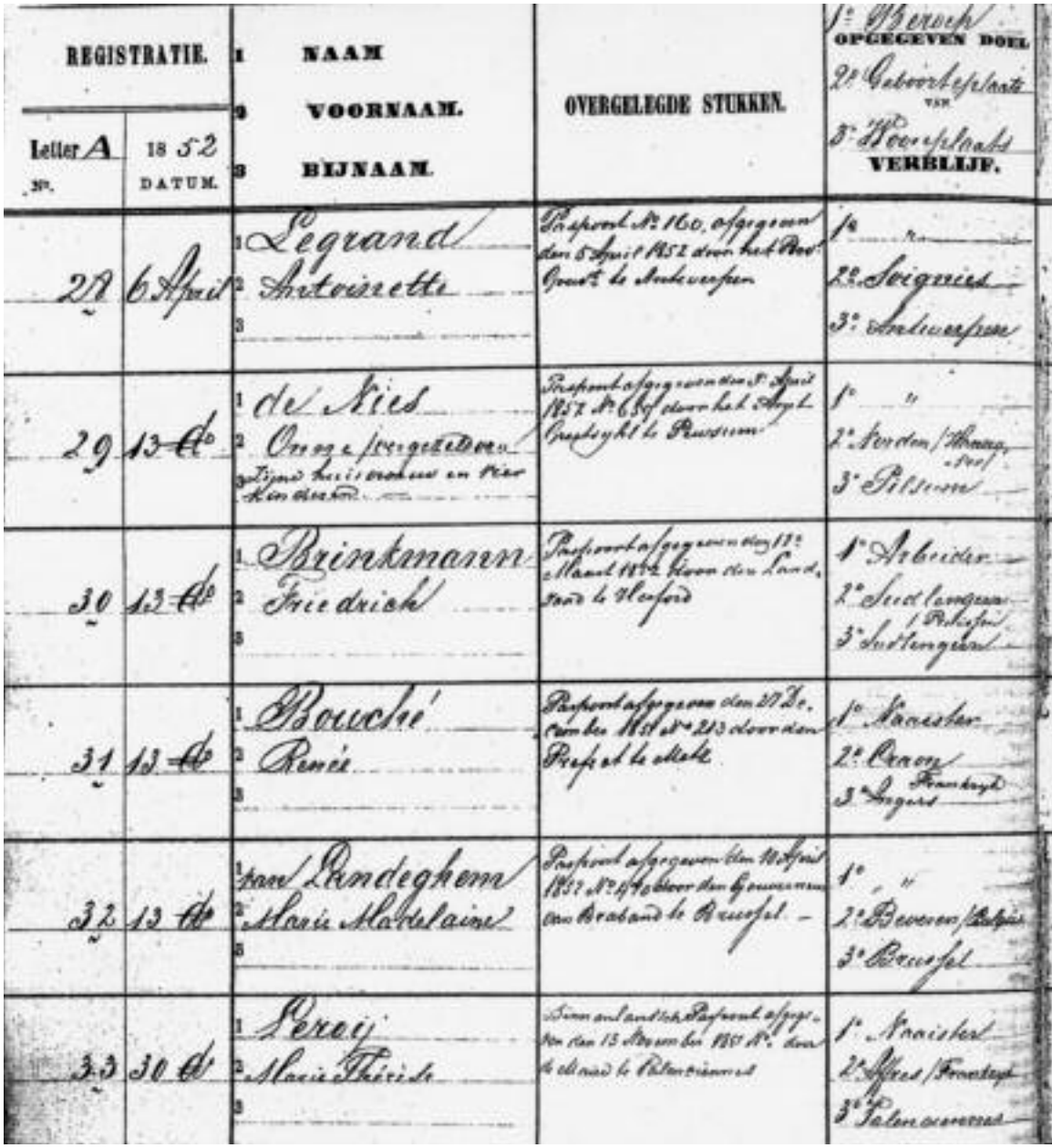

REGISTRATIE. Letter A N°.	18 52 DATUM.	NAAM / VOORNAAM. / BIJNAAM.	OVERGELEGDE STUKKEN.	1° Bezoek / OPGEGEVEN DOEL / 2° Geboorteplaats / VAN / 3° Woonplaats / VERBLIJF.
28	6 April	1 Legrand / 2 Antoinette / 3	Paspoort N° 160, afgegeven den 5 April 1852 door het Bestuur Gemeente te Steenwerken	1° " / 2° Seigneies / 3° Steenwerken
29	13 Dito	1 de Kies / 2 Onze zoogenaamde / 3 Tijne huisvrouw en vier kinderen	Paspoort afgegeven den 5 April 1852 N° 65 door het Bestuur Gemeente te Rijsoum	1° " / 2° Noorden / Utrecht / 3° Rijsoum
30	13 Dito	1 Brinkmann / 2 Friedrich / 3	Paspoort afgegeven den 17 Maart 1852 door den Land. raad te Hoofd	1° Arbeider / 2° Sud langman / 3° Sutlangen
31	13 Dito	1 Bouché / 2 René / 3	Paspoort afgegeven den 27 Dec. 1851 N° 213 door den Prefect te Melle	1° Saeseber / 2° Roon / 3° Angers Frankryk
32	13 Dito	1 vaue Dendeghem / 2 Marie Madelaine / 3	Paspoort afgegeven den 10 April 1851 N° 1470 door den Gouverneur van Brabant te Brussel	1° " / 2° Beveren / Waes / 3° Brussel
33	30 Dito	1 Peraij / 2 Marie Thérèse / 3	Binnenlandsch Paspoort afgegeven den 15 November 1851 N° door de Maire te Valenciennes	1° Anaisteel / 2° Afres / Frankryk / 3° Valenciennes

6
Het register van geweigerde verzoeken om een reis- en verblijfpas, kortweg register Letter A genoemd.

SIGNALEMENT.		VERBLIJF ALHIER OF Reize van	AANMERKINGEN.
Ouderdom 23 jaren Lengte 1 el 5 [illegible] duimen Voorhoofd rond Haar bruin Wenkbr. [illegible] Oogen blaauw Neus klein Mond rond	Kin rond Baard — Aangezigt rond Kleur gezond Gestalte bel. Cath Kenteekenen —	F.J. Bentie. Tapper. Heinmarkt	Paspoort gedisponeerd in 1852. Naar Rotterdam opgezonden den 1ten Augs. als Misive D.7 N°. 261 [illegible]
Ouderdom 30 jaren Lengte 1 el 7 [illegible] duimen Voorhoofd hoog Haar / Wenkbr. blond Oogen blaauw Neus Mond gewoon	Kin rond Baard blond Aangezigt rond Kleur blank Gestalte bel. Lutth. Kenteekenen —	J. van der Hoorst, koopmansgast, Emland, Oosterstraat boven N°. 23.	Paspoort gedisponeerd in 1852.
Ouderdom 25 jaren Lengte 1 el 7 [illegible] duimen Voorhoofd bedekt Haar / Wenkbr. blond Oogen grijs blaauw Neus spits Mond gewoon	Kin rond Baard blond Aangezigt ovaal Kleur gezond Gestalte bel. Agrafe Kenteekenen —	Johann Friedrich Schaal, reizijger, Arbeider, Roomsch, Alleen in de Rotterdamsche boomen N°. 0	Paspoort gedisponeerd in 1852. Terug gekeerd 25 September 1852 om te gaan over Scheveningen
Ouderdom 23 jaren Lengte 1 el 8 [illegible] duimen Voorhoofd hoog Haar / Wenkbr. bruin Oogen grijs Neus regelig Mond klein	Kin rond Baard — Aangezigt ovaal Kleur gezond Gestalte bel. Cath Kenteekenen —	Jurriaantje Ravenstal, Ufe B. Weinthal, Papenster Pypenmarkt	Paspoort gedisponeerd in 1852. Naar 's Hage. Opgezonden den 1ten Augs. als Misive D.7 N°. 79. 1852
Ouderdom 25 jaren Lengte 1 el 6 [illegible] duimen Voorhoofd hoog Haar / Wenkbr. bruin Oogen blaauw Neus matig Mond kenmerkgroot	Kin ovaal Baard — Aangezigt ovaal Kleur gezond Gestalte bel. Cath Kenteekenen —	Jurriaantje Ravenstal Ufe B. Weinthal, Papenster Pypenmarkt	Paspoort gedisponeerd in 1852. Naar 's Hage. Opgezonden den 1ten Augs. als Misive D.R N°. 25 2 Mei 1852.
Ouderdom 23 jaren Lengte 1 el 6 [illegible] duimen Voorhoofd hoog Haar / Wenkbr. bruin Oogen Neus Mond smalle	Kin rond Baard — Aangezigt ovaal Kleur gezond Gestalte bel. Kenteekenen —	C. Middelkoop, Koopersknecht, Oude Regulierstraat [illegible] N°. 11.	Paspoort gedisponeerd in 1852. Terug gekeerd 15 Mei 1852 om te gaan naar Amsterdam. —

4 BRONKRITISCH COMMENTAAR

Interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron

De registers van reis- en verblijfpassen

De registers van reis- en verblijfpassen bevatten niet alle vreemdelingen en in die zin is de benaming vreemdelingenregisters, waarmee deze bron soms ook wordt omschreven, verwarrend. Alleen vreemdelingen die onder de Vreemdelingenwet verplicht waren een reis- en verblijfpas aan te vragen werden ingeschreven. Bovendien waren er vreemdelingen die zich aan de registratie onttrokken. Dit bleek bij een onderzoek naar de vestiging van de Westerwalder venters van Keuls steengoed in het negentiende-eeuwse Amsterdam. Van de ouders en peetouders die in de jaren vijftig geregistreerd werden in de rooms-katholieke doopboeken komt nog niet de helft voor in het passenregister.[6]

De buurtmeesters die de bevolkingsregisters bijhielden, waren verplicht bij inschrijving van vreemdelingen naar hun verblijfstatus te vragen en ze indien nodig door te verwijzen naar de politie als ze geen pasje van de politie konden tonen. Had de vreemdeling wel een pas, dan kwam in het bevolkingsregister de aantekening 'magtiging', 'authorisatie', 'op vertoon van reis- en verblijfpas ingeschreven', 'politiekaart' of iets dergelijks. Lukte het om de buurtmeester wijs te maken, dat je in Nederland was geboren, dan was je daarmee wat de bevolkingsadministratie betrof 'vrijgesteld' van het melden bij de politie. De buurtmeester kon de vreemdelingen ook verkeerd verstaan. Zo had de Duitser Heinrich Wirth uit de plaats Marienhausen in het Westerwald een reis- en verblijfpas. Toen de buurtmeester echter 'Haringhuizen' opschreef als geboorteplaats zag de man er vanaf zijn Amsterdamse reis- en verblijfpas nog langer te laten verlengen. Als een vreemdeling met een reis- en verblijfpas niet verhuisde, kon hij of zij ongestraft de pas laten verlopen. Bij de tienjaarlijkse volkstelling rekende de enquêteur het niet tot zijn plicht naar wettige verblijfspapieren te vragen. Woonde de vreemdeling in een logement of bij een 'slaapstedehouder' dan hadden de uitbaters wel de plicht hem of haar te melden bij de politie.

In de Amsterdamse registers van reis- en verblijfpassen komen veel minder vrouwen voor dan mannen; slechts vijf procent van de inschrijvingen in 1852 heeft betrekking op vrouwen.[7] Gedeeltelijk is dit een gevolg van de scheve sekseratio in de Amsterdamse migrantenpopulatie; volgens de volkstellinggegevens waren er drie tot vier mannelijke vreemdelingen op iedere vrouw. Deze scheve sekseratio verklaart de ongelijke verdeling in het register van reis- en verblijfpassen echter niet volledig. Het feit dat niet-Nederlandse vrouwen die met een Nederlandse mannen waren gehuwd niet in het vreemdelingenregister hoefden te worden in-

geschreven, kan deze ondervertegenwoordiging evenmin helemaal verklaren. Waarschijnlijk kregen vrouwen die onder de Vreemdelingenwet vielen minder vaak een reis- en verblijfpas dan mannen. Zij konden daardoor ook gemakkelijker worden uitgezet. Mogelijk hield dit mede verband met het weren van prostituees. Het is echter onwaarschijnlijk dat vrijwel alle vrouwen werden gezien als (potentiële) prostituees. De reden voor deze ongelijke verdeling is daarom niet helemaal duidelijk.

De volgnummers in de registers bieden geen houvast omtrent het aantal uitgegeven passen. In Amsterdam werd in de eerste vijftien jaar van de registratie gewerkt met een dubbel stel passenregisters, zodat twee ambtenaren tegelijk de vreemdelingen konden inschrijven. Er werden dus twee registers naast elkaar gebruikt. Andere Nederlandse steden kenden niet zo'n dubbele registratie. De dubbele registers hadden tot gevolg dat er in één jaar twee passen met hetzelfde nummer werden uitgereikt; het nummer in de pas kwam overeen met het volgnummer in het register. Vermelding van het nummer van het register op de pas voorkwam verwarring; op de pas werd bijvoorbeeld geschreven: deel 1, nr. 485.

Dezelfde vreemdeling kon meerdere keren in het passenregister worden ingeschreven. Het aantal inschrijvingen in het passenregister kan daarom niet gelijkgesteld worden aan het aantal vreemdelingen. Het aantal inschrijvingen in de reis- en verblijfpassenregisters is gerelateerd aan het aantal verlengingen. Een reis- en verblijfpas moest, zoals gezegd, elke drie maanden verlengd worden. Het register bood aanvankelijk ruimte voor drie verlengingen. Met één inschrijving kon een vreemdeling dus een jaar in de stad blijven. Bleef de vreemdeling langer dan een jaar, dan werd zijn of haar pas vernieuwd en werd de vreemdeling overgebracht naar een volgend register en opnieuw ingeschreven. Een en dezelfde vreemdeling, die jaren achtereen in Amsterdam bleef, staat dus vele malen ingeschreven. Vreemdelingen die na een zesjarig verblijf gelijkstelling aanvroegen, hadden voor die tijd 24 keer de gang naar de reis- en verblijfpassenregistratie moeten maken; jaarlijks een inschrijving en drie verlengingen. Seizoenmigranten, die jaren achtereen naar Amsterdam kwamen, zoals de Oldenburgse stukadoors, de Luikse strohoedenmakers en de Westerwalder steengoedverkopers, komen ook steeds opnieuw in de registers voor.[8] Vanaf 1880 werd per registerinschrijving niet drie maal, maar zeven maal verlengd, zodat een vreemdeling twee jaar in hetzelfde register bleef staan. Voor deze extra verlengingen benutte men de kolom 'handteekening', die pas in 1898 werd gebruikt voor het eigenlijke doel. Vanaf 1892 werden alle verlengingen in hetzelfde register aangetekend. De vreemdeling werd vanaf toen slechts één keer ingeschreven.

De registers van reis- en verblijfpassen zijn lacuneus waar het gaat om het aantal verlengingen. Veel in de stad verblijvende vreemdelingen meldden zich na verloop van tijd niet meer voor verlenging van hun reis- en verblijfpas. Sommigen hoefden zich niet meer te melden op grond van een vrijstelling, maar anderen lieten het gewoon afweten. De politie re-

kende het (nog) niet tot haar taak of miste de mankracht de overtreders op te sporen.[9]

Figuur 1 toont de aantallen ingeschrevenen in de registers van verstrekte reis- en verblijfpassen van Amsterdam tussen 1849 en 1922. In deze periode werden er bijna 97.000 vreemdelingen ingeschreven. De Vreemdelingenwet trad op 1 oktober 1849 in werking. De 1522 inschrijvingen in Amsterdam van dat jaar zijn slechts van het laatste kwartaal. Het aantal van het laatste kwartaal kan niet simpelweg met vier worden vermenigvuldigd om op een jaarbasis te komen. We zouden dan immers op 6000 vreemdelingen komen, wat veel meer is dan de daarop volgende jaren. Van de 1522 inschrijvingen vonden er 1226 in oktober plaats. In oktober 1849 werden vreemdelingen die reeds in Amsterdam waren *en masse* overgeschreven uit het eerdere paspoortenregister.[10] Niet alle vreemdelingen, die voor de invoering van de Vreemdelingenwet reeds in Amsterdam woonden, hebben zich in 1849 laten inschrijven. Sommigen waren mogelijk van mening dat een verzoek om een reis- en verblijfpas gelijk stond aan een verzoek om toelating. Omdat zij er reeds waren, behoefden zij niet een dergelijke toestemming te vragen.[11]

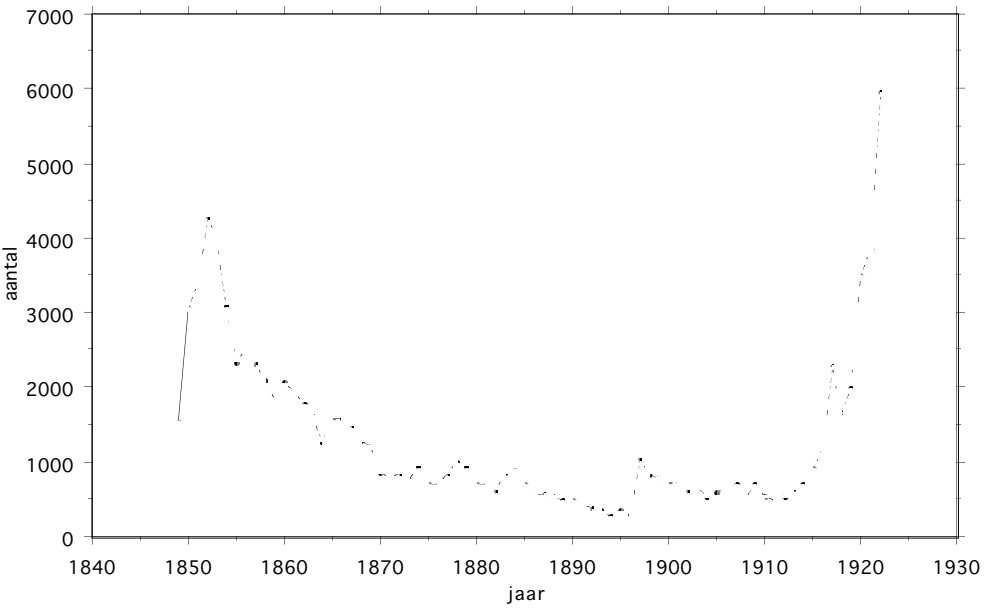

Figuur 1
De aantallen ingeschreven vreemdelingen in de Amsterdamse registers van verstrekte reis- en verblijfpassen (passenregisters) in de periode 1849-1922.

Bron: GAA (Gemeentearchief Amsterdam) 5225 (archief gemeentepolitie) 871-975.

In de eerste tien jaar – tussen 1849 en 1859 – werden er gemiddeld 2890 vreemdelingen per jaar ingeschreven. In de volgende tien jaar gemiddeld 1580. Het decennium daarop ligt het aantal vreemdelingen met een reis- en verblijfpas op gemiddeld 840. In de volgende tien jaar, van 1880 tot 1890, is het gemiddelde 660 en in de daarop volgende zeven jaren tot 1897 komen er gemiddeld 365. Van 1896 naar 1897 stijgt het aantal ingeschreven vreemdelingen van 305 naar 1050. Het aantal ingeschreven vreemdelingen loop na 1850 terug om pas weer in de twintigste eeuw te gaan stijgen. De registratie van vreemdelingen werd aanvankelijk voortvarend aangepakt om vervolgens te verwateren en pas weer te herleven op het moment van politieke of sociale onrust.[12]

De verwatering van de uitvoering van de toepassing van de Vreemdelingenwet kwam gedeeltelijk voort uit laksheid. De verwatering was geen Amsterdams fenomeen. In 1856 schreef de Procureur Generaal aan de hoofden van Politie in Overijssel dat 'het mij is gebleken, dat meermalen vreemdelingen […] door sommige hoofden van politie ongemoeid worden gelaten, en alzoo stilzwijgend hier te lande worden toegelaten, zonder dat zij van een reis- en verblijfpas worden voorzien.' Gemeenten werden gemaand te verhinderen dat vreemdelingen die 'broodeloos of gevaarlijk zijn' werden toegelaten, omdat anders 'eene wijde deur geopend' werd en alle vreemdelingen zich ongehinderd in Nederland konden vestigen.[13] De vermaning had geen succes en klachten over het niet uitreiken van reis- en verblijfpassen bleven aanhouden. De laksheid verwerd echter geleidelijk tot een opzettelijk beleid. Zo werd in 1871 in het *Weekblad van het Regt* geschreven: 'Nu zijn er hoofden van politie, welke stelselmatig den reis- en verblijfpas weigeren aan alle vreemdelingen, ook aan die, welke voldoende middelen van bestaan en regelmatige buitenlandsche paspoorten of andere behoorlijke geleibrieven bezitten.' Deze vreemdelingen werden niet uitgezet. 'Neen. Men laat ze in het land komen, jaren verblijven, maar men weigert hun den reis- en verblijfpas. Komen die vreemdelingen den pas vragen, dan antwoordt men hun: gij hebt dien niet noodig, er is immers niemand, die u met uitzetting bedreigt.' Doel van deze handelswijze van de politie was dat men zo de vreemdelingen in principe op elk moment zou kunnen uitzetten. Vreemdelingen zonder reis- en verblijfpassen waren 'zonder de minste bescherming geheel en al in de hand der politie, en onder deze categorie tracht men, in strijd met den geest der wet, zooveel mogelijk alle vreemdelingen te brengen.'[14] Terwijl in 1856 nog werd gevreesd dat niet uitgeven van reis- en verblijfpassen de komst van vreemdelingen zou aanmoedigen, werd in 1871 het niet verstrekken gebruikt als een beheersinstrument.

De regelgeving omtrent het domicilie van onderstand, zoals die omschreven is in het inleidende hoofdstuk van dit Broncommentaar, had een weerslag op het verstrekken en verlengen van reis- en verblijfpassen. Op 11 april 1856 stuurde de minister van Binnenlandse Zaken een missive aan de Commissarissen des Konings in de provinciën: 'Wanneer een

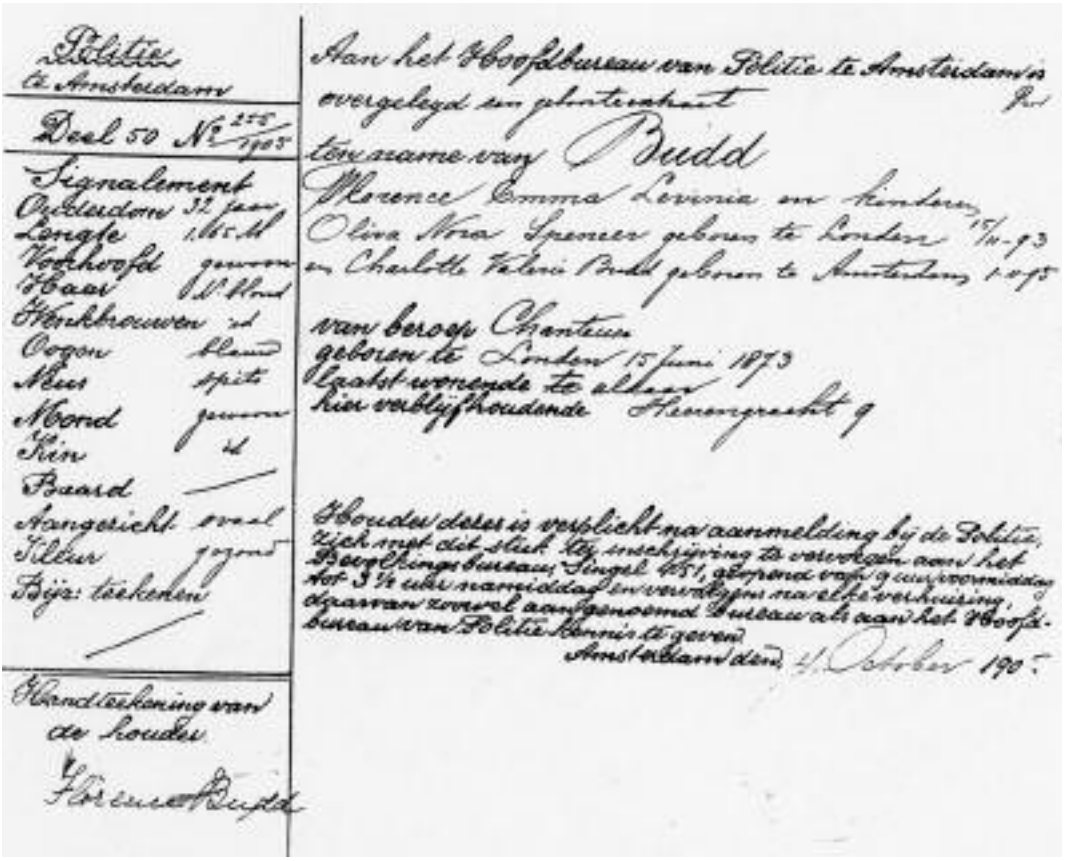
Politie te Amsterdam

Deel 50 No 255 1905

Signalement
Ouderdom 32 jaar
Lengte 1.65 M
Voorhoofd gewoon
Haar D. Rood
Wenkbrauwen id
Oogen bleed
Neus spits
Mond gewoon
Kin id
Baard —
Aangezicht ovaal
Kleur gezond
Bijz: teekenen —

Handteekening van de houder
Florence Budd

Aan het Hoofdbureau van Politie te Amsterdam is overgelegd een plaatsvaart
op naam van Budd
Florence Emma Lavinia en kinderen
Oliva Nora Spencer geboren te London 15/11-93
en Charlotte Helen Budd geboren te Amsterdam 1895
van beroep Chanteuse
geboren te London 15 Juni 1873
Ongehuwde vrouwe te allen
hier verblijfhoudende Heerengracht 9

Houder dezer is verplicht na aanmelding bij de Politie,
zich nogt drie malen bij inschrijving te vervoegen aan het
Vreemdelingen bureau, Singel 451, gedurende vijf achtereenvolgende
dagen van 9 uur voormiddag tot 3½ uur namiddag en vervolgens na elke verhuizing
daarvan zoomede aangenomen bureau als aan het Hoofd-
bureau van Politie kennis te geven
Amsterdam den 4 October 1905

7
Pas B.
De pas werd in het begin van de twintigste eeuw ingevoerd. Hij gaf de bezitter minder vrijheid dan de reis- en verblijfpas – eens in de drie maanden melden, officieel toegelaten – maar meer vrijheid dan de vreemdeling met een Pas A. Deze Pas B werd op 4 oktober 1905 afgegeven aan Florence Emma Livinia Budd, geboren in Londen 15 juni 1873 en haar kinderen Oliva Nora →

vreemdeling zich om onderstand aanmeldt, moet de eerste vraag zijn, of er ook termen zijn om hem over de grenzen te verwijderen. Ten aanzien van behoeftige vreemdelingen kan die verwijdering in de meeste gevallen geschieden.' Vreemdelingen met een reis- en verblijfpas konden niet worden uitgewezen, maar op het moment dat de pas verliep, veranderde de situatie. 'Wanneer dus een vreemdeling […] onderstand vraagt en volstrekt onvermijdelijk behoeft, dan moet worden onderzocht, tot hoe lang die pas loopt, en gezorgd, dat de behoeftige vreemdeling op het tijdstip der expiratie van den pas, of zoo spoedig mogelijk daarna, worde verwijderd.'[15]

De versoepeling van de Vreemdelingenwet maakte ook het verkeer van mensen tussen landen gemakkelijker en dat was gunstig voor handel en nijverheid. De wet werd echter niet afgeschaft zodat hij op elk moment weer met grotere gestrengheid kon worden toegepast. Toen Pruisen in 1875 bijvoorbeeld Jezuïeten uitwees, werd ervoor gepleit de Vreemdelingenwet in de oorspronkelijke gestrengheid te doen herleven.[16]

Ofschoon de naam iets anders doet vermoeden, bevatten de registers van reis- en verblijfpassen niet alleen maar namen van mensen aan wie

een reis- en verblijfpas werd uitgereikt. Tot 1855 en na 1903 bevatten de registers ook namen van vreemdelingen die zo'n pas *niet* kregen. Niet iedereen die werd ingeschreven kreeg een reis- en verblijfpas. Tot 1855 werden ook vreemdelingen ingeschreven die geen reis- en verblijfpas kregen. Het nummer op een pas correspondeerde wel met het volgnummer in het register, maar het nummer in het register hoefde niet overeen te komen met het werkelijke aantal uitgegeven passen. Zo bevatten enkele registers uit de jaren 1851-1855 zelfs meer dan 50 procent ingeschrevenen die geen reis- en verblijfpas kregen. Tot die groep behoorden onder meer de zeelieden. Als ze al een reis- en verblijfpas kregen, dan kregen ze die van het 'Zeeregt' en niet van de Amsterdamse politie. Meestal volstonden ze met het inleveren van hun legitimatiepapieren voor de duur van hun verblijf in Amsterdam. Andere categorieën vreemdelingen kregen evenmin reis- en verblijfpassen. Per circulaire gaf de minister van Justitie in 1851 opdracht geen reis- en verblijfpas meer te verstrekken aan reizende muzikanten en in 1852 werd dat uitgebreid tot alle kermisreizigers. De beter gesitueerden kregen voor een kort verblijf ook geen reis- en verblijfpas. Volstaan werd met het innemen van een identiteitsdocument. Vanaf ongeveer 1855 kreeg vrijwel iedere vreemdeling die vermeld werd in de passenregisters een reis- en verblijfpas. Het is niet duidelijk hoe vreemdelingen die geen pas kregen administratief werden verwerkt, want zeker is dat bijvoorbeeld in september ettelijke honderden buitenlandse muzikanten, kermisreizigers en handelaren naar Amsterdam kwamen voor de jaarlijkse kermis.

Vanaf eind 1903 kregen opnieuw niet meer alle ingeschrevenen een reis- en verblijfpas. Wie geen reis- en verblijfpas werd verstrekt, kreeg de aantekening 'A' of 'B'. Aantekening A was vergelijkbaar met de opname in het register A; dit register wordt hieronder beschreven. Aan aantekening 'A' en 'B' was een pas verbonden; pas A en pas B genoemd. In beide gevallen gold dat de pashouder in principe niet toegelaten was in tegenstelling tot de houder van een reis- en verblijfpas. Aantekening 'A' was ongunstiger dan aantekening 'B'. Houders van pas B hoefden zich uitsluitend na een verhuizing te melden bij de politie en het bevolkingsregister. Op de pas stond de tekst: 'Houder dezes is verplicht na aanmelding bij de Politie zich met dit stuk ter inschrijving te vervoegen bij het Bevolkingsbureau […], en vervolgens na elke verhuizing daarvan zowel aan genoemd bureau als aan het Hoofdbureau van Politie kennis te geven.' Aantekening (pas) A en de reis- en verblijfpas konden worden omgezet in een aantekening (pas) B [afbeelding 7].

In 1910 had nog slechts 15 procent van de ingeschrevenen in het register een reis- en verblijfpas. Daarna werd de pas niet meer verstrekt en slechts sporadisch verlengd. De aantekeningen A en B verdwenen uit het passenregister.[17] Als een vreemdeling de reis- en verblijfpas om welke reden dan ook niet op tijd liet verlengen, werd de pas ingenomen en kreeg men een pas B. Begin 1916 werd de laatste reis- en verblijfpas ingenomen. Toch werd op 10 oktober 1917 nog één reis- en verblijfpas verstrekt aan

→ Spencer (Londen 15-11-1893) en Charlotte Valerie Budd (Amsterdam 1-11-1895). Florence Budd was chanteuse en woonde op de Herengracht 9 in Amsterdam.

een Belgische vreemdeling. Zijn pas was in 1914-1915 ingetrokken omdat hij niet tijdig was verlengd. Hij kreeg een nieuwe pas met de volgende aantekening: 'Opnieuw reis- en verblijfpas verstrekt op zijn uitdrukkelijk verzoek om zich als lid van het Belgisch Comité van ondersteuning te kunnen legitimeren. Is werkzaam als lid van de Commissie van onderzoek voor ondersteuning van Belgen ingesteld door. Z.E. den Minister van Binnenl. Zaken'.[18]

Register letter A

Een reis- en verblijfpas kon worden geweigerd op grond van artikel 1 van de Vreemdelingenwet. In de praktijk betekende weigering niet dat de vreemdelingen werd weggestuurd. In Amsterdam werden zij ingeschreven in het register van geweigerde verzoeken om reis- en verblijfpassen, kortweg het register letter A genoemd. Het register werd ingesteld in oktober 1849 en na enige jaren gesplitst in afzonderlijke registers voor mannen en voor vrouwen. De Vreemdelingenwet van 1849 voorzag niet in een register letter A en zo'n register is in andere plaatsen ook (nog) niet gevonden. In Leiden werd in latere jaren wel gewerkt met andere letterregisters. Zo kende Leiden een 'register H: Chronologisch register van eerste aanmelding van vreemdelingen 1918-1922'. Daarnaast waren er registers die werden aangeduid met andere letters uit het alfabet, maar niet met de letter A. Dit duidt erop dat er in ieder geval in Leiden en mogelijk

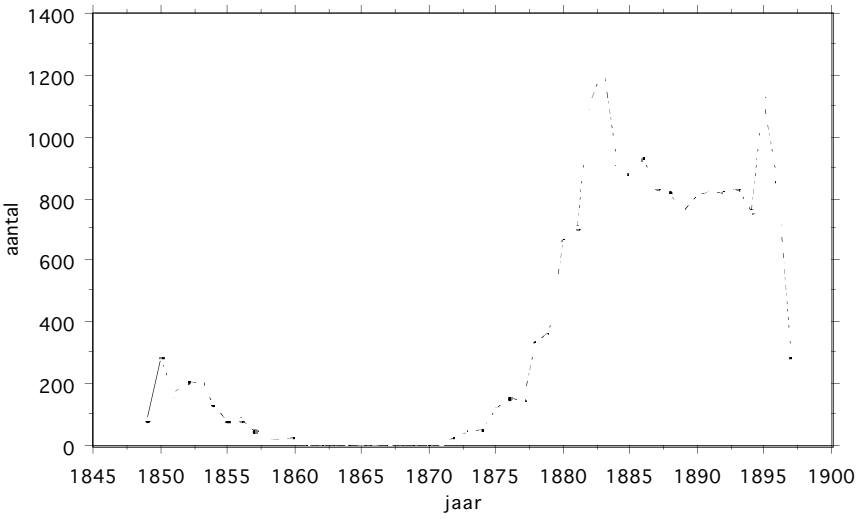

Figuur 2

Aantallen ingeschreven vreemdelingen in het Amsterdamse register Letter A, het register voor geweigerde verzoeken om een reis- en verblijfpas, in de periode 1849-1898.

Bron: Amsterdam, GA 5225 1020-1033

ook in andere plaatsen oorspronkelijk wel een register letter A heeft bestaan.

De meest voorkomende reden van inschrijving in register Letter A was, dat men (nog) niet voldeed aan de eisen van artikel 1: de vreemdelingen beschikten niet over voldoende middelen van bestaan of waren niet in staat deze door werkzaamheid te verkrijgen. Hoe de politie deze maatstaf hanteerde is uit het register niet af te leiden. Bedelen was waarschijnlijk een belangrijke indicatie dat een vreemdeling niet aan artikel 1 voldeed. Het ontbreken van legitimatiepapieren was in principe geen reden om vreemdelingen een pas te onthouden. Opmerkelijk aan het register A is wel dat bij veel mensen die in dit register zijn ingeschreven de aanduiding 'nihil' staat bij legitimatie. Daarnaast was het register een soort strafbankje voor mensen die 'nalatig waren in het (tijdig) doen verlengen' van hun reis- en verblijfpas. Voor 'straf' moest men zich nu elke veertien dagen melden. Na enige tijd goed meldgedrag werd men weer toegelaten tot het passenregister. Niet iedereen werd echter gestraft. Er waren vreemdelingen die drie maanden tot een half jaar te laat waren met verlenging, omdat ze bijvoorbeeld op handelsreis waren geweest, zonder dat het leidde tot 'verbanning' naar het register letter A.[19]

In totaal zijn er in Amsterdam 17.766 vreemdelingen ingeschreven in register letter A. De vermindering van het aantal inschrijvingen vanaf 1850 komt overeen met de afname van de inschrijvingen in de passenregisters. Vanaf 1875 nemen de aantallen vreemdelingen aan wie een reis- en verblijfpas werd geweigerd sterk toe. Dit is tegengesteld aan de ontwikkeling bij de reis- en verblijfpassen. Waarschijnlijk was een toename van het aantal armlastige vreemdelingen de oorzaak.

Volgens artikel 9 van de Vreemdelingenwet moesten vreemdelingen die geen reis- en verblijfpas kregen, worden uitgewezen. Inschrijving in register Letter A werd, zoals gezegd, echter niet automatisch gevolgd door uitzetting. De ingeschrevenen van register letter A kregen een pas. Deze pas werd door politie en Bevolkingsregister de politiekaart genoemd [afbeelding 8]. Op basis van de inschrijvingen in het register A-mannen van de jaren 1891-1894 kunnen we aangeven welk percentage van de ingeschrevenen in dit register werd uitgewezen. Het register bevat 1812 personen. Hiervan verdwenen tweehonderd mannen zonder zich af te melden; van de overige 1600 bleef 28,5 procent in Amsterdam, 4,5 procent vertrok met een bestemming binnen Nederland, 44 procent vertrok naar het buitenland, 15 procent kreeg een reis- en verblijfpas en slechts iets minder dan drie procent werd uitgezet (41 personen). Daarnaast hoefde een kleine twee procent zich niet meer te melden omdat ze onder een uitzonderingsregel vielen. Van vrouwen werd in dezelfde periode meer dan 12 procent uitgeleid. Er was dus op dit punt een opvallend verschil tussen het percentage uitgeleide mannen (minder dan 3 procent) en het percentage uitgeleide vrouwen (meer dan 12 procent). Dit verschil hangt mogelijk samen met het doel waarvoor het register letter A-vrou-

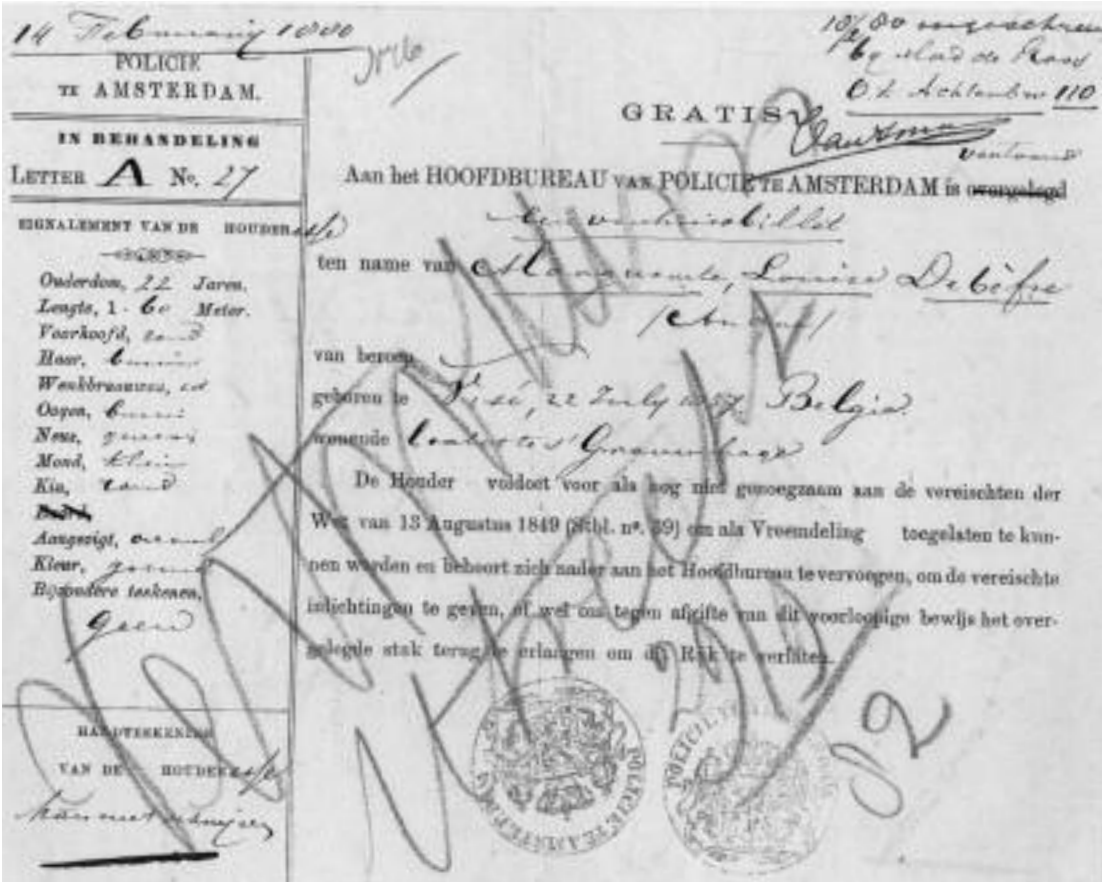
14 February 1880
POLITIE TE AMSTERDAM.
IN BEHANDELING
LETTER A No. 27
SIGNALEMENT VAN DE HOUDER
Ouderdom, 22 Jaren.
Lengte, 1.6[illegible] Meter.
Voorhoofd, [illegible]
Haar, [illegible]
Wenkbrauwen, [illegible]
Oogen, [illegible]
Neus, [illegible]
Mond, [illegible]
Kin, [illegible]
Aangezigt, [illegible]
Kleur, [illegible]
Bijzondere teekenen, Geen
HAND TEEKENING VAN DE HOUDER
GRATIS
Aan het HOOFDBUREAU VAN POLITIE TE AMSTERDAM is overgelegd
ten name van Louise Mangemente, Louise Debiesse
van beroep
geboren te Visé, 22 July 1857, België
woonende
De Houder voldoet voor als nog niet genoegzaam aan de vereischten der Wet van 13 Augustus 1849 (Stbl. n°. 39) om als Vreemdeling toegelaten te kunnen worden en behoort zich nader aan het Hoofdbureau te vervoegen, om de vereischte inlichtingen te geven, of wel om tegen afgifte van dit voorloopige bewijs het overgelegde stuk terug te erlangen om de Rijk te verlaten.

8
Net als de toegelaten vreemdelingen kregen de 'geweigerde' vreemdelingen een pas. De gebruikelijke naam was 'politiekaart'. Vreemdelingen met zo'n kaart moesten zich aanvankelijk elke veertien dagen melden bij de politie, later eens per maand. Deze 'politiekaart' werd afgegeven op 14 februari 1880 in Amsterdam. aan Louise Mangemente, die werd geboren op 22 juli in Visé in België. Op 29 september 1882 vertrok ze naar Utrecht.

wen lijkt te zijn gebruikt; de registratie van prostituees. Dit is waarschijnlijk ook de reden geweest voor splitsing van het register letter A in een afzonderlijk deel voor mannen en een afzonderlijk deel voor vrouwen. Tot 1880 zijn de publieke vrouwen in register letter A te herkennen, doordat het beroep niet wordt vermeld. Daarna werd het beroep wel vermeld. Van januari 1890 tot medio 1897 werden 2777 vrouwen ingeschreven. Hiervan hadden 1113 het beroep van publieke vrouw (40 procent).

Het register letter A is in de loop der jaren van karakter veranderd. Blijkens een aantekening in een passenregister van 1885 en getuige summiere losse aantekeningen zag de politie het register letter A in latere jaren niet meer als een register van geweigerden, maar als een register van voorlopige bewijzen.[20] Uit een aantekening in een register reis- en verblijfpassen van 1906 blijkt, dat er naast het passenregister en het register van geweigerden nog een register van niet-ingeschreven vreemdelingen bestond.[21] Dit register is echter niet terug gevonden. Mogelijk werden daarin na 1897 publieke vrouwen en andere minder gewenste vreemdelingen ingeschreven. Halverwege het jaar 1897 stopt het register Letter A, zowel voor mannen als voor vrouwen. Wie bleef werd overgebracht naar

het passenregister en kreeg een reis- en verblijfpas. Dit gold niet voor de publieke vrouwen. Wel werd een groot aantal vrouwen, die in de voorgaande jaren als beroep publieke vrouw had, nu ingeschreven in de passenregisters met een ander beroep, bijvoorbeeld kamermeid, linnenmeid, dienstbode of buffetjuffrouw.

Registers van uitgezette vreemdelingen

Vreemdelingen die het land werden uitgezet werden ingeschreven in het register van verwijderde vreemdelingen. Het betreft voornamelijk straatprostituees, vreemdelingen die bevonden werden 'broodeloos' te zijn, zich misdragende vreemdelingen, die direct of na het uitzitten van een gevangenisstraf werden 'uitgeleid' en anarchisten. Cijfers zijn beschikbaar voor de perioden 1876-1886 en 1896-1920.[22] In de eerste periode werden gemiddeld 300 personen per jaar het land uitgezet. In figuur 3 wordt een overzicht gegeven voor de periode 1896-1920.

Feitelijk gaat het bij dit register niet om uitgeleide personen, maar om personen die in aanmerking komen om verwijderd te worden. Niet iedereen die in dit register werd ingeschreven, werd ook echt uitgeleid. Uit aantekeningen in het register blijkt dat er in 1915 geen 76 maar 52 vreemdelingen zijn uitgezet, in 1916 niet 188 maar 47 mensen, in 1917 niet 770 maar 87 en in 1919 niet 461 maar 264. Vermoedelijke deserteurs werden niet uitgezet. Gaf een Duitser op deserteur te zijn, dan volgde er corres-

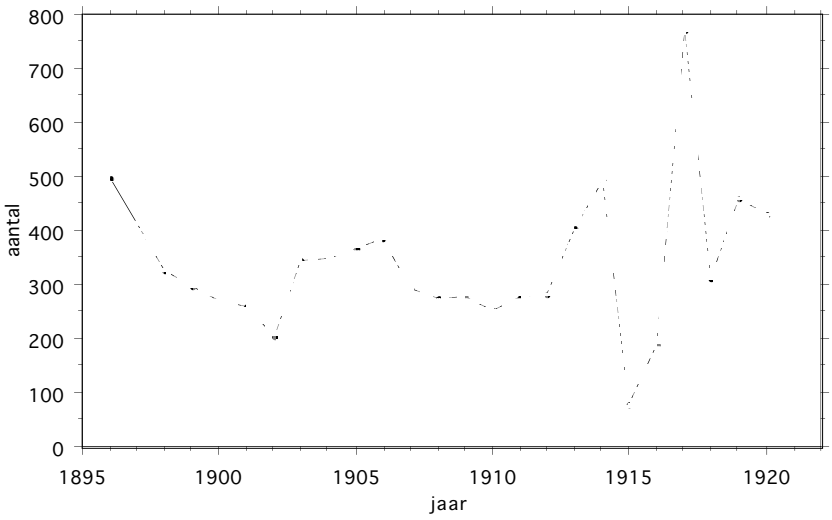

Figuur 3
De aantallen uitgezette vreemdelingen in de periode 1896-1920 volgens het register van verwijderde vreemdelingen.

Bron: GAA 5225 1063-1064

pondentie met de politie van zijn Duitse woonplaats. Wanneer onduidelijk was of tegen de bewuste vreemdeling een strafzaak liep wegens desertie, werd niet overgegaan tot uitlevering, maar werd hem slechts aangezegd het bureau te verlaten.[23]

Gerelateerde en toetsingsbronnen

Inschrijving in het vreemdelingenregister kwam niet in plaats van inschrijving in het bevolkingsregister. Vreemdelingen werden in het bevolkingsregister ingeschreven wanneer ze het kennelijke voornemen hadden om gedurende langere tijd in een plaats te wonen (zie voor details, het commentaar over het bevolkingsregister in dit Broncommentaar). Inschrijving in een vreemdelingenregister was niet met dat kennelijke voornemen in tegenspraak. Vreemdelingen woonden jarenlang in een plaats en lieten jaren achtereen hun reis- en verblijfpas verlengen. In die tijd stonden ze behalve in het vreemdelingenregister, ook ingeschreven in het bevolkingsregister.

Registers van de burgerlijke stand vormen een belangrijke aanvullende bron waar het gaat om de controle van geboorteplaatsen. Doopregisters van de katholieke kerk vervullen eenzelfde rol. Uit deze registers bleek dat kinderen die in Amsterdam werden geboren wel in die plaats werden gedoopt, maar niet in de bevolkingsadministratie of vreemdelingenregistratie werden ingeschreven.

Vreemdelingen die daadwerkelijk werden uitgezet komen voor in het Algemeen Politieblad. Aan die bron is ook een afzonderlijk commentaar gewijd. Indien de uitzetting een vreemdeling betrof die wel officieel toegelaten was – en dus voorzien was van een geldige reis- en verblijfpas – vereiste de uitzetting de tussenkomst van het kantongerecht en kan de uitzetting in de stukken van het Kantongerecht worden teruggevonden. Verwatering van de toepassing van de Vreemdelingenwet betekende echter dat het merendeel van de vreemdelingen niet in het bezit was van een reis- en verblijfpas en derhalve zonder tussenkomst van het Kantongerecht werd uitgezet.

Steden of provincies stuurden elk kwartaal een verslag aan het Ministerie van Justitie, soms inclusief een overzicht met de namen van de uitgewezen personen. Deze verslagen kunnen eveneens als een aanvullende bron worden gebruikt. Niet alle plaatsen waren echter even volledig in hun verslaggeving. Sommige steden volstonden met een getalsmatig overzicht, andere met een verslag van slechts enkele regels waarin werd gemeld dat er zich sinds een vorig verslag geen nieuwe ontwikkelingen hadden voorgedaan.[24]

In een enkel geval leidde het voorstel tot uitzetting tot een uitgebreide correspondentie tussen gemeentebesturen, politiekorpsen en het Ministerie van Justitie. In het archief van het Ministerie van Justitie bevinden zich dossiers die betrekking hebben op deze individuele gevallen.[25]

Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek

Registers van reis- en verblijfpassen kunnen niet worden gebruikt om te bepalen hoeveel vreemdelingen er op een gegeven moment in een bepaalde plaats waren. De registers geven slechts een overzicht van de mensen die op een bepaald moment nieuw in de stad aankwamen. Een gedeelte van de vreemdelingen was bovendien vrijgesteld van registratie. Ten aanzien van vreemdelingen die wel in het register voorkomen, biedt deze bron mooie informatie. Van de vreemdelingen die in de registers voorkomen kan geïnventariseerd worden uit welke landen ze afkomstig waren, wat de leeftijdsopbouw was van deze groep, de sekseratio en de beroepsstructuur. Uit de registers weten we ook bij wie de vreemdelingen woonden. Dat laatste gegeven stelt ons in staat om netwerken tussen migranten te reconstrueren. We kunnen dan een antwoord geven op de vraag of vreemdelingen in huis kwamen bij landgenoten, streekgenoten of beroepsgenoten. De registratie toont ook hoe de Vreemdelingenwet werd toegepast. Zo blijkt dat weinig vreemdelingen voldeden aan de verplichting van artikel 2 dat hun paspoort geviseerd moest zijn door de Nederlandse vertegenwoordiger in hun land. Het was normaal dat verlopen passen werden geaccepteerd.

We kunnen op basis van de registers voorts vaststellen met welke papieren de vreemdelingen kwamen. Ambachtsknechten reisden met het Belgische *livret* of het Duitse *Wanderbuch* en dienstboden met een dienstbodeboekje. In deze documenten maakten hun werkgevers aantekeningen omtrent hun gedrag. In Amsterdam kwam, naast het paspoort, het *Wanderbuch* het meest voor als document. Het *Heimatschein*, waarin een Duitse gemeente verklaarde dat iemand in haar gebied woonde en bij terugkeer niet zou worden geweigerd, kwam ook voor naast militaire verlofpassen, zeepassen, geboorteaktes en doopaktes. *Entlassungsurkunden*, waarin een Duitse gemeente verklaarde dat een ingezetenen uit het 'Untertanenverband entlassen' was en derhalve geen ingezetene meer van die gemeente, werden ook geregistreerd. Daarnaast zien we veelvuldig het in artikel 4 genoemde bewijs van bekendheid, getekend door twee of meer bij de politie bekende personen. Van particulieren werden bewijzen van bekendheid geaccepteerd voor hun buitenlands personeel, zoals van A. Sinkel, koopman op de Nieuwendijk, voor twee Duitse personeelsleden.[26] Bewijzen van bekendheid die afgegeven zijn door particulieren kunnen worden gebruikt voor de reconstructie van netwerken. Daarnaast werden reis- en verblijfpassen afgegeven in andere Nederlandse plaatsen vermeld als legitimatiedocument. Aan de hand hiervan kan – althans een deel – van het reispatroon van vreemdelingen worden gereconstrueerd.

In Amsterdam waren vreemdelingen verplicht hun legitimatiebewijs in te leveren. Dat gold niet overal. Amsterdam gebruikte deze regel om te zorgen dat de vreemdeling zich afmeldde. In de twintigste eeuw kregen vertrekkende vreemdelingen bovendien pas hun legitimatiedocumenten

terug als ze een bewijs konden overleggen, dat ze geen belastingschuld hadden. De bron biedt hierdoor enig zicht op de financiële situatie van vreemdelingen.

Louk Pöckling gebruikte de registers van reis- en verblijfpassen bij zijn onderzoek naar de migratie van Westerwalders naar Amsterdam.[27] Hij keek bovendien naar andere groepen tijdelijk in de stad aanwezige vreemdelingen. Marlou Schrover gebruikte deze bron voor de steden Amsterdam, Rotterdam en Delft.[28] Leo Lucassen analyseerde het Amsterdamse vreemdelingenregister van het jaar 1852.[29] Peter Berntsen deed eerder hetzelfde voor het jaar 1853.[30] Jan Erik Burger en Peter Berntsen maakten een inventarisatie van vreemdelingen in Amsterdam met behulp van deze bron.[31] Jan Boersma en Ivo Kuypers hebben deze bron gebruikt voor een inventarisatie van vreemdelingen die onder meer als kleermakers en strohoedenmaker naar Amsterdam kwamen.[32] Ad Knotter gebruikte de registers om de komst van Oldenburgse stukadoors naar Amsterdam in kaart te brengen.[33]

In registers van reis- en verblijfpassen werd ook min of meer systematisch vermeld bij wie een vreemdeling ging werken. Gertjan de Groot heeft de registers van reis- en verblijfpassen van Maastricht gebruikt om te kijken welke buitenlandse arbeidskrachten er door bedrijven in die stad werden geworven, waar zij vandaan kwamen, bij wie ze werkten en hoelang ze bleven.[34]

Vindplaatsen

In alle Nederlandse plaatsen werden reis- en verblijfpassen afgegeven en verlengd. Dit weten we omdat in de plaatsen waarin deze registraties wel bewaard zijn gebleven, passen vermeld worden die elders werden afgegeven of verlengd. Hoewel in alle plaatsen passen zijn afgegeven, is niet duidelijk of er in alle plaatsen een register van is aangelegd. Er zijn aanwijzingen dat er mogelijk niet in alle gevallen een afzonderlijke registratie is gevoerd. In de besluiten van Burgemeester en Wethouders van Leeuwarden uit 1851 werd bijvoorbeeld gemeld: 'aangezien het zeer moeilijk is vreemdelingen te noodzaken een reis- en verblijfpas aan te vragen, kunnen zij dit via de aangifte voor de patentbelasting doen.' In Leeuwarden is er geen vreemdelingenregister, maar wel zeer goed bijgehouden register van de patentbelasting.[35] In de registers van de patentbelasting werden echter niet alle vreemdelingen ingeschreven, maar slechts die vreemdelingen die onder de Patentwet vielen zoals vreemde kooplieden en handelaars. In plaatsen waar het aantal vreemdelingen gering was en men vanuit concurrentieoverwegingen vooral geïnteresseerd was in de komst van vreemde handelaren, is mogelijk met deze registratie volstaan. Een tweede mogelijkheid is dat de registratie van reis- en verblijfpassen plaatsvond via de bevolkingsregisters. In de bevolkingsregisters werd veelvuldig aangetekend welke vreemdelingen een pas had-

den gekregen, wanneer dat was gebeurd en door wie de pas was uitgereikt. In combinatie met de gegevens die standaard in het bevolkingsregister werden vermeld, had men zo dezelfde gegevens als gewoonlijk in een passenregister voorkwamen. Verschil met de reguliere passenregistratie was dat de vreemdelingen die niet het kennelijk voornemen hadden om te blijven niet werden geregistreerd. Wellicht werd daar in sommige plaatsen minder belang aan gehecht.

De registers van reis- en verblijfpassen – of vreemdelingenregisters – zijn in enkele Nederlandse steden door brand, oorlogsschade of andere calamiteiten verloren gegaan. Dit geldt bijvoorbeeld voor Dordrecht, Nijmegen, Arnhem en Utrecht. Archieven ontbreken ook in Amersfoort. Voor Harderwijk, waar het wervingsdepot van het Nederlands Indische leger was gevestigd en waar zich derhalve een groot aantal vreemdelingen zal hebben gemeld, ontbreekt een dergelijk register eveneens.

Zoals eerder opgemerkt, kan de vreemdelingenregistratie onderdeel vormen van het secretariearchief – in kleinere plaatsen – of van het politiearchief – in grote plaatsen. In kleine plaatsen, zols Bergh (voor de periode 1854-1924), Blaricum (1922-1937) of Koog aan de Zaan (1862-1869) vinden we de vreemdelingenregistratie in het secretariearchief.

De jaren waarvoor de vreemdelingenregistratie bewaard is gebleven, variëren sterk per plaats. Lonneker (bij Enschede) kent een langlopende registratie van 1849 tot 1933. Zwolle kent een vergelijkbaar lange registratie die zich uitstrekt over de jaren 1851-1934. In Breda zijn vreemdelingenregisters bewaard voor de jaren 1896-1933. Daarnaast is er een afzonderlijk vreemdelingenregister voor de jaren 1919-1920. In Deventer werden de registers bewaard over de periode 1874-1954. In Delft zijn er registers van vreemdelingen voor de periode 1859-1884 en 1902-1913. In 's-Hertogenbosch zijn er vreemdelingenregisters bewaard voor de jaren van de Eerste Wereldoorlog (1914-1921); hier ging het waarschijnlijk om een nieuw opgezette registratie. In Den Haag beginnen de registers vrij laat; er zijn registers voor de jaren 1875-1918 en 1920-1931. In Maastricht zijn er juist registers voor de vroege periode (1850-1876). In Leiden is het archief bewaard voor de periode 1855-1904, (maar de delen zijn vanwege de slechte staat waarin ze verkeren niet in te zien), en voor de jaren 1918-1925 en 1925-1955. Leiden kent daarnaast, zoals eerder opgemerkt, ook verschillende zogenaamde letterregisters. Rotterdam kent een reis- en verblijfpassenregister voor de jaren 1845-1917 en, net als Amsterdam, een afzonderlijk register van afgewezen personen voor de periode 1845-1897. In sommige plaatsen zijn de registers van reis- en verblijfpassen, zoals die hier zijn beschreven samengevoegd met de latere registers, zoals die worden beschreven in het broncommentaar van Leo Lucassen.

NOTEN

[1] Voor dit broncommentaar is bij een groot aantal archieven informatie ingewonnen. Voor hun bereidwillige medewerking willen wij bedanken: D.M. Bunskoeke, streekarchivariaat Regio Achterhoek; mw. C.P. Sandbrink, regionaal archief Alkmaar; Sjoukje Straub, gemeentearchief Amersfoort; H.D. Wessels, stadsarchief Breda; Marion Claessens, gemeentearchief Delft; Maarten van Doorn, gemeentearchief Den Haag; Hylle de Beer, stadsarchief en Athenaeumbibliotheek Deventer; T.J. de Bruijn, gemeentearchief Dordrecht; K.J. van Egmond, gemeentearchief Haarlem; Lia van Zalinge-Spooren, gemeentearchief Helmond; mevr. M. ten Hoeve, Historisch Centrum Leeuwarden; Joss Hopstaken, gemeentearchief Roosendaal; M.J.J. Bergevoet, gemeentearchief Venlo; Johan Seekles en Wim Huijsmans, Historisch Centrum Overijssel. Over Maastricht werd informatie verstrekt door Gertjan de Groot.

[2] Voor dit commentaar werd uitgebreid onderzoek gedaan in de Amsterdamse archieven door Louk Pöckling. Dit onderzoek werd ook gebruikt voor: L. Pöckling, Vestiging, groepsvorming en integratie van de Westerwalders in Amsterdam in de negentiende eeuw (Amsterdam 2001) (ongepubliceerde doctoraalscriptie Open Universiteit Den Haag). Aanwezig in het gemeentearchief Amsterdam.

[3] Amsterdam, GA 5225 (archief gemeentepolitie) 871-975 105 delen.

[4] Ibidem, archief gemeentepolitie 5225 1020-1033 14 delen.

[5] Ibidem, archief gemeentepolitie 5225 1063-1064 2 delen.

[6] Pöckling, Vestiging, groepsvorming en integratie, 13.

[7] Leo Lucassen, 'Het einde van een migratieregime: buitenlanders in Holland gedurende de 19e eeuw', *Historisch Tijdschrift Holland* nr. 4 (2001) 190-211.

[8] Pöckling, Vestiging, groepsvorming en integratie, 7.

[9] Jan Vriese, 'De Amsterdamse politie in 1844', *Ons Amsterdam* 2 (1950) 229. Op een bevolking van 255.000 zielen waren er, afgezien van de centrale leiding en de leiding van de zes secties, slechts 16 inspecteurs en 72 agenten.

[10] Hiervan moet een register hebben bestaan. Zie de kolom 'aanmerkingen' van de registers Amsterdam, GA, 5225 871 en 872.

[11] Zie het Bevolkingsregister van Amsterdam, klapper 1851. Hierin werd vermeld hoelang de vreemdeling al in Amsterdam gevestigd was.

[12] Volgens de juristen Stokvis en Swart zouden er vanaf de jaren zestig in Nederland geen (nieuwe) reis- en verblijfpassen meer zijn uitgereikt. Benno J. Stokvis, 'De Wet van 13 Augustus 1849, Stbl. 39 en strafbepalingen tegen vreemdelingen', *Tijdschrift voor Strafrecht* 41

(1931) 167-168; A.H.J. Swart, *De toelating en uitzetting van vreemdelingen* (Deventer 1978) 11. Theoretisch is het mogelijk dat de Amsterdamse registers vanaf 1860 uitsluitend 'doorlopende' verlengingen bevatten, dus verlengingen van reeds uitgegeven passen en geen nieuwe passen. Onderzoek wees echter uit dat dat niet klopt. Wel nemen de aantallen ingeschrevenen sterk af. Zo laten twee grote groepen seizoensmigranten die vanaf de invoering van de vreemdelingenregisters in groten getale naar Amsterdam kwamen – de Oldenburgse stukadoors en de Luikse strohoedenmakers – later in de eeuw een duidelijke teruggang zien. Pöckling, Vestiging, groepsvorming en integratie.

13 Schrijven wordt aangehaald in *De Gemeentestem*, 24-3-1856, nr. 234, 3.

14 Stuk werd onder de titel 'Vreeemdelingen-wet' gepubliceerd in *Weekbl. V. h. Regt* 25-5-1871 en gereproduceerd in *De Gemeentestem* 29-5-1871 nr. 1026, 2.

15 *De Gemeentestem* 28-4-1856, nr. 239, 4.

16 *De Gemeentestem* 12-7-1875, nr. 1241, 1.

17 Wat Stokvis en Swart toeschreven aan de jaren zestig van de negentiende eeuw blijkt voor Amsterdam pas na 1910 te gelden.

18 Amsterdam, GA, 5225 926 362 (18 juni 1906). De hier vermelde datum heeft betrekking op datum waarop de vreemdeling binnenkwam.

19 Pöckling, Vestiging, groepsvorming en integratie, 19-20.

20 Ibidem, archief gemeentepolitie 5225 926 volgnummer 647.

21 Ibidem, archief gemeentepolitie 5225 926 volgnummer 647.

22 De cijfers over de periode 1876-1886 zijn vermeld aan de binnenzijde van de kaft van ibidem, 5225 1063.

23 Zie: ibidem, archief gemeentepolitie 5225 1039-1062 Stukken betreffende de uitleiding van vreemdelingen, 1913-1918, o.a. 1041, 23 februrari 1915 no. 468.

24 Den Haag, NA, Archief Ministerie van Justitie, 1813-1876, 2.09.01 5190, Toelating en uitzetting van vreemdelingen (vreemdelingenwet) 1849-1876.

25 Ibidem, Archief Ministerie van Justitie, 1813-1876, 2.09.01 5181, Toelating en uitzetting van vreemdelingen (vreemdelingenwet) 1849-1876.

26 Amsterdam, GA, archief gemeentepolitie 5225 874 1 (2 jan. 1851).

27 Pöckling, Vestiging, groepsvorming en integratie.

28 Marlou Schrover, 'Groepsvorming onder Duitse aardewerkhandelaren in 19e-eeuws Holland en Utrecht', *Historisch tijdschrift Holland* nr. 2 (1998) 94-112.

29 Lucassen, 'Het einde van een migratieregime', 190-211.

30 Peter D. Berntsen, Werken en wonen in vreemd Amsterdam; Duitse migranten in de hoofdstad van ons land in het jaar 1853. Een onderzoek naar de Duitse migranten in Amsterdam in het jaar 1853 aan de hand van hun registratie in het reis- en verblijfpassenregister van de

stad (ongepubliceerde doctoraalscriptie Amsterdam 1987 aanwezig in het gemeentearchief Amsterdam).

31 Jan Erik Burger en Peter Berntsen, 'De Duitse migratie naar Amsterdam in de 19e eeuw', *Ons Amsterdam* 60, jrg. 38 (maart 1986), nr. 3, 60-64.

32 Jan Boersma en Ivo Kuypers, 'En toen kwam het kapitaal…' Een onderzoek naar segmenteringsprocessen op de arbeidsmarkt voor de kledingindustrie, 1850-1920 (ongepubliceerde Doctoraalscriptie geschiedenis Universiteit Utrecht 1988); Jan Boersma en Ivo Kuypers, '"En toen kwam het kapitaal…" Een onderzoek naar segmenteringsprocessen op de arbeidsmarkt voor de kledingindustrie, 1850-1920', *Textielhistorische Bijdragen*, 33 (1993) 92-118.

33 Ad Knotter, 'Stedelijke economie en arbeidsmarkt. Amsterdam in de eerste helft van de negentiende eeuw', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (1986) 551-580.

34 Gertjan de Groot, *Fabricage van verschillen. Mannenwerk, vrouwenwerk in de Nederlandse industrie (1850-1940)* (Amsterdam 2001) 295.

35 Met dank aan mevrouw M. ten Hoeve, medewerker dienstverlening, archief Leeuwarden, die deze aanwijzing voor ons heeft gevonden.

G N°. 28. 10 JULI 1930

MEEN POLITIEBLAD

HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN

OETEN WORDEN
T DEPARTEMENT
ET AANDUIDING:
POLITIEBLAD"

OM IN HET EERSTVOLGEND NR. T
WORDEN OPGENOMEN, MOETEN D
BERICHTEN ENZ. VÓÓR DINSDAG
MIDDAG 4 UUR ZIJN INGEKOME

VEN OP LAST VAN DEN MINISTER VAN JUSTITIE

DEELINGEN.

t ter opneming in het *Algemeen*
tement werden toegezonden — en
dad werden opgenomen — mede-

Persoonlijke aanmelding alleen na uitnoodiging.
De bevolking is bijna uitsluitend Roomsch-Katholiek.
Tot en met 31 December 1930 geldt de thans bestaande
wedde-regeling van f 1000 tot f 1400 per jaar.

Registratie van vreemdelingen in het Algemeen Politieblad (1852-1947)

Corrie van Eijl

INLEIDING

Het Algemeen Politieblad werd voor het eerst uitgegeven in 1852 en bestaat (in gewijzigde vorm) al meer dan 150 jaar. Tot vlak na de Tweede Wereldoorlog bevat het Politieblad gegevens over vreemdelingen die door de Nederlandse politie over de grens waren gezet. Daarmee beschikken we voor een lange periode over naam, herkomstplaats, leeftijd en beroep van het overgrote deel van de uitgezette vreemdelingen.

Het blad startte als wekelijkse uitgave in januari 1852 onder de titel *Algemeen Politie-blad van het Koningrijk* (later Koninkrijk) *der Nederlanden*. Tijdens en vlak na de Tweede Wereldoorlog werd de naam een aantal keren veranderd. De jaargangen 92 (1943) en 93 (1944) verschenen onder de titel *Nederlandsch algemeen politieblad*. In 1945 kregen de nummers 2 tot met 5 het opschrift *Politieblad voor het bevrijde Nederlands gebied* en de nummers 6 tot en met 17 *Politieblad van Nederland*. Daarna verscheen de uitgave weer onder de naam *Algemeen Politieblad van het Koninkrijk der Nederlanden* en met ingang van jaargang 141 (1992) onder de titel *Algemeen politieblad*. Vanaf 1947 zijn de signalementen niet meer in het Politieblad opgenomen, maar afgesplitst in een aparte uitgave (*Opsporingsblad*).

1 HISTORISCHE SITUERING

De uitgave van het Politieblad is verbonden met de uitvoering van de eerste Nederlandse Vreemdelingwet in augustus 1849. In deze wet stond dat vreemdelingen toegang hadden tot Nederland als ze in hun eigen onderhoud konden voorzien. Een vreemdeling die bovendien over legitimatiepapieren beschikte, kon een reis- en verblijfspas krijgen en daarmee het recht om drie maanden in Nederland te verblijven. Als vreemdelingen zonder inkomsten of bedelend werden aangetroffen of als zij een gevaar vormden voor de 'publieke rust' konden zij worden uitgezet. Alleen als deze vreemdelingen over een reis- en verblijfspas beschikten was de tussenkomst van de kantonrechter noodzakelijk, in de overige gevallen konden zij door de politie zonder meer over de grens worden gezet.

De ruime bepalingen in de Vreemdelingenwet leidden tot lokale verschillen in de uitvoering van de wet. Bovendien bleek al spoedig dat in veel plaatsen geen reis- en verblijfspassen meer werden verstrekt. Dat betekende dat vreemdelingen vrijwel steeds zonder tussenkomst van de rechter werden uitgezet en dat een goede administratie over deze uitzettingen ontbrak. Niemand wist of een bepaalde vreemdeling al eens eerder of elders uit het land was verwijderd. Omdat daarnaast de grenscontrole halverwege de negentiende eeuw uiterst gebrekkig was, konden uitgezette vreemdelingen zonder veel problemen opnieuw het land binnenkomen. De preventieve werking van de Vreemdelingenwet op landloperij, bedelarij en diefstal was daardoor geringer dan men eerder hoopte. Om deze problemen het hoofd te bieden reorganiseerde de minister van Justitie de rijkspolitie. Het besluit tot uitgave van het Politieblad was onderdeel van deze reorganisatie.

2 DE ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS VAN HET POLITIEBLAD

In de nieuwe structuur van de rijkspolitie, die was vastgelegd in het Koninklijk Besluit van 17 december 1852, werd het land verdeeld in vijf districten met een Directeur van Politie aan het hoofd van elk district.[1] Deze moesten waken over de handhaving van wetten en besluiten, zorgen voor de rust en veiligheid van de staat en voor de bescherming van personen en goederen. Zij moesten er vooral op toezien dat de Vreemdelingenwet in de gemeenten 'behoorlijk en op gelijken voet' werd nageleefd. De minister van Justitie was verantwoordelijk voor 'al hetgeen tot bevordering en verzekering daarvan wordt vereist.'

Het besluit tot de uitgave van het Politieblad vloeide voort uit deze laatste bepaling en is te vinden in een circulaire van 31 december 1851 van de minister van Justitie.[2] Met het Politieblad, waarin besluiten, aanschrijvingen, kennisgevingen en signalementen werden gepubliceerd, werden ambtenaren van politie en justitie beter geïnformeerd. Dat zou niet alleen de eenheid in de uitvoering van de wet bevorderen, maar ook meer preventieve maatregelen mogelijk maken. Officieren van justitie en hoofden van politie moesten voortaan kennisgevingen en signalementen die voor openbaarmaking in het Politieblad in aanmerking kwamen, naar de minister van Justitie sturen. Die signalementen betroffen zowel in het buitenland verdachte vreemdelingen als uit Nederland verwijderde vreemdelingen. De minister verzocht de burgemeesters tot slot om een abonnement op het blad te nemen en 'zich zelven en hunnen onderhoorigen een weinig kostbaar, gemakkelijk, en voor de dienst zeer bevorderlijk middel te verschaffen'.

Het is niet bekend hoe het Politieblad precies werd gebruikt. Kleinere plaatsen hadden in ieder geval lang niet altijd een (eigen) abonnement en zullen het blad dus niet frequent hebben geraadpleegd. Grotere gemeenten en ook gemeenten in het grensgebied maakten regelmatig gebruik van het Politieblad. De Rotterdamse politie meldde bijvoorbeeld in 1897 dat bij het toelaten van een prostituee in de gemeente altijd in het Politieblad werd gecontroleerd of ze niet eerder was uitgeleid. In dat geval werd ze niet in de stad toegelaten.[3]

3 VISUELE KENNISMAKING

De inhoud van het Politieblad is in de 150 jaar van zijn bestaan grondig veranderd. De eerste jaargang (1852) telt 800 pagina's en is grotendeels gewijd aan vreemdelingenzaken. Het bevat een opgave van:

– 'vreemde reizigers': vreemdelingen die bij buitenlandse diplomatieke diensten een visum op hun paspoort kregen. Deze gegevens werden wekelijks opgenomen en per plaats (Brussel, Parijs, Antwerpen, Berlijn enzovoorts) doorgenummerd in het jaar. Zo werden in 1852 bijvoorbeeld ongeveer 500 paspoorten in Brussel geviseerd en 150 in Wenen. Naast de naam en geboorteplaats is ook het beroep van de aanvrager vermeld
– 'verdachte vreemdelingen' (later 'verwijderde vreemdelingen'): signalementen van uit Nederland verwijderde vreemdelingen
– besluiten, mededelingen en circulaires, vooral rond de uitvoering van de Vreemdelingenwet.

Daarnaast zijn er rubrieken die los staan van de uitvoering van de Vreemdelingenwet, zoals 'gesignaleerde misdadigers' en 'ontvreemde voorwerpen', maar die zijn in 1852 gering in omvang.

De sterke nadruk op de uitvoering van de Vreemdelingenwet, die het Politieblad in de eerste jaargangen kenmerkt, verdwijnt in de loop der tijd. Al snel worden alleen de belangrijkste circulaires in het Politieblad opgenomen en de aandacht, en een steeds groter deel, van het dikker wordende blad verschuift naar opsporing van gesignaleerde misdadigers en naar andere politiezaken. In 1870 zijn er bijvoorbeeld ook signalementen van mensen die zijn ontvlucht uit bedelaarsinstituten en de ruimte voor 'vervallen signalementen' neemt steeds meer toe. In 1900 is nog maar tien procent van de inmiddels 2500 pagina's bevattende jaargang gewijd aan vreemdelingen.

Na de Tweede Wereldoorlog, als de signalementen verdwijnen, is het Politieblad voor onderzoek naar vreemdelingen niet meer relevant. Het verandert dan langzamerhand in een vakblad voor politiepersoneel met artikelen, mededelingen en een boekenrubriek. Voor migratieonderzoek zijn vooral de opgaven van uitgeleide vreemdelingen van belang. Deze signalementen blijven tot 1947 in het Politieblad opgenomen, maar de informatie wordt steeds geringer.

In 1852 zijn vreemdelingen opgenomen per plaats waarvan ze zijn uitgeleid, maar ze worden doorlopend genummerd zodat je aan het eind van het jaar kunt zien hoeveel mensen zijn uitgeleid. Het signalement bevat: naam, leeftijd, beroep, geboorte- en woonplaats, uiterlijke kenmerken en de reden van uitleiding. Soms is tevens de samenstelling van de

groep of het soort van vervoermiddel vermeld [afbeelding 1].

In 1880 zijn de signalementen nog steeds redelijk uitgebreid, maar de omstandigheden bij uitleiding zijn erg beknopt of afwezig [afbeelding 2]. Namen van mannen zijn nu vetgedrukt, die van vrouwen niet. Vrouwen, die veel minder vaak worden uitgewezen dan mannen, zijn hiermee snel te selecteren. Deze onderscheiding in lettertype wordt tot aan de Eerste Wereldoorlog gehandhaafd.

In 1900 zijn de signalementen van uit Nederland verwijderde vreemdelingen aanzienlijk beknopter. Wat is overgebleven zijn de naam, leeftijd, beroep, geboorte- en woonplaats en het land waarheen ze uitgeleid zijn [afbeelding 3]. Dat blijft ongeveer zo tot aan de Tweede Wereldoorlog.

In 1930 is de informatie nog ongeveer hetzelfde, maar nu zijn zoals vermeld mannen en vrouwen typografisch niet meer te onderscheiden [afbeelding 4].

In 1946 worden uitsluitend naam, geboortedatum, uitleidingsplaats en -datum en land waarheen ze zijn uitgeleid vermeld. De nummering ontbreekt nu, zodat niet meer duidelijk is hoeveel mensen dat jaar zijn uitgezet [afbeelding 5].

De weekbladen, zoals ze bij het Centraal Bureau voor de Genealogie bewaard worden, zijn tot ongeveer 1900 ingebonden zoals ze verschenen, uitgeleide vreemdelingen zijn dan verspreid over de 52 wekelijkse uitgaven. In de decennia daarna zijn de verschillende soorten informatie apart gebundeld en staan alle uitgeleide vreemdelingen bij elkaar in deel B. In 1930 en de jaren daarna zijn alle uitgaven (nu in A4 formaat) weer achter elkaar ingebonden en staan uitgeleide vreemdelingen weer verspreid door de jaargang.

— 185 —

CCCXI. Gellis, Petrus, van beroep arbeider, geboren en laatstgewoond hebbende te Meir (België), oud 15 jaren, lang 1.33 el, voorhoofd rond, haar en wenkbraauwen bruin, oogen grijs, neus klein en spits, mond gewoon, kin spits, kleur gezond.

Bij vonnis der arr.-regth. dd. 23 Febr. jl. veroordeeld tot eene gevangenisstraf van drie dagen, wegens houtdieverij, en op 12 Maart ontslagen, is hij onverwijld op last van den commiss. van politie te Breda naar zijn vaderland verwijderd.

— Op last van hoofd van politie te Haarlem:

CCCXII. Wenner, Arend Hendrik, geboren en laatste woonplaats Bakkum, Ambt Lingen, (Hanover), beroep polderwerker, oud 40 jaren, lang 1.68 el, haar en wenkbraauwen blond, aangezigt ovaal, voorhoofd rond, oogen lichtblaauw, neus en mond gewoon, kin rond, kleur gewoon, baard donkerblond, merkbare teekenen: een kale plek op het hoofd.

Hij was onvoorzien van legitimatie-papieren en gaf voor vergeefs gepoogd te hebben werk te vinden bij de waterleiding, nabij Haarlem.

CCCXIII. Scheibart, Bernhard Wilhelm August, geboren te Neuenkirchen, ambt Damme (groot-hertogdom Oldenburg), en aldaar woonachtig, voorzien van eene aldaar in 1848 afgegevene buitenlandsche reispas, zonder visa van een Nederlandsch consulair agent.

Hij was vergezeld van zijne bijzit Helen Steyver, oud 52 jaren, geboren te Borger, en hare dochter Elisabeth Beginnes, oud 17 jaren, welke echter te Sneek zijn teruggebleven en zich waarschijnlijk weder met hem zullen vereenigen, waartoe hij wel zal trachten weder terug te keeren.

Hij was houder van een patent als inlandsch kramer, afgegeven sub n°. 949 te Meppel den 10 Nov. 1851 voor het dienstjaar 1851/52, alsmede van een aanslagbiljet als slaapsteéhouder sub n°. 333 te Winschoten den 7 Oct. 1850 uitgegeven.

Zijn signalement is als volgt: oud 43 jaren, lang 1.8 el, voorhoofd breed, haar en wenkbraauwen blond, oogen blaauw, neus groot en spits, mond gewoon, kin klein, baard rosachtig, aangezigt breed en vol, kleur gezond, bijzondere teekenen: de regterhand door verbranding ernstig verminkt, zijnde de vingers geheel verdwenen.

Deze persoon, sedert jaren in dit rijk rondgezworven hebbende, is 11 Maart op last van den commissaris van politie te Sneek, als verstoken van middel van bestaan, naar de grenzen des rijks in de rigting zijner woonplaats geleid, ten einde daarover te worden gehoord.

CCCXIV. Sloten, Hendrikus, lang 1.61 el, geboren te Leeke in West-Vlaanderen den 5 Jan. 1798, van beroep polderwerker,

1
Pagina uit het Algemeen Politieblad van 1852. De oudste nummers van Het Algemeen Politieblad geven veel contextuele informatie.

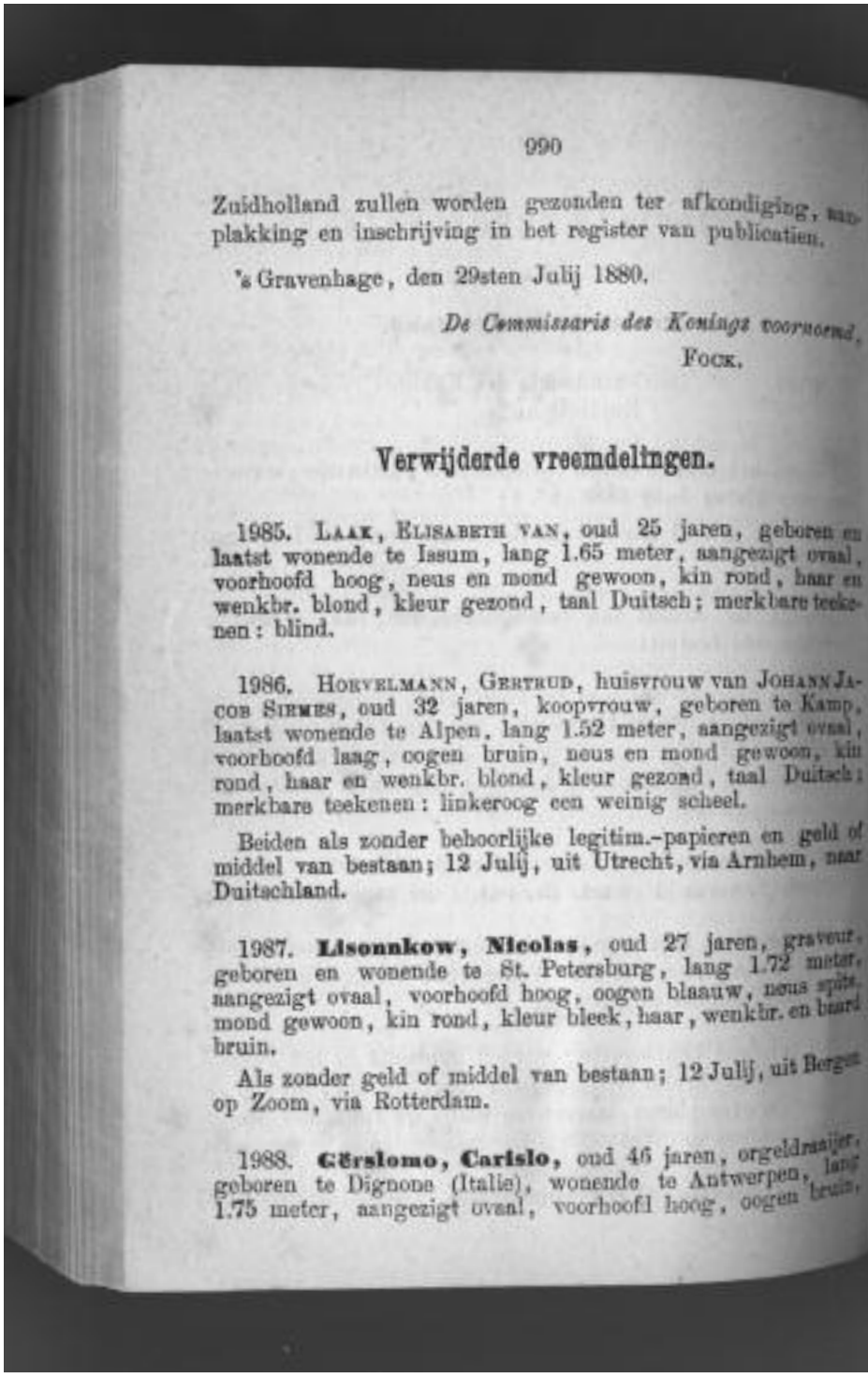

990

Zuidholland zullen worden gezonden ter afkondiging, aanplakking en inschrijving in het register van publicatien.

's Gravenhage, den 29sten Julij 1880.

De Commissaris des Konings voornoemd,
FOCK.

Verwijderde vreemdelingen.

1985. LAAK, ELISABETH VAN, oud 25 jaren, geboren en laatst wonende te Issum, lang 1.65 meter, aangezigt ovaal, voorhoofd hoog, neus en mond gewoon, kin rond, haar en wenkbr. blond, kleur gezond, taal Duitsch; merkbare teekenen: blind.

1986. HORVELMANN, GERTRUD, huisvrouw van JOHANN JACOB SIEMES, oud 32 jaren, koopvrouw, geboren te Kamp, laatst wonende te Alpen, lang 1.52 meter, aangezigt ovaal, voorhoofd laag, oogen bruin, neus en mond gewoon, kin rond, haar en wenkbr. blond, kleur gezond, taal Duitsch; merkbare teekenen: linkeroog een weinig scheel.

Beiden als zonder behoorlijke legitim.-papieren en geld of middel van bestaan; 12 Julij, uit Utrecht, via Arnhem, naar Duitschland.

1987. **Lisonnkow, Nicolas,** oud 27 jaren, graveur, geboren en wonende te St. Petersburg, lang 1.72 meter, aangezigt ovaal, voorhoofd hoog, oogen blaauw, neus spits, mond gewoon, kin rond, kleur bleek, haar, wenkbr. en baard bruin.

Als zonder geld of middel van bestaan; 12 Julij, uit Bergen op Zoom, via Rotterdam.

1988. **Gërslomo, Carlslo,** oud 46 jaren, orgeldraaijer, geboren te Dignone (Italie), wonende te Antwerpen, lang 1.75 meter, aangezigt ovaal, voorhoofd hoog, oogen bruin,

2
Twee pagina's uit het Algemeen Politieblad van 1880. De signalementen van de uitgeleide vreemdelingen zijn, net als in de oudste nummers, nog redelijk uitgebreid, maar over de omstandigheden bij de uitleiding is de informatie nu beknopt. Namen van mannen zijn vetgedrukt, de namen van vrouwen niet. Vrouwen, die veel minder werden uitgezet zijn hierdoor snel te herkennen.

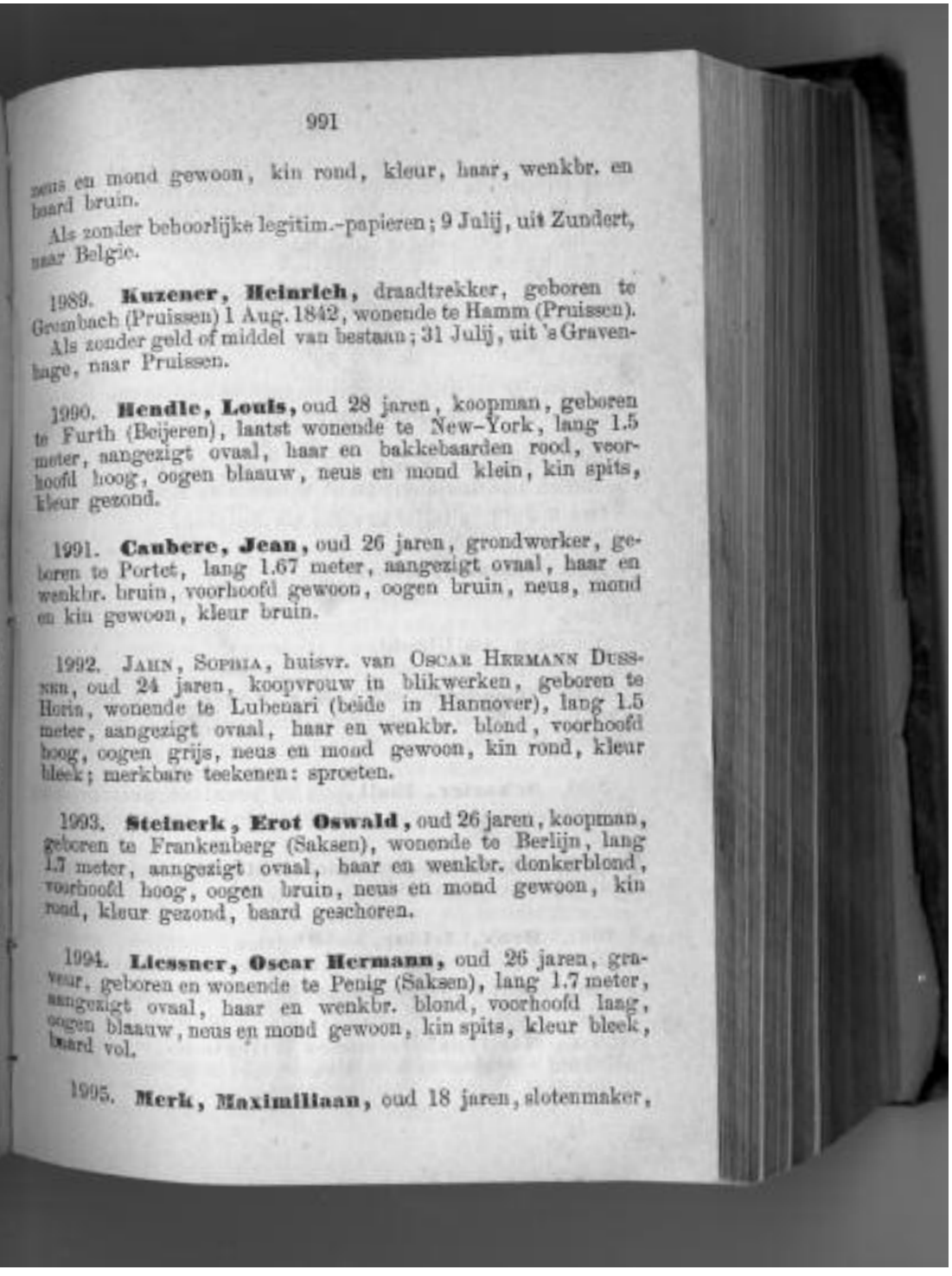

neus en mond gewoon, kin rond, kleur, haar, wenkbr. en baard bruin.

Als zonder behoorlijke legitim.-papieren; 9 Julij, uit Zundert, naar België.

1989. **Kuzener, Heinrich,** draadtrekker, geboren te Grumbach (Pruissen) 1 Aug. 1842, wonende te Hamm (Pruissen). Als zonder geld of middel van bestaan; 31 Julij, uit 's Gravenhage, naar Pruissen.

1990. **Hendle, Louis,** oud 28 jaren, koopman, geboren te Furth (Beijeren), laatst wonende te New-York, lang 1.5 meter, aangezigt ovaal, haar en bakkebaarden rood, voorhoofd hoog, oogen blaauw, neus en mond klein, kin spits, kleur gezond.

1991. **Caubere, Jean,** oud 26 jaren, grondwerker, geboren te Portet, lang 1.67 meter, aangezigt ovaal, haar en wenkbr. bruin, voorhoofd gewoon, oogen bruin, neus, mond en kin gewoon, kleur bruin.

1992. Jahn, Sophia, huisvr. van Oscar Hermann Dussen, oud 24 jaren, koopvrouw in blikwerken, geboren te Horia, wonende te Lubenari (beide in Hannover), lang 1.5 meter, aangezigt ovaal, haar en wenkbr. blond, voorhoofd hoog, oogen grijs, neus en mond gewoon, kin rond, kleur bleek; merkbare teekenen: sproeten.

1993. **Steinerk, Erot Oswald,** oud 26 jaren, koopman, geboren te Frankenberg (Saksen), wonende te Berlijn, lang 1.7 meter, aangezigt ovaal, haar en wenkbr. donkerblond, voorhoofd hoog, oogen bruin, neus en mond gewoon, kin rond, kleur gezond, baard geschoren.

1994. **Liessner, Oscar Hermann,** oud 26 jaren, graveur, geboren en wonende te Penig (Saksen), lang 1.7 meter, aangezigt ovaal, haar en wenkbr. blond, voorhoofd laag, oogen blaauw, neus en mond gewoon, kin spits, kleur bleek, baard vol.

1995. **Merk, Maximiliaan,** oud 18 jaren, slotenmaker,

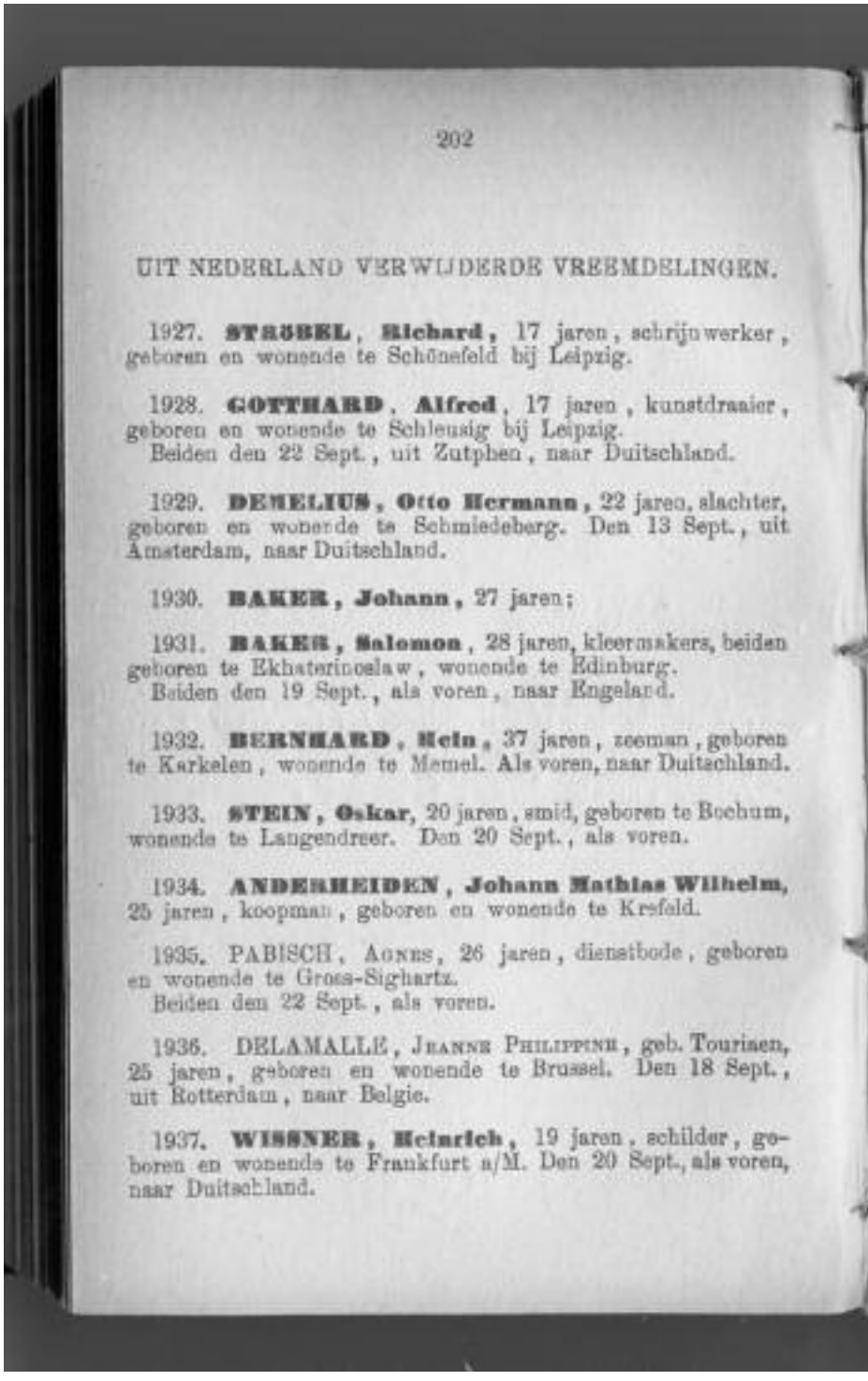

202

UIT NEDERLAND VERWIJDERDE VREEMDELINGEN.

1927. **STRÖBEL, Richard,** 17 jaren, schrijnwerker, geboren en wonende te Schönefeld bij Leipzig.

1928. **GOTTHARD, Alfred,** 17 jaren, kunstdraaier, geboren en wonende te Schleusig bij Leipzig.
Beiden den 22 Sept., uit Zutphen, naar Duitschland.

1929. **DENELIUS, Otto Hermann,** 22 jaren, slachter, geboren en wonende te Schmiedeberg. Den 13 Sept., uit Amsterdam, naar Duitschland.

1930. **BAKER, Johann,** 27 jaren;

1931. **BAKER, Salomon,** 28 jaren, kleermakers, beiden geboren te Ekhaterinoslaw, wonende te Edinburg.
Beiden den 19 Sept., als voren, naar Engeland.

1932. **BERNHARD, Hein,** 37 jaren, zeeman, geboren te Karkelen, wonende te Memel. Als voren, naar Duitschland.

1933. **STEIN, Oskar,** 20 jaren, smid, geboren te Bochum, wonende te Langendreer. Den 20 Sept., als voren.

1934. **ANDERHEIDEN, Johann Mathias Wilhelm,** 25 jaren, koopman, geboren en wonende te Krefeld.

1935. PABISCH, Agnes, 26 jaren, dienstbode, geboren en wonende te Gross-Sighartz.
Beiden den 22 Sept., als voren.

1936. DELAMALLE, Jeanne Philippine, geb. Tourisen, 25 jaren, geboren en wonende te Brussel. Den 18 Sept., uit Rotterdam, naar Belgie.

1937. **WISSNER, Heinrich,** 19 jaren, schilder, geboren en wonende te Frankfurt a/M. Den 20 Sept., als voren, naar Duitschland.

3
Twee pagina's uit het Algemeen Politieblad van 1900. De signalementen van de verwijderde vreemdelingen zijn nu aanzienlijk beknopter.

1938. **LISTMANN, Ferdinand,** 40 jaren, machinist, geboren te Stumpertenrod. Den 22 Sept., als voren.

1939. **JACOBSON, Andreas,** 48 jaren, matroos, geboren en wonende te Skien. Als voren, naar België.

1940. **BROWN, Theodor Philip Wagnes,** 46 jaren, scheepskapitein, geboren en wonende te Bergen. Den 24 Sept., als voren, naar Noorwegen.

1941. **HERRN, Alwin,** 15 jaren, meubelmaker, geboren te Pecau, wonende te Zeitz.

1942. **BODIÉ, Friedrich,** 17 jaren, arbeider, geboren en wonende te Freiburg.

1943. **GROSZ, Carl,** 16 jaren, schippersjongen, geboren en wonende te Mickenheim.

1944. **ALBERS, Eduard,** 22 jaren, bakker, geboren te Köln, wonende te Dusseldorp.

1945. **KLOSTERS, Anton,** 20 jaren, hotelportier, geboren te Hülm, wonende te Dusseldorf.
Allen den 24 Sept., als voren, naar Duitschland.

1946. **KLANT, Felix,** 30 jaren, arbeider, wonende te Saarau. Den 27 Aug., uit 's Gravenhage, naar Duitschland.

1947. **URBAN, Alfons Alfred Ewald,** 19 jaren, tuinman, geboren te Ober-Peilau. Den 1 Sept,, als voren, naar Duitschland.

1948. **FUCHS, Max,** 19 jaren, smid, geboren en wonende te Bodenwöhr. Den 10 Sept., uit Harderwijk, naar Duitschland.

1949. **SZÁRVAS, Josef,** 18 jaren, fabrieksarbeider, geboren te Buij, wonende te Osnabruck.

1950. **ZERNI, Robert,** 20 jaren, arbeider, geboren te Prieske, wonende te Osnabrück.
Beiden den 10 Sept., als voren.

79STE JAARGANG — Nº. 28. — 10 JULI 1930

ALGEMEEN POLITIEBLAD

VAN HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN

ALLE STUKKEN MOETEN WORDEN GERICHT AAN HET DEPARTEMENT VAN JUSTITIE, MET AANDUIDING: „ALGEMEEN POLITIEBLAD"

OM IN HET EERSTVOLGEND NR. TE WORDEN OPGENOMEN, MOETEN DE BERICHTEN ENZ. VÓÓR DINSDAGMIDDAG 4 UUR ZIJN INGEKOMEN

UITGEGEVEN OP LAST VAN DEN MINISTER VAN JUSTITIE

A MEDEDEELINGEN.

Het is voorgekomen, dat ter opneming in het *Algemeen Politieblad* aan mijn Departement werden toegezonden — en misschien in genoemd blad werden opgenomen — mededeelingen, die daarin niet thuis behooren, zooals die betreffende het bestaan van gelegenheid tot plaatsing, b.v. aan een seminarium van politie van een volontair, ter opleiding voor inspecteur van politie.

Men wordt verzocht zich te onthouden van het toezenden van verzoeken tot opneming in het *Algemeen Politieblad* van mededeelingen, waarvan het duidelijk is, dat voor die opneming het *Algemeen Politieblad* niet dient.

(Dep. v. Just. 7 Juli 1930, 2e Afd. C, nº. 908).

De burg. van Stevenswaert (L.) roept sollicitanten op naar de betrekking van gemeenteveldwachter.

Salaris f 1000 tot f 1200 (4 tweejaarlijksche verhoogingen), inhoudingen 2,5 pct. der minimum jaarwedde, voor bezit politiediploma f 50, voor kleeding f 30 en vrije woning. Geen pensioenstorting.

Leeftijd beneden 35 jaar. Indiensttreding op nader te bepalen datum.

Sollicitatiestukken op zegel vóór 25 Juli 1930 in te zenden aan den burgemeester. Persoonlijk bezoek uitsluitend na oproeping.

De burgemeester van Wieringerwaard maakt bekend, dat in de vacature voor agent van politie is voorzien.

De burg. van Scherpenisse roept sollicitanten op naar de betrekking van gemeenteveldwachter. Jaarwedde f 1200 tot f 1350 (3 twee-jaarlijksche verhoogingen van f 50), vergoeding vervoer f 120, voor kleeding f 125, geneeskundige behandeling [illegible]. Leeftijd beneden 35 jaar.

Persoonlijke aanmelding alleen na uitnoodiging.

De bevolking is bijna uitsluitend Roomsch-Katholiek.

Tot en met 31 December 1930 geldt de thans bestaande jaarwedde-regeling van f 1000 tot f 1400 per jaar.

B UIT NEDERLAND VERWIJDERDE VREEMDELINGEN.

2951. KRUTZKE, Oscar, geb. te Monthey 1 Nov. 1883, arbeider, gedom. te Antwerpen.
Op 30 Juni 1930 uit Vlissingen naar België.

2952. SUKNAJZ, Marko, geb. te Glanatz 24 Nov. 1870, landarbeider, laatst wonende te Elberfeld.
Op 24 Juni 1930 uit Tilburg naar België.

2953. WEISSKAMP, Josef, geb. te Gelsenkirchen 15 Juli 1904, schilder, laatst wonende te Gelsenkirchen.

2954. MIGGE, Eduard, geb. te Schalke 19 Mei 1905, arbeider, laatst wonende te Gelsenkirchen.
Beiden op 27 Juni 1930 uit Almelo naar Duitschland.

2955. SCHMIDT, Paul, geb. te Strehla a/d Elbe 10 Oct. 1909, melkknecht, wonende te Krefeld (D.).
Op 30 Juni 1930, via Zevenaar, naar Duitschland.

2956. SCHULTES, Karl, geb. te Erbendorf 5 April 1910, porseleinschilder, laatst wonende te Erbendorf.

2957. JANKER, Franz, geb. te Landshut 4 April 1912, zadelmaker, laatst wonende te München.

2958. BRUDA, Stanislaus, geb. te Nandel 14 April 1898, stoker, laatst wonende te Nandel.
Allen op 30 Juni 1930 uit Etten c.a. naar Duitschland.

2959. BARENREUTER, Paul Gustav, geb. te Weida 15 Febr. 1909, wever, woonde aldaar.
Op 4 Juli 1930 uit Deventer naar Duitschland.

2960. HARTLEB, Rudbert, geb. te Sondershausen 27 Mei 1906, tuinmansknecht, wonende te Erfurt, Neue Strasse 8.

2961. FERBER, Hans, geb. te Gelsenkirche 24 Juni 1912,

Pagina 82:

4
Pagina uit het Algemeen Politieblad van 1930. De informatie is nog ongeveer hetzelfde als in 1900, maar mannen en vrouwen zijn niet langer typografisch herkenbaar.

Pagina 83:

5
Pagina uit het Algemeen Politieblad van 1946. Nu worden uitsluitend vermeld naam, geboortedatum, uitleidingsplaats en –datum en land waarheen de vreemdeling is uitgeleid.

296

De Dir. van 's Rijks Bol. en Domeinen te **Utrecht** brengt ter kennis dat de assistent der invoerr. en asc. J. de Vries te Amersfoort zijn aanstelling heeft verloren.

Ten einde misbruik te voorkomen wordt verzocht bedoelde aanstelling bij aantreffen in bezit te nemen en op te zenden aan genoemden Directeur, Maliebaan 35 te Utrecht.

297

Van 27 op 28-6-1946 uit een drukkerij te Apeldoorn ontvreemd: een koffer-schrijfmachine, merk Remington, portable, in zwarte koffer, en een aantal houten drukletters.

De C. v. P. te **Apeldoorn** verz. o.a.v. van de dader(s), en inbesl. van het ontvreemde.

298

Van 27 op 28-6-1946 uit een textielfabriek te Apeldoorn ontvreemd: 2200 strengen à 5 gram blauw en groen gekleurde borduurzijde, voorzien van een stiquet waarop vermeld 5 gram Vries borduurzijde.

De C. v. P. te **Apeldoorn** verz. opsp. en inbesl. van het ontvreemde alsm. o.a.v. van den onbekenden dader.

299

De H.C. v. P. te **Arnhem** maakt bekend, dat te Arnhem aanwezig is een drietal schilderijen, t.w.:

I. op doek geschilderd, gesigneerd M. A. Koekoek, afmetingen pl.m. 70 x 45 cm in vergulden lijst;

II. paneel, afmetingen pl.m. 44 x 39 cm; aan de achterzijde in blokletters „Madam kaartspeler", in donker houten lijst;

III. paneel, afmetingen pl.m. 41 x 25 cm, aan de onderzijde op donker houten lijst geel koperen plaatje, vermeldende: Joachim Patenier, E. Fl. XVe, aan de achterzijde met blauw potlood „7000".

Deze stukken zijn vermoedelijk Duitsch bezit, en als vijandelijk vermogen bij het Behoors Instituut te Arnhem aangemeld. Er bestaat vermoeden, dat zij uit Nederlandsch bezit afkomstig zijn.

Opsporing van de(n) eigenaar(s) wordt verzocht.

Zie photoblad onder hetzelfde nummer.

300

Aan het Bureau van Politie te Overveen, gem. Bloemendaal, bevindt zich een oud damesrijwiel, dat op 14 Juni 1946 onbehoord te Bloemendaal werd aangetroffen.

Sign.: zwart gelakt met transfer Nederlandsche Kroon, lantaarn, dynamomerk „Record", Progress geneedheidszadel, buisbagagedrager op achterwiel, terugtraprem, aan het voorwiel een „Geha"-slot hetgeen vermoedelijk bij ontvreemding van het rijwiel ontzet is, massieve voorband, slechte luchtachterband, het voorgedeelte van de kettingkast aan de buitenzijde is afgesneden, goede rubber pedalen, het voorwiel van het rijwiel is groen gelakt terwijl het overige gedeelte van het rijwiel geel gelakt is.

De H.I. te **Bloemendaal** verzoekt bekend te worden gemaakt met de herkomst van dit rijwiel.

301

Van 26 op 27-6-1946 te 's-Gravenhage ontvreemd: 6 persianer path-stroken, 1,10 x 0,50 m; 4 persianer mouwen; een bruin voulen mantel, rood-bruin, kleine kraag; een persianer path mantel, zwarte crêpe de chine voering, manchetten, revers, en onder de arm gesloten; een bisamrug mantel, kleine kraag, 8 knoopen, licht en donkerbruin gestreept; een persianer kraag, 60 x 15 cm;

op 25-6-1946: een kofferschrijfmachine, Remington, met opschrift „Ruys Handelsvereeniging Soerabaja", op de koffer een stiket „Kota Ageung".

De C. v. P. Chef Rech. te **'s-Gravenhage** verz. o.a.v. v. d. dadars en inbesl. van het ontvreemde.

302

De P.-C. der Rijkspol. te **den Hoorn** gem. Schipluiden (tel. 2201 Delft) verz. te worden bekend gemaakt met de herkomst van een op 7-6-1946 in Schipluiden gevonden autowiel (gablinddoerd) met buiten- en binnenband, merk Cord Pneu Balam, maat 700 x 20.

De mogelijkheid is niet uitgesloten dat dit wiel is verloren door een groentenauto, die aan de veiling te Westerlee groenten heeft geladen.

303

Bij den inbraak in een fabriek te Hengelo (O) van 14 op 15-6-1946 (sign. D. n°. 259) werd op een aschbak een vingerafdruk gevonden, mogelijk afkomstig van den rechtermiddelvinger van den dader. Een photogram van dezen vingerafdruk is opgenomen op **het photoblad onder no. 303.**

VERVALLEN SIGNALEERINGEN PERSONEN — E

Onbekende man 1946 C no. 1188.

Lijk D. Kersten 1946 C no. 1200.

VERVALLEN SIGNALEERINGEN GOEDEREN — F

Geen mededeelingen.

GRENSBEWAKING — G

UIT NEDERLAND VERWIJDERDE VREEMDELINGEN.

BEHRENS, Hermann Siegfried, geb. 26-12-1920, op 17-6-1946 van Amsterdam naar Duitschland.

COOTE, Stanley, geb. 20-5-1920, op 29-6-1946 van Amsterdam naar Engeland.

JONES, Lloyd, geb. 30-5-1927, op 29-6-1946 van Amsterdam naar Engeland.

MATHER, Joseph Alan, geb. 1-11-1927, op 29-6-1946 van Amsterdam naar Engeland.

BAUER, Karl, geb. 21-10-1900, op 25-6-1946 van Almelo naar Duitschland.

SCHRÖDER, Frits, geb. 3-1-1926, op 1-7-1946 van Amsterdam naar Duitschland.

GARMHAUSEN, Hermann Fr., geb. 22-11-1927, op 26-6-1946 van Amsterdam naar Duitschland.

GARMHAUSEN, Karl L., geb. 21-4-1911, op 26-6-1946 van Amsterdam naar Duitschland.

JESCHAR, Everdina A. M., geb. 3-10-1910, e.v. K. L. Garmhausen, op 26-6-1946 van Amsterdam naar Duitschland.

FINKELSTEIN, Herbert, geb. 30-12-1898, op 14-11-1945 van Amsterdam naar Duitschland.

EHLERT, Karl P., geb. 10-1-1921, op 24-6-1946 van Amsterdam naar Duitschland.

DEURENBERG, Mathias, geb. 19-8-1896, op 1-7-1946 van Kerkrade naar Duitschland.

STORMER, Helena, geb. 18-4-1903, op 1-7-1946 van Kerkrade naar Duitschland.

WALDMAN, Fanny, geb. 17-2-1925, op 4-7-1946 van Kerkrade naar Duitschland.

SIMONS, Elisabeth, geb. 18-7-1905, op 4-7-1946 van Kerkrade naar Duitschland.

KREVEN, Wilhelmina, geb. 11-11-1920, op 4-7-1946 van Kerkrade naar Duitschland.

WILLEMS, Elisabeth, geb. 15-7-1925, op 5-7-1946 van Kerkrade naar Duitschland.

SMEETS, Maria, geb. 6-5-1920, op 5-7-1946 van Kerkrade naar Duitschland.

BLECKING, Hedwig, geb. 30-8-1920, Duitsche, op 25-6-1946 van Voorburg naar Duitschland.

DREWNICK, Günther, geb. 2-6-1919, Poolsche, op 24-6-1946 van Leeuwarden naar Duitschland.

APARICIO BUFO, Mariano, geb. 9-4-1910, Spaansche, op 9-7-1946 van Vlissingen naar België.

FUENTES MARTINEZ, José Luis, geb. 24-4-1925, Spaansche, op 9-7-1946 van Vlissingen naar België.

PETERS, Carolus Nobertus, geb. 11-3-1899, Duitsche, op 5-7-1946 van Eindhoven naar Duitschland.

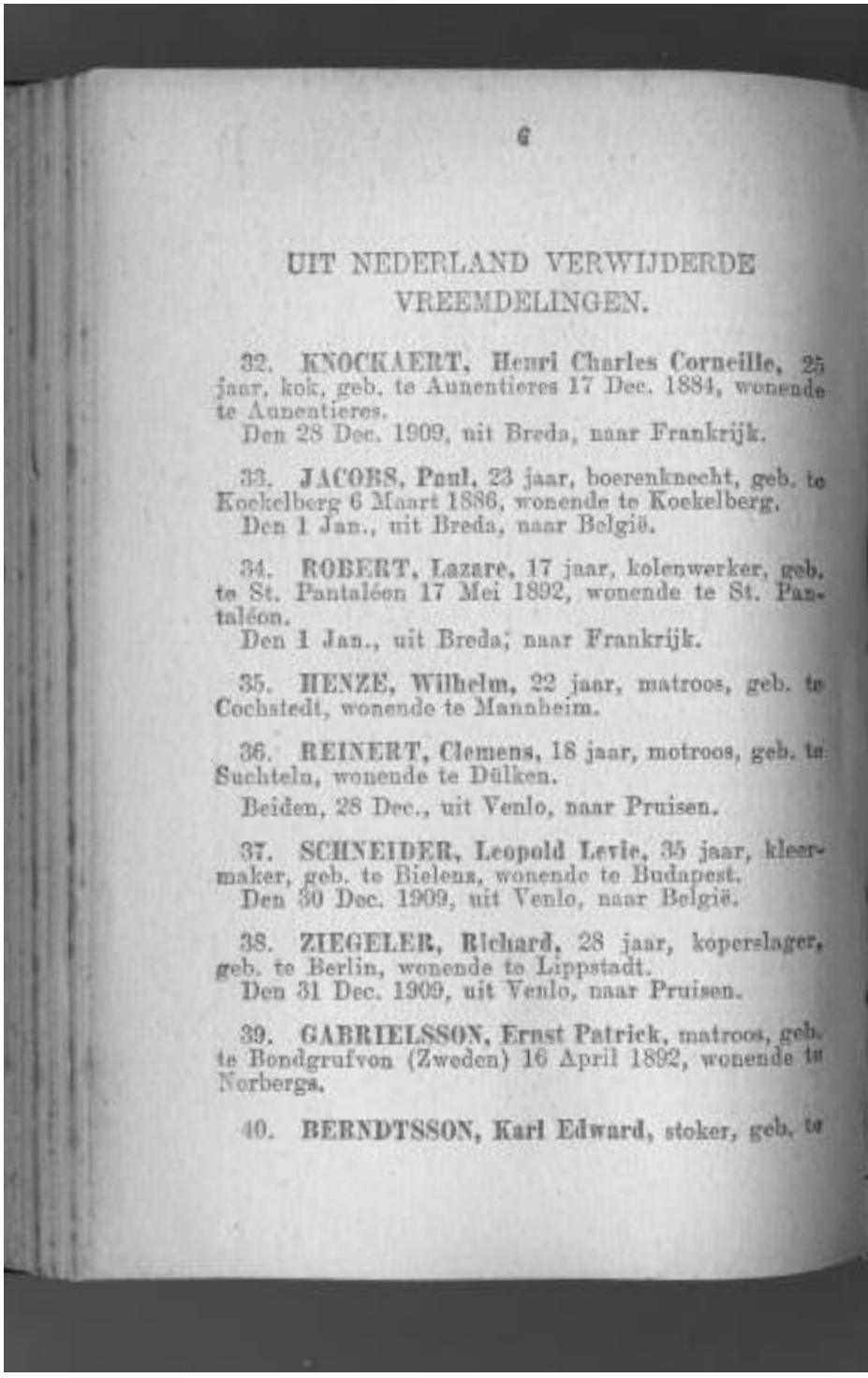

6

UIT NEDERLAND VERWIJDERDE VREEMDELINGEN.

32. **KNOCKAERT, Henri Charles Corneille,** 25 jaar, kok, geb. te Aunentieres 17 Dec. 1884, wonende te Aunentieres.
Den 28 Dec. 1909, uit Breda, naar Frankrijk.

33. **JACOBS, Paul,** 23 jaar, boerenknecht, geb. te Koekelberg 6 Maart 1886, wonende te Koekelberg.
Den 1 Jan., uit Breda, naar België.

34. **ROBERT, Lazare,** 17 jaar, kolenwerker, geb. te St. Pantaléon 17 Mei 1892, wonende te St. Pantaléon.
Den 1 Jan., uit Breda, naar Frankrijk.

35. **HENZE, Wilhelm,** 22 jaar, matroos, geb. te Cochstedt, wonende te Mannheim.

36. **REINERT, Clemens,** 18 jaar, motroos, geb. te Suchteln, wonende te Dülken.
Beiden, 28 Dec., uit Venlo, naar Pruisen.

37. **SCHNEIDER, Leopold Levie,** 35 jaar, kleermaker, geb. te Bielenz, wonende te Budapest.
Den 30 Dec. 1909, uit Venlo, naar België.

38. **ZIEGELER, Richard,** 28 jaar, koperslager, geb. te Berlin, wonende te Lippstadt.
Den 31 Dec. 1909, uit Venlo, naar Pruisen.

39. **GABRIELSSON, Ernst Patrick,** matroos, geb. te Bondgrufvon (Zweden) 16 April 1892, wonende te Norberga.

40. **BERNDTSSON, Karl Edward,** stoker, geb. te

Pagina's 84-86:

6
Pagina's uit het Algemeen Politieblad van 1910. Onder een nummer kunnen meerdere uitgeleide personen zijn ingeschreven. Hier zijn onder de nummers 44 tot 52 (negen nummers) 44 personen opgevoerd.

Domkyrko, Gölchang (Zweden), 13 Febr. 1886, en aldaar wonende.

Beiden, 29 Dec. 1909, uit Roosendaal en Nispen, naar België.

41. **JUDITH, William,** 35 jaar, hulpstoker, geb. en wonende te Glasgow.
Den 31 Dec. 1909, uit Zevenbergen, naar België.

42. **HEURISSE, Pieter Joseph,** 29 jaar, zeeman, wonende te Kortrijk.
Den 27 Dec. 1909, uit Moerdijk, naar België.

43. **ALTROGGE, Wilhelm,** 17 jaar, metselaar, geb. en wonende te Sterkrade.
Den 30 Dec. 1909, uit Zevenaar, naar Duitschland.

44. **TANASIE, Michael,** geb. 23 Juli 1852 te Susanevez, ketellapper, zijne echtgenoote Gjula, zijne kinderen Boris, 30 jaar, Abraham 14 jaar, Alexeij 17 jaar, Johann 7 jaar en Stefan 5 jaar.

45. **MARTINOFF, Matheu,** 36 jaar, geb. te Baku, ketellapper, zijne echtgenoote Anna, 24 jaar, en zijne dochter Louba 4 jaar.

46. **IVANOVITCH, Petro,** 32 jaar, geb. te Belgrado, ketellapper, zijne echtgenoote Jutcha, 22 jaar, zijne kinderen Maria 2 jaar, een meisje van twee maanden, zijne zusters Cato 15 jaar en Afdoki 18 jaar.

47. **MOSTOVOJ, Michel,** 51 jaar, geb. te Baku, ketellapper, zijne echtgenoote Akoukina 41 jaar, zijne kinderen Catherin 17 jaar, Olgo 12 jaar, Gerasim 12 jaar, Wasilissa 10 jaar en Anna 5 jaar.

48. **CHERBAKOFF, Thimoetheé,** 30 jaar, geb. te Baku, ketellapper, zijne echtgenoote Nattasie 26 jaar, zijne kinderen Grégoire 6 jaar, Michel 5 jaar en Elise 20 maanden.

49. **IVANOVITCH, Milosch,** 43 jaar, geb. te Belgrado, ketellapper, zijne echtgenoote Nattasie 38 jaar, zijne kinderen Nicolaas 5 jaar en Anton 1½ jaar.

50. **STEFANOVITS, Jacob,** 39 jaar, geb. te Pernovanau, ketellapper, zijne echtgenoote Linca 37 jaar, zijne kinderen Luba 7 jaar, Alexandre 2½ jaar en Vassili 2½ jaar.

51. **BUMBA, Michel,** 81 jaar, geb. te Budapest, zonder beroep, en zijne echtgenoote Catherina Ganna 76 jaren.

52. **BIELITCHA, Stefan,** 37 jaar, geb. te Shana, ketellapper, zijne echtgenoote Stanca 31 jaar, zijne kinderen Dina 6 jaar, Draija 4 jaar en Miloche 2 jaar.

Allen, 28 Dec. 1909, uit Teteringen, naar België.

52. **WILTENS, Johann,** 28 jaar, arbeider, geb. te Westrhauderfehn, laatst wonende te Oldenburg.

53. **WEIFS, Georg,** 23 jaar, arbeider, geb. te Bromberg, laatst wonende te Huizendorf.

Beiden resp. 3 en 6 Jan. 1910 uit Groningen naar Duitschland.

54. **MAESEN, Peter Hendrik,** arbeider, geb. te Hamont, laatst zonder vaste woonplaats.
Den 6 Januari uit Echt, naar België.

55. **CHERET, Pierre Louis,** 31 jaar, geb. te Villers, won. te Charleville.
Den 4 Jan. uit Maastricht, naar België.

56. **CURT, Carl,** 18 jaar, arbeider, geb. en won. te Wittenberge.
Den 7 Jan. uit Maastricht, naar Pruissen.

---

13 Jan. 1910.

4 BRONKRITISCH COMMENTAAR

Interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron

De grote hoeveelheid persoonsgegevens van uitgezette vreemdelingen maken het Politieblad tot een potentieel belangrijke bron voor migratieonderzoek. Er zitten echter wel wat haken en ogen aan het gebruik van deze bron. In de eerste plaats moet worden aangenomen dat het Politieblad niet geheel volledig is: niet álle vreemdelingen die uit het land werden gezet zijn daadwerkelijk met naam en toenaam in het blad opgenomen. Uit de herhaalde aanmaning van de minister van Justitie dat hoofden van politie echt iedere uitleiding moesten doorgeven, blijkt bijvoorbeeld dat dat niet altijd gebeurde.[4] Ook andere bronnen wijzen erop dat meer vreemdelingen werden uitgezet dan de aantallen die in het Politieblad vermeld staan. Uit een vergelijking met de verslagen van de Directeuren van Politie blijkt dat tussen 1860 en 1900 ongeveer 85 tot 90 procent van het aldaar vermeldde aantal uitgeleide vreemdelingen is opgenomen in het Politieblad.[5] Voor andere jaren is niet bekend hoe volledig de vermeldingen in het Politieblad zijn.

Dat er minder uitleidingen staan vermeld in het Politieblad kan ook verband houden met de manier van tellen, die niet erg nauwkeurig is. Meestal staat er onder ieder nummer één persoon, maar in de eerste decennia is regelmatig een echtpaar of een heel gezin onder hetzelfde nummer te vinden. Dat is zeker het geval bij zigeuners en andere groepen rondtrekkenden, waar vaak een hele groep onder hetzelfde nummer wordt opgenomen. Naarmate de tijd vordert, krijgt ieder persoon steeds vaker een eigen nummer. Echter, vooral bij kleinere kinderen is men daar niet erg consequent in en ook zigeuners blijven nogal eens als gezin of groep onder één nummer te worden ingeschreven. Het voorbeeld uit 1910 laat zien dat een groep zigeuners, allen ketellappers, die onder 9 nummers zijn opgenomen, bestaat uit 44 personen: 9 echtparen, 2 zusters, 1 volwassen zoon, en 23 kinderen in de leeftijd van 1 tot 17 jaar [afbeelding 6]

Het Politieblad mag dan niet geheel volledig zijn, het overgrote deel van de uitgezette vreemdelingen is opgenomen en de fluctuaties in aantallen corresponderen wel met die uit andere bronnen. De betrouwbaarheid en nauwkeurigheid lijken bovendien toe te nemen in de loop van de tijd. Voor de opgenomen voorschriften en circulaires geldt overigens het omgekeerde: in 1852 worden veel circulaires opgenomen, maar in de jaren daarna steeds minder.

Een ander probleem is dat een doorlopende index op de bron ontbreekt. Tot de jaren negentig van de negentiende eeuw is vrijwel in iedere jaargang een index met namen over het betreffende jaar opgenomen.[6] In

1900 ontbreekt dat, maar er zijn dan wel twaalf maandelijkse indexen. In 1910 is er helemaal geen index meer. Dat betekent dat individuele personen, van wie ongeveer het jaar van uitleiding bekend is, tot 1900 (en eventueel 1910) kunnen worden opgezocht maar daarna niet meer.

Gerelateerde en toetsingsbronnen

Gegevens over uitgeleide vreemdelingen zijn eveneens te vinden in andere bronnen. De hierboven vermelde verslagen van de Directeuren van Politie zijn kwartaalverslagen, in ieder geval gemaakt in de jaren 1850-1884 en te vinden in het archief van het Ministerie van Justitie. In deze verslagen staat niet alleen hoeveel vreemdelingen zijn verwijderd, maar ook hoeveel reis- en verblijfpassen zijn uitgereikt en verlengd. Er zijn geen namen of individuele gevallen te vinden, maar wel totalen per plaats en per provincie. Deze kwartaalverslagen zijn moeilijk als seriële bron te gebruiken omdat ze zeer incompleet zijn en verspreid zijn over vele archiefdozen.[7]

Vanaf 1854 werd ook een passage over de uitvoering van de Vreemdelingenwet opgenomen in het 'Verslag over de verrichtingen van het armbestuur', te vinden in de bijlagen van de Handelingen van de Tweede Kamer. Hierin staan uitsluitend de aantallen uitgeleide vreemdelingen per provincie. In de eerste jaren zijn deze aantallen niet systematisch voor alle provincies vermeld. Dat is wel het geval vanaf 1863, als het verslag wordt gemaakt aan de hand van gegevens van het Ministerie van Justitie (op basis van de kwartaalverslagen). Na 1880 is de uitvoering van de Vreemdelingenwet niet meer opgenomen in het verslag van het armbestuur. Deze verslagen zijn daarmee uitsluitend van belang voor informatie over de verdeling van het aantal uitleidingen over de provincies tussen 1863 en 1880. De kwartaalverslagen en de verslagen van het armbestuur bieden daarmee aanmerkelijk minder mogelijkheden voor onderzoek dan het Politieblad.

Registraties van afgegeven en verlengde reis- en verblijfpassen, en registers van geweigerde reis- en verblijfpassen, die elders in dit Broncommentaar worden beschreven, zijn een aanvullende bron, evenals de bevolkingsregisters.

Mogelijke gebruikswijzen van deze bron in historisch onderzoek

De duizenden signalementen van uitgezette vreemdelingen die jaarlijks in het Algemeen Politieblad zijn opgenomen geven een gedetailleerd beeld van vreemdelingen in Nederland tussen ongeveer 1850 en 1950. Het Politieblad registreert alleen de uitgezette vreemdelingen en is daarmee niet representatief voor álle vreemdelingen die zich op dat moment in Nederland bevonden. De duizenden signalementen in het Politieblad

betreffen vooral de armere immigranten die er niet in slaagden om in Nederland een bestaan te vinden. De grote verzameling van persoonsgegevens over deze groep, die in geen enkele andere bron te vinden zijn, geeft een aanvulling op het algemene beeld van immigranten in Nederland en is voor verschillende soorten onderzoek te gebruiken.

De signalementen bieden de mogelijkheid om individuele immigranten of groepen vreemdelingen op te sporen.[8] Als bekend is wanneer mensen ongeveer zijn uitgezet kunnen immigranten op naam worden gezocht, voor wat betreft de jaren 1852-1910. Daarna ontbreken de indexen. De bron zal dan ook beter te gebruiken zijn bij onderzoek naar migratie van bepaalde groepen. Op basis van het Politieblad kan niet worden achterhaald welke vreemdelingen in Nederland verbleven, maar een vermelding van uitleiding geeft in ieder geval aan dat mensen op een bepaald moment in Nederland moeten zijn geweest. Uit deze signalementen kunnen bijvoorbeeld vreemdelingen uit een specifiek herkomstgebied of beroepsgroep worden geselecteerd. De vermeldingen van uitgezette vreemdelingen zijn ook bruikbaar voor onderzoek naar migratiegedrag van vrouwen, vooral in de jaren dat vrouwen in een andere lettertype zijn opgenomen en vrij gemakkelijk zijn te selecteren. De signalementen geven informatie over leeftijd, beroep en herkomst van vrouwen en laten ook zien in hoeverre zij met of zonder echtgenoot en kinderen reisden. Het Politieblad kan bovendien een interessante bron zijn voor onderzoek naar kindermigratie, aangezien herhaaldelijk kinderen worden uitgezet die op eigen gelegenheid of met andere kinderen rondtrokken.

Een aantal voorbeelden van onderzoek kan de mogelijkheden van het blad nog wat uitgebreider illustreren. Leo Lucassen gebruikte het Algemeen Politieblad voor zijn onderzoek naar zigeuners.[9] Uit de vermeldingen wie er wanneer over de grens werd gezet, is te zien in welk jaar deze zigeuners in Nederland moeten zijn geweest. Lucassen nam alle signalementen van uitgeleide personen in het blad door tussen 1852 en 1921 (ongeveer 150.000). Hij lette daarbij niet alleen op de expliciete vermelding van 'zigeuner' bij de signalementen, maar selecteerde ook op basis van gecombineerde gegevens van beroep (ketellapper, berenleider); herkomst (Hongarije en Balkan); groepssamenstelling (reisden veelal in gezins- of familieverband) en familienamen (worden veelvuldig genoemd in de literatuur). Hij slaagde er op die manier in om circa 5000 zigeuners te halen uit de signalementen van uitgeleide personen. Bovendien stelde hij op basis van de signalementen ook twee controlegroepen samen: Franse berenleiders en Italiaanse muzikanten.

Lucassen gebruikte het Politieblad daarnaast voor een onderzoek naar de houding van de vreemdelingenpolitie ten opzichte van Duitse dienstbodes.[10] Op basis van een steekproef van alle signalementen over een vijftal jaren in de periode 1920-1935 berekende Lucassen het aandeel van vrouwen in het totaal aantal uitleidingen en het risico dat dienstbodes in de verschillende steden liepen om door de vreemdelingenpolitie te worden uitgezet.

Marlou Schrover gebruikte de signalementen van uitgeleide vreemdelingen voor haar onderzoek naar Duitse steengoedhandelaren in de negentiende eeuw.[11] Schrover nam een tiental vroege jaargangen door en selecteerde handelaren in steengoed of keramiek die uit het Westerwald afkomstig waren. Dat gaf haar informatie over de herkomstplaatsen van de handelaren en de samenstelling van de groep. Zo ontdekte zij dat de Westerwalders in groepen reisden met mannen, vrouwen, meiden, knechts en kinderen. Aangezien andere handelaren vrijwel steeds alleen of met andere mannen reisden, vormden de Westerwalders in dit opzicht een uitzondering.

Naast onderzoek naar migratiegedrag van specifieke vreemdelingen of groepen vreemdelingen zijn de lijsten met uitgeleide personen zeer bruikbaar voor mijn eigen onderzoek naar het vreemdelingenbeleid en de uitvoering daarvan.[12] Alle jaargangen samen geven een overzicht van het aantal uitgeleide vreemdelingen, voor zover ze in het Politieblad worden vermeld. Een wat uitgebreidere steekproef van een aantal jaren illustreert de verschuivingen in de verhouding mannen-vrouwen, leeftijd, geboorteland en beroep. Bovendien is uit de registers in de vroegere jaargangen op te maken of vreemdelingen meerdere keren werden uitgewezen.

Vindplaatsen

Veel universiteitsbibliotheken en sommige andere bibliotheken beschikken over jaargangen van het Politieblad. Vrijwel overal zijn echter grote hiaten in de collectie en in de meeste gevallen is het blad zelfs alleen voor de naoorlogse periode beschikbaar. In de collectie van de Koninklijke Bibliotheek zijn bijvoorbeeld wel de jaargangen 1852-1857 aanwezig, maar daarna volgt een hiaat van tachtig jaar en de collectie wordt pas weer voortgezet in 1937. Een uitzondering vormen de universiteitsbibliotheken van Amsterdam en Nijmegen, waar ook redelijk wat jaargangen van het laatste deel van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw aanwezig zijn. Het Politieblad is echter het best te raadplegen op de bibliotheek van het Centraal Bureau voor de Genealogie te Den Haag, waar de jaargangen 1852-1940 vrijwel geheel compleet bewaard zijn.

NOTEN

1 KB van 17 december 1851, *Staatsblad* 166, in werking op 1-1-1852.

2 Circulaire minister van Justitie (MvJ) 31-12-1851 (nr. 100a) in *Algemeen Politieblad* 1852, 37 (no.6) en in de *Staatscourant* 1-1-1852. Leo Lucassen maakte mij attent op Duitse voorlopers van het Politieblad. In Duitse staten verschenen vanaf 1802 vergelijkbare bladen, die vooral waren bedoeld voor het opnemen van signalementen van mensen (niet alleen vreemdelingen) die rondtrokken zonder vaste verblijfplaats. Zie: Leo Lucassen, *Zigeuner. Die Geschichte eines polizeilichen Ordnungsbegriffes in Deutschland 1700-1945* (Böhlau etc. 1996) 232.

3 Den Haag, NA, Ministerie van Justitie (MvJ) 2.09.47, inv. nr. 12, brieven Hoofdcomm. van Politie Rotterdam 1-11-1896, 8-2-1897, 22-3-1897.

4 Zie bijvoorbeeld *Bijvoegsel Staatsblad* 1928, nr. 72, 5-5-1928.

5 Volgens de kwartaalverslagen van de Directeuren van Politie (Procureurs Generaal) werden in 1865 bijvoorbeeld 915 mensen uitgewezen en volgens het politieblad 759; in 1880 was dat 3490, resp.3186. Kwartaalverslagen in: NA, MvJ, 2.09.01, inv. nr. 5181-5191.

6 In het exemplaar bij het Centraal Bureau voor de Genealogie zit een gedeelte van het jaarregister ergens midden in de band.

7 De kwartaalverslagen liggen verspreid in het archief van het Ministerie van Justitie: Den Haag, NA, MvJ, 2.09.01, inv. nr. 5181-5191 en 2.09.05 (Verbaalarchief 1876-1914). Voor een complete reeks van alle elf provincies zouden jaarlijks 44 kwartaalverslagen aanwezig moeten zijn. Dat is voor geen enkel jaar het geval: er zijn 29 verslagen over 1855, 31 over 1865 en 25 over 1875.

8 Overigens moet wel worden bedacht dat koloniale immigranten, voor zover zij over de Nederlandse nationaliteit beschikten, niet in het Politieblad zijn opgenomen aangezien zij niet als vreemdeling uitgezet konden worden. Dat geldt overigens ook voor bronnen als vreemdelingenregisters en volkstellingen.

9 Lucassen, *En men noemde hen zigeuners,* 33.

10 Lucassen, 'Tussen perceptie en praktijk', 164-189.

11 Marlou Schrover, 'Groepsvorming onder Duitse aardewerkhandelaren', *Historisch tijdschrift Holland* 30 (1998) 94-112; Marlou Schrover, *Een kolonie van Duitsers. Groepsvorming onder Duitse immigranten. Utrecht in de negentiende eeuw* (Verschijnt bij uitgeverij Aksant, Amsterdam 2002).

12 De resultaten van dit onderzoek zijn nog niet gepubliceerd, een gedeelte is wel te vinden in: Corrie van Eijl, 'Prostitutes, soldiers and servants. Gender and Dutch immigration policy, 1850-1940' (Paper SSHA congress, Chicago, November 2001).

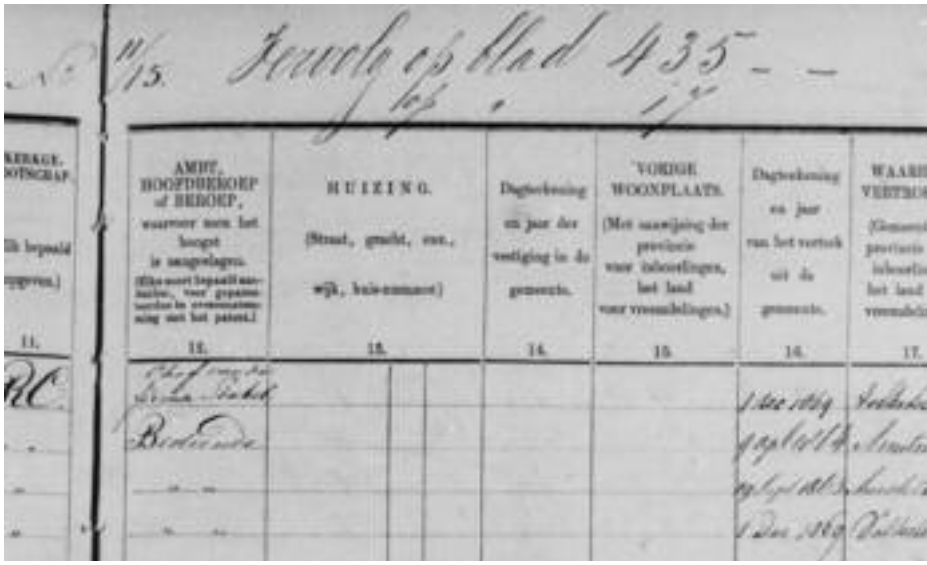

11/15. Zevende blad 435

AMBT, BOOFDBEROEP of BEROEP, waarvoor men het hoogst is aangelegd. (Elke soort bepaald aanslag, voor gepasseerden in overeenstemming met het patent.) 12.	HUIZING. (Straat, gracht, enz., wijk, huis-nummer) 13.	Dagteekening en jaar der vestiging in de gemeente. 14.	VORIGE WOONPLAATS. (Met aanwijzing der provincie voor inlandsche, het land voor vreemdelingen.) 15.	Dagteekening en jaar van het vertrek uit de gemeente. 16.	WAARH VERTROK (Gemeente provincie inlandsche het land vreemdel 17.
Bediende				1 Dec 1869	

Registratie van vreemdelingen in het bevolkingsregister (1850-1920)

Marlou Schrover

INLEIDING

Bevolkingsregisters werden vanzelfsprekend niet alleen opgezet voor de registratie van vreemdelingen. Bevolkingsregisters bevatten in principe alle mensen die min of meer permanent in Nederland woonden, inclusief vreemdelingen. Dat laatste maakt deze bron interessant voor een bespreking in het kader van dit Broncommentaar. In de bevolkingsregisters vindt men de meest volledige registratie van vreemdelingen die gedurende enige tijd in Nederland verbleven. Bevolkingsregisters en de daarmee samenhangende registers kunnen worden aangemerkt als een van de belangrijkste bronnen voor het doen van historisch migratieonderzoek.[1] Dit geldt zowel voor de negentiende, als voor de twintigste eeuw.[2]

Aan de bevolkingsregisters is reeds een broncommentaar gewijd.[3] Het is niet de bedoeling dat hier nog eens dunnetjes over te doen. Naar het eerdere commentaar wordt verwezen voor de algemene informatie over deze bron. In deze aanvulling gaat het specifiek om de registratie van vreemdelingen in de bevolkingsregisters.

1 HISTORISCHE SITUERING

Bevolkingsregisters werden ingevoerd in 1850 op basis van de volkstelling van 1849.[4] Reeds voor de invoering van deze wettelijke verplichting waren er (kleinere) plaatsen met een bevolkingsregister. In het merendeel van de plaatsen en in ieder geval in de grote steden waren er voor 1850 alleen volkstellingsregisters. Het verschil tussen beide registers is dat mutaties in het volkstellingregister niet genoteerd werden en in het bevolkingsregister wel.

2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS

De bevolkingsregistratie bestond uit meerdere onderdelen. Het belangrijkste was het bevolkingsregister zelf. Daarnaast waren er zogenaamde hulpregisters zoals de registers van vestiging en vertrek, dienstbodenregisters, registers van schippers (en later woonwagenbewoners) en gestichtsregisters van instellingen zoals gevangenissen, weeshuizen en kazernes. De grondslag voor de registratie van militairen was ingewikkeld en werd in de tweede helft van de negentiende eeuw herhaaldelijk gewijzigd. In 1861 werd het gemeentebesturen toegestaan om een speciaal verblijfsregister aan te leggen.[5] Dit was, net als de aanleg van andere hulpregisters, niet wettelijk verplicht.

Alle mensen die in een gemeente aankwamen met het doel om er verblijf te houden, waren verplicht binnen acht dagen aangifte te doen onder overlegging van een getuigschrift opgemaakt door het gemeentebestuur van de vorige woonplaats. Vreemdelingen moesten een hier te lande afgegeven reis- en verblijfspas overleggen.

Aanvankelijk vermeldde het bevolkingsregister van een plaats uitsluitend de personen die daar hun wettig domicilie hadden. Dit betekende dat alleen vreemdelingen werden geregistreerd die hun domicilie officieel van de ene plaats naar de andere wensten over te schrijven. In 1861 was niet langer de wettige woonplaats uitgangspunt, maar de werkelijke inwoning of woonplaats.[6] Tot de werkelijk aanwezige bevolking werden gerekend de mensen die gewoon en duurzaam hun verblijf in een bepaalde plaats hadden. Tijdelijk afwezigen werden ook geregistreerd en geteld, maar toevallig aanwezigen niet. Wat werd gezien als een gewoon en duurzaam verblijf is niet altijd helemaal duidelijk.

In het bevolkingsregister werden ook mensen ingeschreven die 'tijdelijk' hun verblijf in een plaats hielden, zoals de bewoners van logementen, bewoners van wagens, vaartuigen en keten. De tijdelijkheid van het onderkomen was geen reden om mensen niet in te schrijven en tijdelijke bewoners werden niet per definitie in een verblijfsregister opgenomen. Hieronder zal nader worden ingegaan op de criteria waarop iemand werd ingeschreven in het bevolkingsregister of in het verblijfsregister.

3 VISUELE KENNISMAKING

De bevolkingsregistratie werd aanvankelijk bijgehouden in lijvige vastbladige registers.[7] In het bevolkingsregister staan voor elk huis of zelfstandig huisdeel voor elke bewoner de volgende twintig gegevens genoteerd: het volgnummer, de datum van inschrijving, de achternaam, de voornamen, het geslacht, de relatie tot het gezinshoofd, de geboortedatum en –plaats, de burgerlijke staat (h voor gehuwd, o voor ongehuwd en s voor gescheiden), de datum van wijziging daarin, het kerkgenootschap, het beroep met in de latere delen de vermelding zelfstandige beroepsuitoefening (H) [hoofd] of loondienst (O) [ondergeschikte], de datum van vestiging, de vorige woonplaats, de datum van vertrek, de nieuwe woonplaats, de overlijdensdatum en in de vroege delen een aantekening of het een woon- of verblijfplaats betrof [afbeelding 1]. De nationaliteit werd niet vermeld, maar wel de datum van naturalisatie (met vermelding van het nummer van het Staatsblad). Wanneer een getrouwde vrouw door haar man was verlaten werd dit eveneens in het bevolkingsregister aangetekend. Bij gehuwde mannen, die hun vrouw hadden verlaten werd geen vergelijkbare vermelding opgenomen. In de marges van het blad werden aantekeningen geplaatst over het wettelijk domicilie wanneer dit afweek van de werkelijke woonplaats. Er werden ook opmerkingen opgenomen over de datum en plaats waar een reis- en verblijfpas was afgegeven. Verder werd aangetekend wanneer mensen tijdelijk afwezig waren, zonder de bevolkingsadministratie daarvan in kennis te hebben gesteld. In Utrecht werd de aanduiding BKB (Buiten Kennisgeving Bekend) gebruikt wanneer bekend was waar een persoon zich tijdelijk ophield. Deze vermelding komt bijvoorbeeld voor bij militairen en bij mensen de werden opgestuurd naar bedelaarskolonies zoals Ommerschans. BKA (Buiten Kennisgeving Afwezig) werd gebruikt wanneer onbekend was waar iemand zich ophield. Ook de afkortingen OW (Onbekend Waar) en VOW (vertrokken onbekend waar) komen voor.

Dienstbodenregisters, gestichtsregisters en registers van schippers en woonwagenbewoners hebben dezelfde opzet en pagina-indeling als de bevolkingsregisters. Registers van vestiging en vertrek vermelden volgnummer, datum van inschrijving, achternaam, voornaam, geslacht, plaats van herkomst en bij vestiging deel en paginanummer van het bevolkingsregister waarop iemand werd ingeschreven.

De verblijfsregisters hebben voorgedrukte velden dagtekening, namen en voornamen, huizing (in de gemeente van inschrijving), werkelijke woonplaats, tijd van aankomst en vertrek en aanmerkingen. In de kolom 'aanmerkingen' werd aangetekend welke documenten waren overlegd bijvoorbeeld een binnenlands of buitenlands paspoort [afbeel-

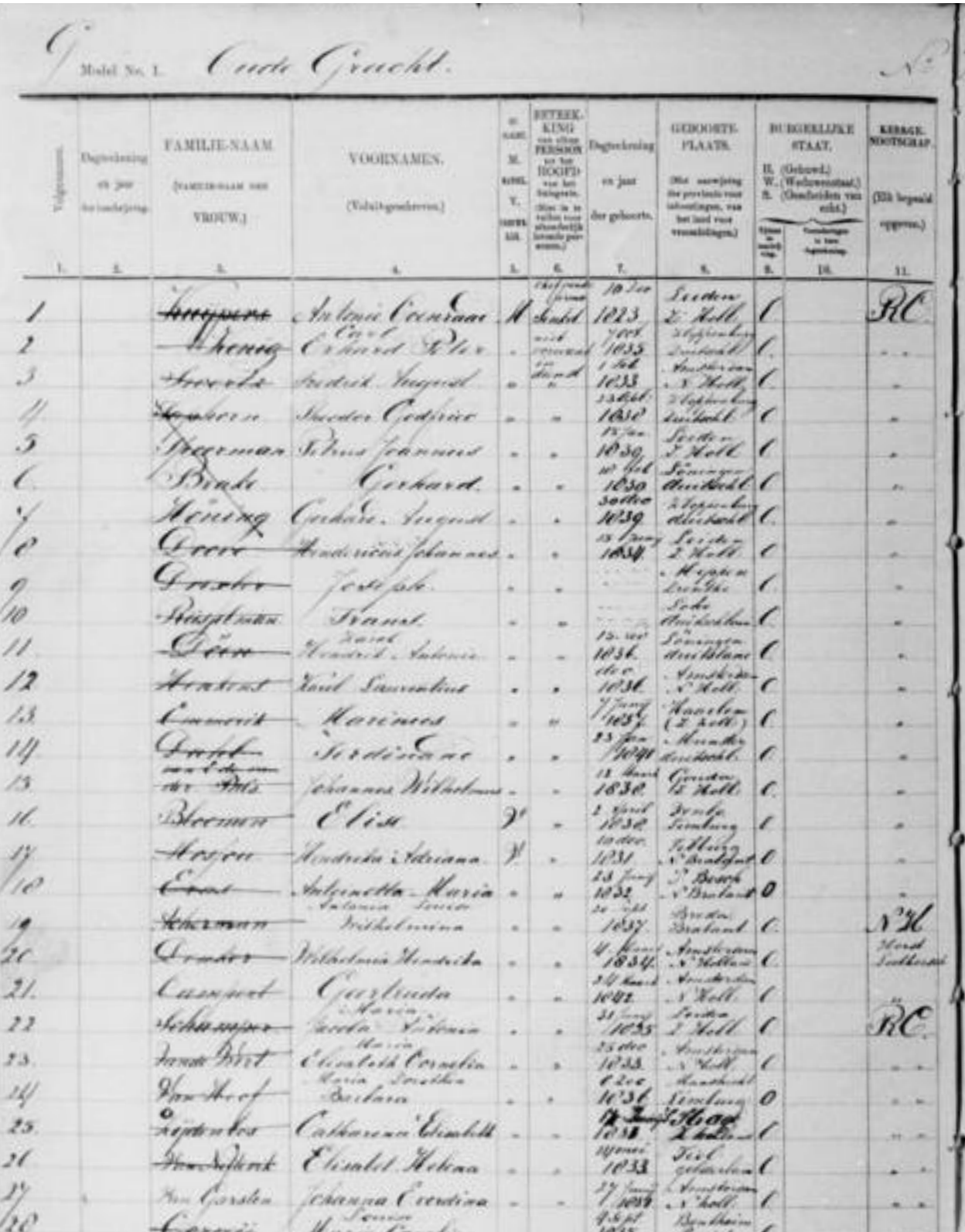

Model No. 1. Eerste Gracht. No

Volgnummer. 1.	Dagtekening en jaar der inschrijving 2.	FAMILIE-NAAM. (FAMILIENAAM VAN DE VROUW.) 3.	VOORNAMEN. (Voluitgeschreven.) 4.	GESLACHT. M. MANNEL. V. VROUWELIJK. 5.	BETREKKING van elken PERSOON tot het HOOFD van het huisgezin. (Hier in te vullen voor afwezende/elk levende persoon.) 6.	Dagtekening en jaar der geboorte. 7.	GEBOORTE-PLAATS. (Met aanwijzing der provincie voor inlandingen, van het land voor vreemdelingen.) 8.	BURGERLIJKE STAAT. H. (Gehuwd.) W. (Weduwenstaat.) S. (Ongehuwden van echt.) 9.	10.	KERKGENOOTSCHAP. (Zijn begroefd opgegeven.) 11.
1		~~Aanpassen~~	Antonie Cornelius	M	Hoofd	10 Dec 1823	Leiden Z. Holl.	G		RC
2		~~Schenning~~	Cornelis Petrus		zoon	7 oct 1833	Rijnsburg Zuidholl.	G		
3		~~Steenbeke~~	Frederik Hugo		dito	1 Feb 1833	Amsterdam N. Holl.	G		
4		~~Hoeberen~~	Hendrik Godfried			23 Feb 1830	Rijnsburg Zuidholl.	G		
5		Hageman	Petrus Joannes			17 Jan 1830	Leiden N. Holl.	G		
6		Bindt	Gerhard			10 Feb 1830	Sönningen Zuidholl.	G		
7		Hönning	Gerhard Hugo			1829	Rijnsburg Zuidholl.	G		
8		Groen	Hendrikus Johannes			13 Jany 1834	Leiden N. Holl.	G		
9		~~Groeber~~	Jacob Jac				Hyperen Leerdam	G		
10		~~Burgstaller~~	Franz				Linz Amsterdam	G		
11		~~Groen~~	Daniel Hendrik Antonie			12 Nov 1836	Sönningen Zuidholland	G		
12		~~Arentsen~~	Karel Laurentius			1836	Amsterdam N. Holl.	G		
13		~~Cramerit~~	Marianne			7 Jany 1837	Haarlem (N. Holl.)	G		
14		~~Groeber~~	Hendrica Cornelia			23 Jan 1831	Amsterdam Zuidholl.	G		
15		~~van Dijk~~	Johanna Wilhelmina			13 Aug 1830	Gouda N. Holl.	G		
16		~~Boerman~~	Elisa	V		2 April 1832	Breda Brabant	G		
17		~~Meijer~~	Hendrika Adriana	V		10 dec 1831	Tilburg N. Brabant	G		
18		~~Cramer~~	Antonetta Maria Catharina Louisa			23 Jany 1832	N. Brabant	G		
19		~~Schramm~~	Wilhelmina			26 Feb 1837	Breda Brabant	G		NH
20		~~Groeber~~	Wilhelmina Hendrika			4 Jany 1834	Amsterdam N. Holland	G		Herd Lutheraan
21		~~Crampoet~~	Geertruida			24 Aug 1832	Amsterdam N. Holl.	G		
22		~~Schrampe~~	Maria Sarah Antonia			31 Jany 1833	Leiden N. Holl.	G		RC
23		~~Arnold Bloot~~	Elisabeth Cornelia Maria			25 dec 1833	Amsterdam N. Holl.	G		
24		~~Van Hoof~~	Barbara Dorothea			6 dec 1836	Leerdam Zuidholl.	G		
25		~~Rijnbeek~~	Catharina Elisabeth			7 Jany 1834	Haag Z. Holland	G		
26		~~Van Schaak~~	Elisabet Helena			14 mei 1833	Tiel Gelderland	G		
27		~~Van Garsten~~	Johanna Cornelina			27 Jany 1834	Amsterdam N. Holl.	G		
28		~~Groeber~~	Louise			4 Oct	Rijnsburg	G		

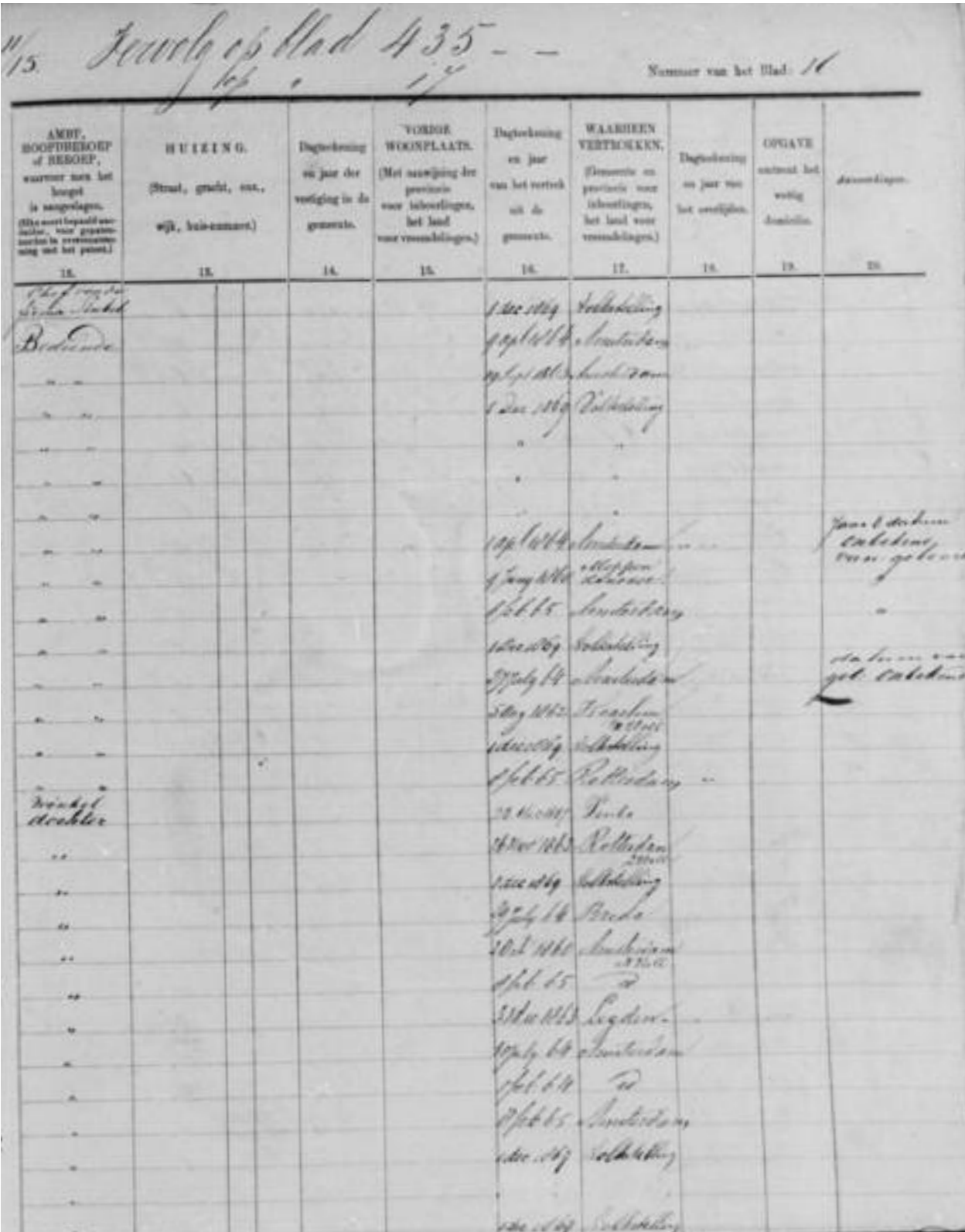

Nummer van het Blad 16

AMBT, BEROEP of BEDRIJF, waarmee men het hoogst is aangeslagen. (Hier moet bepaald worden, voor gepatenteerden in overeenstemming met het patent.) 12.	HUISING. (Straat, gracht, enz., wijk, huis-nummer.) 13.	Dagtekening en jaar der vestiging in de gemeente. 14.	VORIGE WOONPLAATS. (Met aanwijzing der provincie voor inboezelingen, het land voor vreemdelingen.) 15.	Dagtekening en jaar van het vertrek uit de gemeente. 16.	WAARHEEN VERTROKKEN. (Gemeente en provincie voor inboezelingen, het land voor vreemdelingen.) 17.	Dagtekening en jaar van het overlijden. 18.	OPGAVE omtrent het verlig domicilie. 19.	Aanmerkingen. 20.
Winkelier				1 Dec 1869	Amsterdam			
Bediende				9 Sept 1868	Amsterdam			
" "				19 Sept 1865	Amsterdam			
" "				1 Dec 1869	Rotterdam			
" "				"	"			
" "				"	"			
" "				"	"			
" "				18 Sept 1868	Amsterdam			Zonder domicilie verlating van gelaten
" "				9 Juny 1868	Rotterdam			
" "				1 Feb 1865	Amsterdam			
" "				1 Dec 1869	Rotterdam			
" "				27 July 1869	Amsterdam			Zonder domicilie verlating gelaten
" "				5 May 1862	Rotterdam			
" "				1 Dec 1869	Rotterdam			
" "				1 Feb 1865	Rotterdam			
Winkelier Herbergier				20 Nov 1867	Breda			
"				30 Nov 1865	Rotterdam			
"				1 Dec 1869	Rotterdam			
"				30 July 1868	Breda			
"				20 Sept 1866	Amsterdam			
"				1 Feb 1865	"			
"				30 Nov 1865	Leyden			
"				19 July 1869	Amsterdam			
"				1 Feb 1869	"			
"				1 Feb 1865	Amsterdam			
"				1 Dec 1869	Rotterdam			
"				"	"			
"				"	"			

ding 2]. Achterin de verblijfsregisters werden ook wel de afgegeven documenten bewaard.

Omstreeks 1920 werd van het vastbladig systeem overgegaan op gezinskaarten. De gezinskaarten bevatten grofweg dezelfde gegevens als de vastbladige bevolkingsregisters. Nieuw is dat deze kaarten, in tegenstelling tot de oudere registers, wel informatie bevatten over de nationaliteit van een persoon. Onderscheid wordt gemaakt tussen 'Ned' (Nederlands) en 'vr' (vreemd). Bij een niet-Nederlandse nationaliteit wordt dus niet aangegeven welke nationaliteit iemand dan wel had.

1 (pagina 98-99) Pagina uit het bevolkingsregister 1860-1879 van de gemeente Utrecht. Dit is een gedeelte van de inschrijvingen van het kosthuis van de Winkel van Sinkel.

2
Verblijfsregister van de gemeente Breda 'van hen die zich niet of waarschijnlijk niet vestigen in de gemeente' over de jaren 1891-1912.

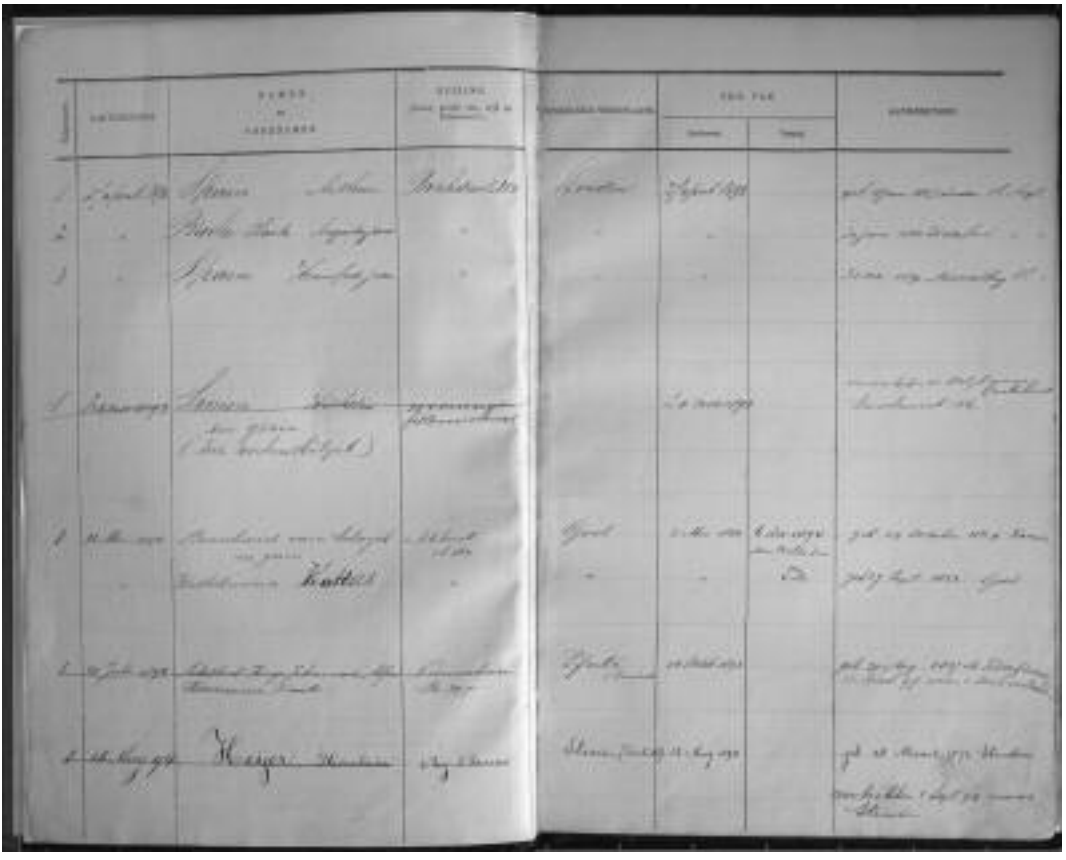

4 BRONKRITISCH COMMENTAAR

Interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron

In verband met de registratie van vreemdelingen zijn drie aspecten van belang: (1) het wel of niet voorkomen van vreemdelingen in het bevolkingsregister en de hulpregisters; (2) de betrouwbaarheid van de registers waar het gaat om de registratie van geboorteplaatsen; en (3) de bruikbaarheid van de registers voor het in kaart brengen van de migratiebewegingen.

Wel of niet in het bevolkingsadministratie

Het wettig domicilie, dat aanvankelijk gold als grondslag voor de bevolkingsregistratie, betekende dat er slechts mensen werden ingeschreven die officieel hun domicilie in een bepaalde plaats hadden. Dat hoefde niet te betekenen dat de geregistreerde ook werkelijk daar woonde. Personen die hun wettig domicilie elders aanhielden werden niet in het bevolkingsregister ingeschreven. Sommigen woonden allang niet meer in een bepaalde plaats, maar hielden er toch hun domicilie aan. Het bevolkingsregister gaf aldus een juridisch beeld van de bevolking, dat niet met de werkelijkheid overeen kwam. Het verschil tussen de wettige en de werkelijke bevolking was niet onbetekenend. In 1859 telde de stad Utrecht bijvoorbeeld een wettige bevolking van 51.579 en een werkelijke van 54.080. De werkelijke bevolking was waarschijnlijk in alle grote steden omvangrijker dan de wettige.

Het aanhouden van het wettig domicilie elders was niet de enige reden dat mensen niet werden ingeschreven in het bevolkingsregister. Het echtpaar Pierre Geest (geboren in Diest in België) en Octronella Meijer (geboren in Amsterdam) werd in het Utrechtse bevolkingsregister ingeschreven, maar vervolgens meteen weer doorgehaald. In de marge werd opgemerkt: 'Daar het hoofd van het huisgezin vreemdeling was en bij de Nederlandsche vrouw geene kinderen heeft verwekt is de inschrijving als memorie geschied'.[8] Octronella Meijer verruilde bij haar huwelijk haar Nederlandse nationaliteit voor de Belgische nationaliteit van haar man. Indien het echtpaar kinderen had gekregen zouden die Nederlands zijn geweest.[9] Nu dat niet het geval was, werd het huishouden aangemerkt als volledig uit vreemdelingen bestaand en niet ingeschreven. Conform de wet was dat niet.

Door een vergelijking van de tienjaarlijkse volkstellingsgegevens met die in het bevolkingsregister krijgen we een beeld van de onderregistratie in de bevolkingsregisters. Die was niet gering. In 1859 kan voor Utrecht een onderregistratie van 2,5 procent worden geconstateerd. Het verschil zit niet in een andere grondslag voor de administratie: in beide gevallen ging het om de wettelijke bevolking. Het percentage geeft bo-

vendien slechts het verschil aan tussen de totalen van het bevolkingsregister en de volkstelling. De werkelijke onderregistratie was veel groter dan het cijfer uitdrukt omdat een groot aantal inschrijvingen door eenzelfde aantal uitschrijvingen werd gecompenseerd. Het verschil tussen de uitkomsten van de volkstelling en de registratie in het bevolkingsregister bleef bestaan tot de telling van 1899 en leidde tot regelmatig terugkerende klachten in de gemeenteverslagen.[10]

Niet alleen bij de volkstellingen, maar ook tussentijds werden mensen 'ambtshalve' in- of uitgeschreven. Mensen werden 'ambtshalve' uitgeschreven omdat ze zich opnieuw kwamen inschrijven, terwijl ze volgens het bevolkingsregister nooit waren vertrokken. Mensen, die zich niet hadden ingeschreven, lieten zich soms wel uitschrijven. In dat geval werd een persoon of gezin ambtshalve op dezelfde dag in- en uitgeschreven. Hierdoor komen er mensen in het bevolkingsregister voor die de extreem korte verblijfsduur van een dag kennen.

De wijziging in 1861 van de registratiegrondslag van wettelijke naar werkelijke bevolking had met enige vertraging gevolgen voor de bevolkingsregisters. Omdat er in 1861 geen volkstelling werd gehouden, moesten mensen die reeds in de stad woonden maar daar niet hun domicilie hadden min of meer 'ontdekt' worden voordat ze konden worden ingeschreven in het bevolkingsregister. Dat kon gebeuren bij de halfjaarlijkse rondgang door de wijk, bij de aangifte van geboorte, huwelijk of overlijden of bij een verhuizing naar een andere gemeente. Nog enkele jaren na de wijziging van 1861 bleven de bevolkingsregisters daardoor vooral een afspiegeling van de wettelijke bevolking.

De betrouwbaarheid van de bevolkingsregisters hangt nauw samen met bereidheid om veranderingen door te geven. Voor burgers bestond er een wettelijke verplichting om binnen een maand aangifte te doen als er een wijziging optrad in de woonplaats of de gezinssamenstelling. Dit gebeurde niet altijd.[11] Er stond geen sanctie op aangifteverzuim. Aangifteverzuim had vooral te maken met vestiging en vertrek. Geboorte en sterfte werden wel redelijk doorgegeven of werden door ambtenaren van de burgerlijke stand verwerkt in het bevolkingsregister.

Na 1861 werd geprobeerd om groepen die een grote mobiliteit kenden buiten de bevolkingsregisters te houden. Dienstboden, gestichtsbewoners, tijdelijke immigranten, militairen, schippers en later woonwagenbewoners 'vervuilden' in zekere zin de bevolkingsadministratie. Hun herhaaldelijke in- en uitschrijvingen, waarbij de vervallen inschrijvingen werden doorgehaald, gaven de bevolkingsregisters een rommelig en onoverzichtelijk aanzien. Hierom kwamen er na 1861 mogelijkheden voor een afzonderlijke registratie van deze groepen. Verplicht was een afzonderlijke registratie niet. Deze mogelijkheid werd niet in alle gevallen benut.

Niet in alle gevallen dekte de naam van de afzonderlijke registratie de inhoud van het register. In *dienstbodenregisters* werden behalve dienstboden ook andere tijdelijke arbeidskrachten ingeschreven, zoals de zoge-

naamde polderjongens (grondwerkers). In *gestichtsregisters* werden bewoners ingeschreven van tuchthuizen, bejaarden- en weeshuizen, ziekenhuizen en krankzinnigeninrichtingen. Bij verhuizing naar een gesticht of instelling binnen de gemeentegrenzen hoefde geen overschrijving plaats te vinden naar een afzonderlijk gestichtsregister mits het verblijf in het gesticht of de instelling hooguit negen maanden duurde. Gevolg van dit voorschrift was dat vreemdelingen die niet woonden in de plaats waar ze bijvoorbeeld gevangen werden gezet, wel in deze gevangenisregisters werden ingeschreven voor een verblijf korter dan negen maanden en inwoners van een plaats zelf niet. Het resultaat was een relatieve oververtegenwoordiging in deze registers van (binnen- en buitenlandse) migranten.

In de *vestigings- en vertrekregisters* werd opgetekend wie zich in een plaats vestigde of er uit vertrok.[12] Mensen die ingeschreven werden in deze registers werden ook ingeschreven in de bevolkingsregisters. De vestigings- en vertrekregisters vermelden de plaats van herkomst of bestemming en niet de nationaliteit of de geboorteplaats. Deze registers zijn dus wel bruikbaar voor het in kaart brengen van migratiebewegingen, maar niet voor het traceren van vreemdelingen.

De manier waarop *militairen* moesten worden geregistreerd veranderde herhaaldelijk. Hoe en of militairen, waaronder vreemde militairen, voorkomen in de bevolkingsadministratie wisselde sterk. Bij de invoering van de bevolkingsregisters werden militairen, met hun echtgenoten en kinderen, in het bevolkingsregister ingeschreven op het adres van de kazerne. In 1861 werd aanbevolen om een afzonderlijke registratie in te voeren van personen behorende tot de land- en zeemacht. Verplicht was dat toen nog niet. In 1862 werd bepaald dat voor militairen en hun gezinnen, die in kazernes woonden, afzonderlijke registers dienden te worden aangelegd. Deze afzonderlijke registratie had betrekking op beroepsmilitairen (het staande leger) en vrijwilligers in tijdelijke dienst die gehuisvest waren in militaire gebouwen en vaartuigen. Miliciens of dienstplichtigen bleven ingeschreven in het bevolkingsregister van de plaats waar ze gelegerd waren. Een volgend besluit in 1862 bepaalde dat de registratie uitgevoerd moest worden door de commandanten. Registers bleven berusten bij het gemeentebestuur en werden jaarlijks of bij veranderingen van garnizoen, aan de commandant gegeven om bij te werken. In 1877 werd de zorg en uitvoering van de inschrijving en het beheer van registers overgedragen aan de besturen van gebouwen waaronder commandanten van garnizoenen en marinevaartuigen. De reden daarvoor was dat gebleken was dat mensen zowel in het bevolkingsregister als in het militaire register werden ingeschreven. Op kosten van het Rijk buiten de kazerne wonende militairen moesten nu ook in de militaire registers worden ingeschreven. Na 1877 werd de gehele administratie bijgehouden en bewaard in kazernes. Deze registers verhuisden mee met regimenten en zijn veelal verloren gegaan.[13] In 1920 werd de administratie weer overgeheveld naar de gemeenten. In principe is het mogelijk om de

aanwezigheid van vreemdelingen onder de militairen te achterhalen via de stamboeken van regimenten in het archief van het Ministerie van Oorlog, aanwezig op het Nationaal Archief in Den Haag. Hiermee kan worden achterhaald welke vreemde militairen in welke regimenten hebben gediend. Om te weten welke militairen op welk moment in een bepaalde plaats waren, moet worden vastgesteld waar regimenten op een bepaald moment waren gestationeerd.[14] Dit is geen onmogelijke maar wel een bijzonder arbeidsintensieve taak.

Verblijfsregisters werden lang niet in alle plaatsen aangelegd en waar ze werden aangelegd werden ze veelal weer spoedig opgeheven. In het verblijfsregister konden mensen worden ingeschreven die slechts tijdelijk in de gemeente verbleven, maar die hun werkelijke woonplaats elders hadden.[15] Dit waren niet alleen buitenlandse immigranten. Criterium voor inschrijving in het verblijfsregister was het kennelijk voornemen slechts tijdelijk te blijven. Registratie in het verblijfsregister was niet gekoppeld aan de werkelijke verblijfsduur. Zowel in het bevolkingsregister als in het verblijfsregister werden mensen ingeschreven die slechts kort in de stad verbleven; de eersten hadden kennelijk het voornemen om langer te blijven, de laatsten niet. De grens tussen inschrijving in het bevolkingsregister of het verblijfsregister bestond niet uit een vast aantal dagen. Het 'kennelijk' voornemen om tijdelijk te blijven kon door de vreemdelingen zelf worden verwoord of de gemeenteambtenaar kon om een of andere reden besluiten dat de vreemdeling dat kennelijk van plan was. Deze reden kon zijn dat de vreemdeling tot een beroepsgroep behoorde – zoals bijvoorbeeld strohoedenmakers of stukadoors – waarvan leden gewoonlijk slechts tijdelijk in een stad verbleven. De verblijfplaats kon een indicatie zijn voor de tijdelijkheid van het verblijf. Reizigers in hotels en passantenhuizen werden meestal in de verblijfsregisters ingeschreven.[16] Het onderscheid tussen kennelijk tijdelijke vreemdelingen en anderen was rijkelijk vaag en zo werd het ook door tijdgenoten ervaren. 'De moeilijkheid steekt hierin dat die verblijfsregisters niet goed te houden zijn. Behoorlijk onderscheid tusschen hen die verblijven en hen die inwonen, is in vele plaatsen – hij raadplege eens een man van het vak – niet met juistheid te maken.'[17]

Inschrijving in het verblijfsregister betekende dus niet dat het verblijf ook daadwerkelijk tijdelijk was. Het was alleen kennelijk tijdelijk bedoeld. In de praktijk kon een vreemdeling die in het verblijfsregister was ingeschreven jarenlang in een stad wonen. Na enige tijd – soms na een langjarig verblijf – kon de vreemdeling door de gemeenteambtenaar worden overgeschreven van het verblijfsregister naar het bevolkingsregister. De periode die verliep voor de overschrijving van het ene in het andere register stond niet vast. Sommige gemeenten hanteerden drie jaar als termijn, andere zes. Er waren echter ook gemeenten die bij een verblijf van minder dan drie jaar overgingen tot overschrijving van het ene register in het andere. Zolang vreemdelingen in het verblijfsregister waren inge-

schreven, werden ze niet beschouwd als ingezetenen.[18]

In 1887 werd bepaald dat vreemdelingen die geen bewijsstukken konden overleggen niet mochten worden ingeschreven in het bevolkingsregister zonder dat er eerst overleg had plaatsgevonden met de ambtenaar die belast was met de uitvoering van de Vreemdelingenwet. Tijdelijk toegelaten vreemdelingen mochten niet worden ingeschreven in het bevolkingsregister, maar slechts in het verblijfsregister. Hoe precies met deze richtlijn werd omgegaan is niet duidelijk. Tijdelijk toegelaten vreemdelingen waren een uitzonderlijke categorie. In de praktijk waren de meeste vreemdelingen, door de verwatering van de Vreemdelingenwet, feitelijk niet-toegelaten vreemdelingen. Waarschijnlijk werden zij, net als voor 1887, ingeschreven in de bevolkingsregisters wanneer ze het kennelijk voornemen hadden om te blijven.

Bunde en Bunde

Vergelijking van de bevolkingsregisters met andere bronnen, zoals huwelijksregisters, leert dat in de bevolkingsregisters regelmatig Duitse geboorteplaatsen als Nederlandse werden genoteerd. Gevolg van de plaatsnaamverwarring was dat het Duitse Olfen geregistreerd als Alphen, Hagen als Princenhage en 's-Gravenhage, Aurich als Utrecht, het Duitse Cappeln als Cappelle aan de IJssel, Bunde in Oost-Friesland als Bunde in Limburg, Veurden bij Hagen werd verward met Vorden in Gelderland, Rees in Pruisen met De Rees bij Brummen in Gelderland en het Duitse Udem met het Brabantse Uden, om enkele voorbeelden te noemen.

Deze opvallende plaatsnaamverwarring is een gevolg van de wijze waarop volkstellings- en bevolkingsregistergegevens werden verzameld en verwerkt. Bij de volkstellingen werden gegevens door de betrokkenen of een van de vele vrijwilligers die bij de volkstelling werden ingezet zoals schoolmeesters of politieagenten, ingevuld op formulieren. De gegevens van deze formulieren werden vervolgens overgeschreven in registers. Bij de verwerking van de gegevens waren dus ten minste twee tussenpersonen betrokken. Het overschrijven gebeurde door één of enkele ambtenaren afhankelijk van de omvang van de plaats. Op het moment van overschrijven werden aan de plaatsnamen provincienamen of landen toegevoegd. Tenzij op het formulier expliciet anders was vermeld, werd hierbij door de overschrijvende ambtenaar systematisch uitgegaan van de veronderstelling dat met bijvoorbeeld Rees een Gelderse en niet een Duitse plaats werd bedoeld. In het register schreef hij derhalve 'Rees Gelderland'.[19] Niet alle mensen die buiten de Nederlandse landsgrenzen waren geboren, werden dus in de bevolkingsregisters als vreemdelingen genoteerd.

Migratiebewegingen

Met behulp van de bevolkingsregisters kunnen migratiebewegingen in kaart worden gebracht. De migratie van Augustie Bongaert kan als voorbeeld dienen. Op 27 september 1877 werd de 24-jarige Augustie Bongaert

uit het Duitse Wesel als publieke vrouw ingeschreven in het Utrechtse bevolkingsregister. Volgens dit register kwam ze uit Brussel en vestigde ze zich in een groot bordeel in de Lollestraat (de Nobeldwarsstraat). Minder dan drie maanden later vertrok ze volgens het bevolkingsregister naar Amsterdam. Op 24 september 1878 werd ze komende uit Zwolle opnieuw in Utrecht ingeschreven, ditmaal in een bordeel Achter de Wal. Vijf maanden later ging ze naar Groningen.

De gegevens over Augustie Bongaert uit het bevolkingsregister kunnen worden vergeleken met die uit het door de Utrechtse politie vrij zorgvuldig bijgehouden prostitutieregister.[20] Volgens het prostitutieregister kwam Bongaert inderdaad uit Brussel en vertrok ze naar Amsterdam. Ze kwam echter niet in september 1878 uit Zwolle, maar reeds in mei uit het Belgische Verviers. In december 1878 vertrok ze in stilte naar Rotterdam en kwam drie dagen later weer terug, ditmaal uit Wesel. Ze vertrok in april 1879 naar Amsterdam, kwam begin juni 1879 uit Keulen en vertrok in september 1879 opnieuw in stilte.

Migratie van Augustie Bongaert volgens bevolkingsregister en prostitutieregister

Bevolkingsregister	*Prostitutieregister*
27-9-1877 uit Brussel	2-8-1877 uit Brussel
6-12-1877 naar Amsterdam	11-12-1877 naar Amsterdam
24-9-1878 uit Zwolle	28-5-1878 uit Verviers
	12-12-1878 naar Rotterdam in stilte
	18-12-1878 uit Wesel
19-2-1879 naar Groningen	11-4-1879 naar Amsterdam
	3-6-1879 uit Keulen
	9-9-1879 in stilte vertrokken

Volgens het bevolkingsregister woonde Bongaert in een periode van goed anderhalf jaar in ieder geval in Brussel, Amsterdam, Zwolle, Groningen en twee maal in Utrecht. Kijken we naar het prostitutieregister dan woonde ze een periode van twee jaar in Brussel, Verviers, Rotterdam, Wesel, Keulen, twee maal in Amsterdam en vier maal in Utrecht. De verhuisfrequentie was hoger, het verblijf was korter en de afstanden waarover ze migreerde waren langer.

Gerelateerde en toetsingsbronnen

Bij een huwelijk moest een geboortebewijs worden overlegd; voor inschrijving in het bevolkingsregister was dat niet het geval. De vermelding van de geboorteplaats in het huwelijksregister was daarom vaak beter en ook volledi ger dan in het bevolkingsregister. Daarmee zijn de akten van de burgerlijke stand een belangrijke toetsingsbron.

Een aanvullende bron zijn de registers van reis- en verblijfpassen,

waarover in dit Broncommentaar een afzonderlijk commentaar is geschreven.

Wanneer het gaat om handelaren bieden ook de patentregisters belangrijke aanvullende informatie. De patentbelasting werd in 1805 ingevoerd als 'regt van patent op allen handel, neringen, beroepen en bedrijven en eenige andere objecten van vermaak of weelde'.[21] De belasting heeft bestaan tot 1893. In de patentwetgeving werd onderscheid gemaakt tussen vreemde en inlandse kramers en kooplieden.[22] Vreemde kramers en kooplieden betaalden het dubbele van inlandse. Vreemde scharenslijpers en ketelboeters werden eveneens afzonderlijk belast. Deze maatregel werd tot de opheffing van de patentbelasting gehandhaafd. Met vreemde kramers werden geen mensen bedoeld die in het buitenland waren geboren, maar slechts mensen die niet waren ingeschreven in het bevolkingsregister. Voor vreemde handelaren, kramers, scharenslijpers en ketelboeters had het voordelen om ingeschreven te worden in het bevolkingsregister, want dan betaalden zij slechts de helft aan belasting. Inschrijving behoefde echter niet te geschieden in de plaats waarin men als handelaar actief was of woonde, maar slechts in de plaats waar men een zogenaamd patent aanvroeg.

Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek

Bevolkingsregisters zijn reeds veelvuldig gebruikt bij het doen van historisch onderzoek. De lijst met titels die Knotter en Meijer geven in hun eerdere broncommentaar over het bevolkingsregisters getuigt daarvan.[23] Hilde Bras en Jan Kok hebben de bevolkingsregister gebruikt bij het in kaart brengen van migratiebewegingen van dienstboden.[24] Het bevolkingsregister is ook de hoofdbron in het pionierproject van Leo Lucassen en bij mijn eigen onderzoek naar Duitse immigranten in de tweede helft van de negentiende eeuw.[25] Annemarie Cottaar en Heinz Schmitz maakten ook gebruik van deze bron.[26]

De bevolkingsregisters maken het mogelijk om te achterhalen welke vreemdelingen er in een bepaalde plaats woonden, in welke beroepen zij werkten, tot welke geloofsgroep zij behoorden, met wie zij huwden en met wie ze een huis deelden. Bovendien kunnen in de bevolkingsregisters gemakkelijk concentraties van vreemdelingen in bepaalde stadswijken worden vastgesteld.

Vindplaatsen

Bevolkingsregisters zijn in vrijwel alle Nederlandse plaatsen bewaard gebleven. Het bewaren van bevolkingsregisters was verplicht. Omdat de aanleg van hulpregisters niet verplicht was, zijn deze in niet alle plaatsen aanwezig. Registers van vestiging en vertrek zijn er veelal wel.

Daar het bijhouden van een verblijfsregister facultatief was, werd het in sommige plaatsen niet aangelegd. Dat gold bijvoorbeeld voor Rotterdam. In andere plaatsen werd wel onmiddellijk nadat de mogelijkheid was gecreëerd een begin gemaakt met een verblijfsregister, maar werd de registratie reeds spoedig na aanvang gestaakt. In Helmond werd een verblijfsregister aangelegd in 1862. Volgens het opschrift werd het gevoerd tot 1880, maar slechts drie pagina's werden ingevuld.[27] Klaarblijkelijk was het aantal mensen waarvan men vond dat zij onder deze vorm van registratie vielen gering. In 's-Hertogenbosch werd met ingang van 1880 een verblijfsregister aangelegd.[28] In Breda werd in 1891 een register aangelegd van 'hen die zich niet of waarschijnlijk niet vestigen in de gemeente'. Volgens het opschrift liep het register tot 1912, maar het bevat slechts twaalf ingevulde pagina's.[29] In Lonneker bij Enschede werd de registratie gevoerd van 1903 tot 1933.[30] Voor Zwolle zijn er verblijfsregisters voor de jaren 1932-1939[31] en in Amersfoort voor de jaren 1926-1932.[32]

Oudere bevolkingsregisters – tot 1939 – worden bewaard in gemeentearchieven. Kopieën van een groot aantal van deze registers op microfiches zijn aanwezig op het Centraal Bureau voor Genealogie in Den Haag.[33] Na 1929 werd een gedeelte van de mensen die geen vaste woonplaats hadden, zoals een deel van de woonwagenbewoners, niet ingeschreven in een gemeentelijke administratie, maar in het Centraal Bevolkingsregister van de Rijksinspectie der bevolkingsregisters in Den Haag.

Eenvoudig toegankelijk zijn de bevolkingsregisters slechts tot 1939. In 1994 werd de Gemeentelijke Basisadministratie Persoonsgegevens (GBA) ingevoerd. Dit is een geautomatiseerde bevolkingsadministratie. Pas 75 jaar na de inwerkingtreding van het GBA mogen gegevens uit dit systeem worden overgebracht naar gemeentelijke archiefbewaarplaatsen. Het systeem bevat het bevolkingsregister vanaf 1939. De bevolkingsregistergegevens zijn daarom vanaf 1939 niet meer openbaar en worden dat pas in 2069 (75 jaar na 1994). Dit geldt ook voor wetenschappelijk historisch onderzoek.

NOTEN

[1] Schrover, *Een kolonie van Duitsers*; en het pionierproject van Leo Lucassen 'Migratie naar Nederland 1860-1960'. In beide onderzoeken is het bevolkingsregister de voornaamste bron. Zie ook: Pim Kooij, *Groningen 1870-1914: sociale verandering en economische ontwikkeling in een regionaal centrum* (Groningen 1986); H. van Dijk, *Rotterdam 1810-1880. Aspecten van een stedelijke samenleving* (Schiedam 1976); R.E. van der Woude, *Leeuwarden 1850-1914. De modernisering van een provinciehoofdstad* (Groningen 1994); A. Knotter, *Economische transformatie en stedelijke arbeidsmarkt. Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam en Zwolle 1991); Marlou Schrover en Peter Vuijst, 'Familiereconstructies en bevolkingsregister', in: Corrie van Eijl e.a. (red.), *Hoe krijg ik mijn bronnen aan de praat?* (Utrecht 1990) 34-53; Jan Kok, 'Migratie als gezinsstrategie in Midden-Nederland, 1850-1940', in: Jan Kok, Ad Knotter, Richard Paping en Eric Vanhaute, *Levensloop en levenslot: arbeidsstrategieën van gezinnen in de negentiende en twintigste eeuw* (Groningen 2000) 89-145; Annemarie Cottaar, *Ik had een neef in Den Haag. Nieuwkomers in de twintigste eeuw* (Zwolle 1998); Heinz Schmitz, 'Discriminatie of integratie van Duitsers in het negentiende-eeuwse Rotterdam? Een verkenning', in: Paul van de Laar, Thimo de Nijs, Johan Okkema en Albert Oosthoek (red.), *Vier eeuwen migratie. Bestemming Rotterdam* (Rotterdam 1998) 124-145; M. Schrover, 'Omlopers in Keulse potten en pottentrienen uit het Westerwald', in: M. 't Hart, J. Lucassen en H. Smal (red.), *Nieuwe Nederlanders. Vestiging van immigranten door de eeuwen heen* (Amsterdam 1996) 101-120; Hilde Bras, 'Domestic service, migration and the social status of women at marriage. The case of a Dutch sea province, Zeeland 1820-1935', *Historical Social Research*, vol. 23 (1998) no. 3, 3-19; Schrover, 'Groepsvorming onder Duitse aardewerkhandelaren in 19e-eeuws Holland en Utrecht', 94-112; Marlou Schrover, 'Potverkopers, vijlenkappers, stukadoors en winkeliers. Nichevorming onder Duitse migranten in de negentiende-eeuwse stad Utrecht', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (2000) 281-305.

[2] Schoorl, *Allochtone deelpopulaties in Nederland*, 27.

[3] A. Knotter en A.C. Meijer (red.) 'De gemeentelijke bevolkingsregisters 1850-1920', *Broncommentaren*, deel 2 (Den Haag 1995) 75-116; R.F. Vulsma, *Burgerlijke stand en bevolkingsregister* (Den Haag 1988). Dit boek werd in 2002 uitgegeven in een herziene druk.

[4] Het Koninklijk Besluit (KB) van 22 december 1849 (Stbl. 64). Zie voor een volledig overzicht van de verschillende Koninklijke Besluiten: Knotter en Meijer (red.), 'De gemeentelijke bevolkingsregisters 1850-1920'.

5 Kb 3 november 1861 s 94 art. 30; Deze regeling werd overgenomen in het KB van 27-7-1887 *Staatsblad* nos 140, 141 en 142.
6 Het KB van 3 november 1861.
7 Vulsma, *Burgerlijke stand en bevolkingsregister*, 73.
8 Het Utrechts Archief (HUA), Stadsarchief V, inv.nr. 117. Bevolkingsregister 1850-1859 wijk H, fiche 275 bl. 515.
9 Zie het inleidende hoofdstuk van dit Broncommentaar.
10 Zie ook: Kok, 'Migratie als gezinsstrategie in Midden-Nederland', 137.
11 A. C. Meijer, 'De 19e eeuwse "papieren mensch", een onderzoek naar het Amsterdamse bevolkingsregister als bron voor historici', *Nederlands Archievenblad. Tijdschrift voor de Vereniging van archivarissen in Nederland* (1983) 371-395.
12 Krachtens de Gemeentewet van 1851.
13 F. van Poppel, *Trouwen in Nederland. Een historisch-demografische studie van de 19e en vroeg-20e eeuw* (Wageningen 1992) 342-347.
14 J.A.A. Bervoets, 'De registratie van militairen in Nederland en haar weerslag in de archieven, berustend bij het Algemeen Rijksarchief', *Gens Nostra* XXVII (1972) 368-375; J.P.C.M. van Hoof, 'Enkele richtlijnen voor het verrichten van genealogisch onderzoek naar militairen, behoord hebbende tot de Nederlandse troepen te land', *Gens Nostra* XXXIX (1984) 249-263.
15 Knotter en Meijer, 82.
16 Handelingen Tweede Kamer 1-8-1893, uitspraak Rutgers van Rozenburg, 1676.
17 Handelingen Tweede Kamer 83ste vergadering 28 juli 1893, uitspraak De Heer Mees, 1664.
18 *De Gemeentestem* 30-9-1889, nr. 1983, 3-4.
19 Onderzoek in andere plaatsen, zoals Gouda, heeft inmiddels aangetoond dat deze plaatsnaamverwarring niet tot Utrecht beperkt was: uitkomsten van een werkgroep die in het jaar 1999-2000 gegeven werd door Jan Lucassen naar gegevens zoals die voorkomen in de volkstellingsregisters van 1830 en 1840 in Gouda, Utrecht, Watergraafsmeer en Rotterdam. Voor Gouda: A.J. van Zoelen Nieuwkomers in de eerste helft van de Negentiende eeuw (onderzoeksverslag VU Amsterdam 2000); L. Pöckling geeft ook een voorbeeld van plaatsnaamverwarring. Pöckling, Vestiging, groepsvorming en integratie van de Westerwalders, 16.
20 H. Sterk, 'Rondom de Galecopsteeg 1858-1885. Enige aspecten van de prostitutie in Utrecht', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (1983) 79-105. Met dank aan Hans Sterk die de originele data van zijn onderzoek aan mij ter beschikking heeft gesteld.
21 H.A. Wijne, *De wet op het regt van patent uit een handels- en staathuishoudkundig oogpunt beschouwd* (Groningen 1853); P.M.M. Klep, A. Lansink en W.F.M Terwisscha van Scheltinga, *De registers van patentplichtigen 1805-1893. Broncommentaren* II (Den Haag 1987).

[22] Met dank aan Corrie van Eijl die mij op dit onderscheid heeft gewezen.

[23] Knotter en Meijer, 105-110.

[24] Kok, 'Migratie als gezinsstrategie in midden-Nederland'; Bras, 'Domestic service, migration and the social status of women at marriage'.

[25] De uitkomsten van het pionierproject worden in 2003 verwacht. Voor mijn onderzoek: Schrover, *Een kolonie van Duitsers*.

[26] Cottaar, *Ik had een neef in Den Haag;* Schmitz, 'Discriminatie of integratie van Duitsers', 124-145.

[27] Gemeentelijke archiefdienst Helmond (GAHm) Administratief Archief 1811-1912 (AAHm 1811-1912) inv.nr. 165, verblijfsregister 1862-1880.

[28] Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Bevolkingsadministratie, nr. 585 verblijfsregister van voornamelijk buitenlanders 1880-1893 1 deel en nr. 587 alfabetisch verblijfsregister 1890-1899.

[29] Gemeentearchief Breda Afd I 3/4 archief gemeentesecretarie 1815-1925 inv. nr. 1548 Verblijfsregister van hen die zich niet of waarschijnlijk niet vestigen in de gemeente over 1891-1912.

[30] Voor Lonneker: Archief gemeente Enschede (1811)1862-1920 (archiefnummer 1) inventarisnummer 2235-2236: verblijfsregister 1903-1933 2 delen.

[31] Gemeentearchief van Zwolle, rubriek Bevolkingsboekhouding (archiefnummer 18, periode 1811-1966): inv.nr. 995, 996 Verblijfsregisters, 1932-1939, 2 delen (w.o. joodse vluchtelingen uit de jaren 1938/1939).

[32] In Heerlen zijn er verblijfsregisters voor de jaren 1870-1899 en 1914-1916; IJsselstein heeft verblijfsregisters voor tijdelijk toegelaten vreemdelingen over 1917-1924 en 1931-1939; Koog aan de Zaan 1914-1936; Krommenie voor 1914, 1890-1899, 1915-1936 en 1936-1954, Westzaan voor 1862-1919, Zaandam voor 1918-1937 en Zaandijk voor 1852-1861 en 1921-1938. Met dank aan: D.M. Bunskoeke, streekarchivariaat Regio Achterhoek; mw. C.P. Sandbrink regionaal archief Alkmaar; Sjoukje Straub, gemeentearchief Amersfoort; H.D. Wessels, stadsarchief Breda; Marion Claessens, gemeentearchief Delft; Maarten van Doorn, gemeentearchief Den Haag; Hylle de Beer, Stadsarchief en Athenaeumbibliotheek Deventer; T.J. de Bruijn, gemeentearchief Dordrecht, K.J. van Egmond, gemeentearchief Haarlem; Lia van Zalinge-Spooren, gemeentearchief Helmond; mevr. M. ten Hoeve, Historisch Centrum Leeuwarden; Joss Hopstaken, gemeentearchief Roosendaal; M.J.J. Bergevoet, gemeentearchief Venlo; Johan Seekles en Wim Huijsmans, Historisch Centrum Overijssel.

[33] Bij het CBG in Den Haag zijn bijna volledige kopieën beschikbaar van de bevolkingsregisters van de provincies Friesland, Groningen, Zuid-Holland en Utrecht. Van de provincie Limburg is ongeveer 70 procent als kopie aanwezig. Van de overige provincies is er niets of bijna niets. Een overzicht per plaats en op jaar is raadpleegbaar via de *site* van het CBG.

re orde, veiligheid, gezondheid of zedelijk-
niet gedraagt naar de bepalingen, vast-
achtens het Vreemdelingenreglement, eene
fplaats (gemeente, kamp, vluchtoord of
on) worden aangewezen.

ertrek uit Nederland door het hoofd van
ente:

ning.

Stempel

t aan de grens ingenomen, en onverwijld

№ 542081

IDENTITEITSKAART

voor:

Naam: Adams

Voornamen: Karolina

die op den 15 Maart

zich heeft aangemeld bij
is gelegd voor het Hoofd van Polit

meente: Leiden

Het Hoofd van Politie vo
Handtekening

Lokale vreemdelingenregisters en vreemdelingendossiers (1918-1940)

Leo Lucassen

1 HISTORISCHE SITUERING

Tijdens de Eerste Wereldoorlog maakte de liberale *laissez faire* praktijk in grote delen van Europa plaats voor een nieuw migratieregime, dat zich kenmerkte door een veel intensievere regulering van internationale migratie door de nationale overheid. De directe aanleiding voor de registratie van vreemdelingen in 1918 was de oorlogstoestand en de daarmee samenhangende problemen met deserteurs, revolutionairen (Bolsjewieken en Spartakisten), anarchisten en vluchtelingen. Er lag echter een meer structurele oorzaak aan ten grondslag. Vooral door de grotere rol die de staat vanaf het einde van de negentiende eeuw was gaan spelen op sociaal en economisch terrein – een proces dat een aanzienlijke versnelling onderging tijdens de oorlog – stierf de klassieke nachtwakersstaat een zachte dood en werd *de facto* de basis gelegd voor de welvaartstaat, die na de Tweede Wereldoorlog tot volle wasdom zou komen.[1] De staat maakte vanaf het begin van de twintigste eeuw een begin met de regulering van de arbeidsmarkt en stelde zich tevens garant voor het aanvullen van de werkloosheidsfondsen van de vakbonden. Als gevolg hiervan werd in toenemende mate de noodzaak gevoeld om een principieel onderscheid te maken tussen de eigen staatsburgers en vreemdelingen, wat zich onder meer uitte in (pogingen tot) regulering van vreemdelingen op de Nederlandse arbeidsmarkt.

2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS

In het licht van de hierboven geschetste ontwikkelingen achtten politici aan het einde van de 'Grote oorlog' de liberaal geredigeerde Vreemdelingenwet van 1849 ontoereikend en kwam in 1918 de *Wet Toezicht Vreemdelingen* tot stand en het daarop gebaseerde *Vreemdelingenreglement*.[2] Daarmee was de basis gelegd van een systematische lokale registratie van vreemdelingen door de gemeentepolitie die tot op de dag van vandaag voortduurt.

Aanvankelijk overheerste de angst voor politiek gevaarlijke vreemdelingen en zij die de zo gekoesterde neutraliteit in gevaar konden brengen (zoals deserteurs). In de heersende enigszins paranoïde sfeer ontwierpen ambtenaren een systeem van permanent administratief toezicht. Zo schreef artikel 3 van het *Vreemdelingenreglement* voor dat alle vreemdelingen zich binnen 24 uur bij de politie moesten melden. Die reikte hun vervolgens een identiteitskaart uit. Alleen vreemdelingen voor wie bijzondere maatregelen noodzakelijk werden geacht, kregen een controlepas. Voor hen gold een verzwaard regime; zij moesten iedere verhuizing van tevoren doorgeven en zich op gezette tijden bij de politie melden.[3] Gedurende het verblijf in Nederland was de vreemdeling verplicht die kaart of pas bij zich te dragen en bij een verhuizing naar een andere gemeente moest men zich opnieuw bij de politie melden. Bij vertrek naar het buitenland werd de tijdelijke legitimatie weer ingenomen en opgestuurd naar de Inspecteur van de Koninklijke Marechaussee (IKM), de coördinator van het nieuwe vreemdelingenregime, die deze opsloeg in een centraal systeem. In theorie had de overheid aldus een goed overzicht van de in Nederland verblijvende vreemdelingen.

Om tot het gewenste toezicht te komen, verplichtte artikel 15 van het *Vreemdelingenreglement* het hoofd van politie in de gemeente een chronologisch vreemdelingenregister aan te leggen en bij te houden volgens een nationaal vastgesteld model. De identiteitskaarten en controlepassen werden in drievoud opgemaakt. Een exemplaar werd uitgereikt aan de vreemdeling, een was voor de Inspecteur van de Koninklijke Marechaussee en een werd bewaard in een door de lokale politie aangelegd alfabetisch kaartsysteem. In principe werden er aldus op lokaal niveau twee verschillende administratieve bronnen gevormd: 1) een dynamisch en interactief kaartsysteem van controlepassen en identiteitskaarten en 2) een statische registratie waarin de kerngegevens werden vastgelegd. Waar de twee typen kaarten of passen in alfabetische volgorde in bakken werden geordend, had de registratie de vorm van chronologische registerdelen.

Toen de revolutiedreiging afnam en de naoorlogse internationale situatie zich stabiliseerde, werden vanaf 1919 de meldings- en registratie-

plicht al snel versoepeld. Vanaf 1922 kwam de meldingsplicht, en daarmee het ingewikkelde systeem van twee soorten kaarten en passen, zelfs helemaal te vervallen. Vooral in kleinere gemeenten betekende dit het einde van de registratie, zoals bijvoorbeeld in de Limburgse gemeente Heythuysen waar het vreemdelingenregister in oktober 1921 abrupt ophoudt.[4] In middelgrote en grote steden gingen de meeste politiekorpsen echter gewoon door met de in 1918 ingezette registratie, veelal op grond van lokale politieverordeningen. In de meeste steden ging de politie over op een nieuw alfabetisch systeem van vreemdelingenkaarten. Wat deze registratiekaarten onder meer interessant maakt, is de vermelding van degene bij wie men inwoonde, iets wat toen zeer gebruikelijk was, de partner, kinderen en (vaak) de werkgever. Daarnaast is de rubriek 'bemerkingen' van belang omdat daarin uiteenlopende contextuele informatie werd gegeven. Bij Italianen was dat bijvoorbeeld of zij lid waren van de fascistische partij.

Vooral in de grote steden in de Randstad getroostte de politie zich veel moeite om deze kaartsystemen goed bij te houden en anders dan in de jaren na 1849 valt er geen afname van de registratie-ijver te constateren. Bovendien creëerden de grotere korpsen aparte afdelingen 'vreemdelingenpolitie' die deze professionalisering verder vorm gaven en naast het registratiesysteem ook aparte dossiers van allerlei vreemdelingen aanlegden. Het belangrijkste motief voor deze activiteiten was dat vreemdelingen in toenemende mate werden geconfronteerd met afwijkende regels en wetten. Zo werd de toegang tot de arbeidsmarkt vanaf 1919 voor bepaalde nationaliteiten gekoppeld aan een door Nederlandse autoriteiten afgegeven visum en was het de politie die, onder meer, diende te controleren of vreemde arbeidsmigranten wel de benodigde papieren hadden.

In principe stonden de dossiers los van de registratie. Slechts van een minderheid van de geregistreerde vreemdelingen werd ook een dossier aangelegd. In de praktijk beschouwde de politie beide bronnen evenwel als een geïntegreerd geheel en hanteerde men diverse interne verwijssystemen (doorgaans met nummers). Erg systematisch waren die overigens niet. Zo is het Leidse dossiersysteem chronologisch opgebouwd en niet alfabetisch, zodat bepaalde vreemdelingen in diverse dossiers kunnen opduiken.

3 VISUELE KENNISMAKING

Vreemdelingenregisters kenden een vast model en bevatten de volgende gegevens: datum van aanmelding, datum van voorgeleiding, naam, voornamen, datum van uitreiking van de identiteitskaart alsmede het nummer van de identiteitskaart. In het geval van controlepassen werd bovendien vermeld de datum van uitreiking, adresverandering binnen de gemeente, maatregel van toezicht, intrekking van de controlepas en toepassing van artikel 19 van het *Vreemdelingenreglement* (beperking van de bewegingsvrijheid).

De registratie na 1921 bevat veel meer informatie dan de oorspronkelijke identiteitskaarten en controlepassen (zie schema 1). Omdat deze registratie was gebaseerd op lokale politieverordeningen, waren er wel verschillen tussen de gemeenten. Zo werd in Amsterdam systematisch de werkgever geregistreerd en in de jaren dertig werd bovendien een uitgebreid signalement toegevoegd.

De vreemdelingendossiers zijn veel diverser dan de gestandaardiseerde registraties, aangezien de redenen om een dossier aan te leggen sterk uiteenliepen. Voor een belangrijk deel ging het om dunne dossiers die informatie bevatten over vreemdelingen die nog in het buitenland verbleven en bij een Nederlands consulaat een aanvraag hadden ingediend voor een visum om naar Nederland te kunnen reizen. In de jaren twintig werden die aanvragen door het *Rijkspaspoortenkantoor* (in 1926 opgeheven) doorgestuurd naar de lokale vreemdelingenpolitie. Die wendde zich vervolgens tot het arbeidsbureau ter plaatse met de vraag of er 'arbeidsmarktbezwaren' bestonden. In de jaren dertig, toen het vreemdelingenbeleid werd aangescherpt, moest de vreemdeling bovendien aantonen dat hij of zij niet armlastig was of zou worden. Vandaar dat de Nederlandse autoriteiten vaak eisten dat een inwoner van de gemeente waar de vreemdeling zich wilde vestigen zich garant stelde. De consul stuurde de aanvraag door naar de landelijke *Visadienst* in Den Haag, die op haar beurt de lokale politie vroeg haar oordeel te geven over de betrouwbaarheid van de opgegeven relatie(s). De standaardformulieren die de vreemdelingenpolitie daarvoor gebruikte zijn weliswaar kort, maar geven interessante informatie over het gevoerde beleid en over de contacten tussen vreemdelingen en Nederlanders. In het geval van problemen tussen vreemdelingen en autochtonen waren de dossiers veel omvangrijker. In het Leidse geval betrof dit vooral conflicten tussen dienstboden en hun werkgevers, waarbij de politie de betrokkenen uitgebreid hoorde en vaak ook correspondentie voerde met hogere justitiële autoriteiten (zoals de procureur-generaal). Tot slot bevatten de Leidse dossiers vanaf de jaren dertig regelmatig tellingen van bepaalde groepen immigranten, zoals Italianen en Chinezen.

	Identiteitskaart en controlepas (1918-1921)	**Vreemdelingenkaart (1921-)**
Naam	X	X
Voornamen	X	X
Datum aanmelding in de gemeente	X	X
Pasfoto	X	X
Geboorteplaats	X	X
Geboorteland	X	X
Geboortedatum	X	X
Nationaliteit	X	X
Militaire verhouding tot een buitenlandse mogendheid	X	–
Vroeger middel van bestaan	X	–
Tegenwoordig middel van bestaan	X	X ('beroep')
Vroegere woon- of verblijf plaats in het buitenland	X	X
Tegenwoordige woon- of verblijfplaats	X	X
Adres	X	X
Vertrekdatum uit de gemeente	X	X
(on)gehuwd (met)		X
Weduw(e) (naar) van		X
Gescheiden van		X
Kerkgenootschap		X
Paspoortnummer		X
Plaats van afgifte paspoort		X
Geldigheidsdatum paspoort		X
Geldigheidsdatum visum		X
Geldigheidsdatum verblijfsvergunning		X
Datum van inschrijving in het bevolkingsregister		X
Opmerkingen		X
Aanmeldingen (datum en plaats van herkomst)		X
Afmeldingen (datum en plaats van bestemming)		X
Adres in de gemeente		X
Naam hoofdbewoner		X

Schema 1
Informatie over vreemdelingen op identiteitskaarten, controlepassen (1918-1921) en de vreemdelingenkaarten (1921-)

Ook kan een vreemdeling, die gevaarlijk wordt geacht voor de openbare orde, veiligheid, gezondheid of zedelijkheid, of die zich niet gedraagt naar de bepalingen, vastgesteld bij of krachtens het Vreemdelingenreglement, eene bepaalde verblijfplaats (gemeente, kamp, vlechtoord of quarantaine station) worden aangewezen.

Gezien voor vertrek uit Nederland door het hoofd van politie der gemeente: ...

Datum: ...

Handteekening

Stempel

Identiteitskaart van de grens tegenhouden, en onverwijld opgezonden aan den Inspecteur der Kon. Marechaussee te 's-Gravenhage, Afd. Vreemdelingendienst, Van Imhoffplein N°. 12, door

Naam: ...

Qualiteit: ...

Plaats: ...

Datum: ...

Handteekening.

Carol Adams.

KONINKRIJK ...EN.

M 542081

met visum

IDENTITEITSKAART

voor:

Naam: Adams

Voornamen: Karolina

die op den 15 Maart 1922

zich heeft aangemeld bij / is geleid voor het Hoofd van Politie der gemeente: Leiden

Het Hoofd van Politie voornoemd.

Handteekening

Handteekening van den houder; in tegenwoordigheid van het Hoofd van Politie, of van den door deze aangewezen ambtenaar gezet:

Stempel

Folio

1a, b en **c**
Voor- en achterzijde van de identiteitskaart van Karolina Adams afgegeven in Leiden op 15 maart 1922 te Leiden. Karolina Adams werd geboren op 14 februari 1901 in Duisburg. Ze werkte eerst als winkeljuffrouw en later als hulp in de huishouding.

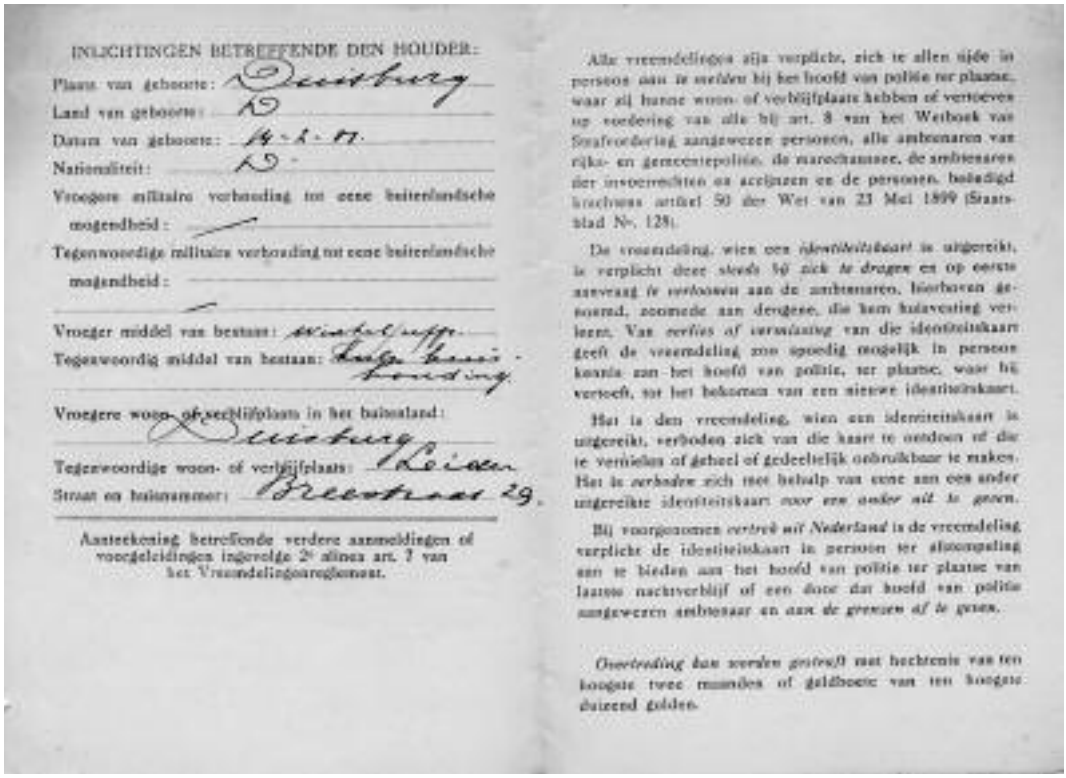

INLICHTINGEN BETREFFENDE DEN HOUDER:

Plaats van geboorte: Duisburg

Land van geboorte: D

Datum van geboorte: 14-2-77.

Nationaliteit: D.

Vroegere militaire verbonding tot eene buitenlandsche mogendheid: —

Tegenwoordige militaire verbonding tot eene buitenlandsche mogendheid: —

Vroeger middel van bestaan: winkelier.

Tegenwoordig middel van bestaan: huishouding

Vroegere woon- of verblijfplaats in het buitenland: Duisburg

Tegenwoordige woon- of verblijfplaats: Leiden

Straat en huisnummer: Breestraat 29.

Aanteekening betreffende verdere aanmeldingen of voorgeleidingen ingevolge 2e alinea art. 7 van het Vreemdelingenreglement.

Alle vreemdelingen zija verplicht, zich te allen tijde in persoon aan te melden bij het hoofd van politie ter plaatse, waar zij hunne woon- of verblijfplaats hebben of vertoeven op vordering van alle bij art. 8 van het Wetboek van Strafvordering aangewezen personen, alle ambtenaren van rijks- en gemeentepolitie, de marechaussee, de ambtenaren der invoerrechten en accijnzen en de personen, belast met het toezicht op de uitvoering der Vreemdelingenwet, bedoeld bij art. 50 der Wet van 23 Mei 1849 (Staatsblad No. 128).

De vreemdeling, wien een *identiteitskaart* is uitgereikt, is verplicht deze *steeds bij zich te dragen* en op eerste aanvraag *te vertoonen* aan de ambtenaren, hierboven genoemd, zoomede aan dengene, die hem huisvesting verleent. Van *verlies of vermissing* van die identiteitskaart geeft de vreemdeling zoo spoedig mogelijk in persoon kennis aan het hoofd van politie, ter plaatse, waar hij vertoeft, tot het bekomen van een nieuwe identiteitskaart.

Het is den vreemdeling, wien een identiteitskaart is uitgereikt, verboden zich van die kaart te ontdoen of die te vernielen of geheel of gedeeltelijk onbruikbaar te maken. Het is *verboden* zich met behulp van eene aan een ander uitgereikte identiteitskaart *voor een ander uit te geven*.

Bij voorgenomen *vertrek uit Nederland* is de vreemdeling verplicht de identiteitskaart in persoon ter afteekening aan te bieden aan het hoofd van politie ter plaatse van laatste nachtverblijf of een door dat hoofd van politie aangewezen ambtenaar en *aan de grenzen af te geven*.

Overtreding kan worden gestraft met hechtenis van ten hoogste twee maanden of geldboete van ten hoogste duizend gulden.

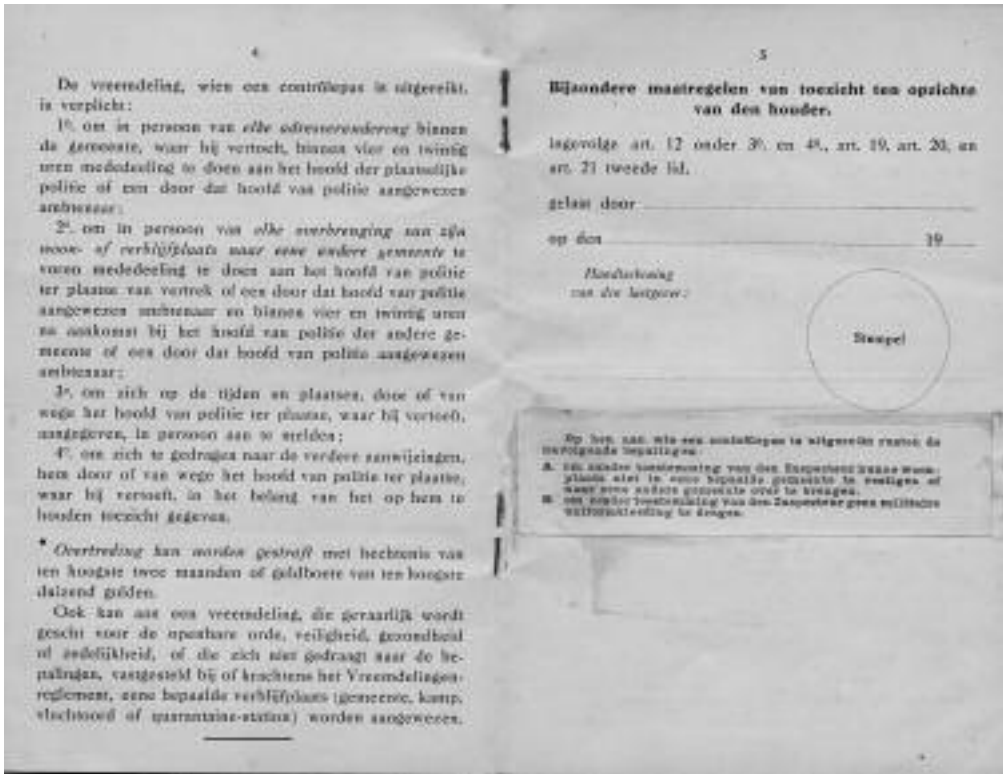

4

De vreemdeling, wien een contrôlepas is uitgereikt, is verplicht:

1°. om in persoon van *elke adresverandering* binnen de gemeente, waar hij vertoeft, binnen vier en twintig uren mededeeling te doen aan het hoofd der plaatselijke politie of een door dat hoofd van politie aangewezen ambtenaar;

2°. om in persoon van *elke overbrenging van zijn woon- of verblijfplaats naar eene andere gemeente* te vroeg mededeeling te doen aan het hoofd van politie ter plaatse van vertrek of een door dat hoofd van politie aangewezen ambtenaar en binnen vier en twintig uren na aankomst bij het hoofd van politie der andere gemeente of een door dat hoofd van politie aangewezen ambtenaar;

3°. om zich op de tijden en plaatsen, door of van wege het hoofd van politie ter plaatse, waar hij vertoeft, aangegeven, in persoon aan te melden;

4°. om zich te gedragen naar de *verdere aanwijzingen*, hem door of van wege het hoofd van politie ter plaatse, waar hij vertoeft, in het belang van het op hem te houden toezicht gegeven.

* *Overtreding* kan *worden gestraft* met hechtenis van ten hoogste twee maanden of geldboete van ten hoogste duizend gulden.

Ook kan aan een vreemdeling, die gevaarlijk wordt geacht voor de openbare orde, veiligheid, gezondheid of zedelijkheid, of die zich niet gedraagt naar de bepalingen, vastgesteld bij of krachtens het Vreemdelingenreglement, eene bepaalde verblijfplaats (gemeente, kamp, vluchtoord of quarantaine-station) worden aangewezen.

5

Bijzondere maatregelen van toezicht ten opzichte van den houder.

ingevolge art. 12 onder 3°. en 4°., art. 19, art. 20, en art. 21 tweede lid.

gelast door

op den 19

Handteekening van den lastgever:

Stempel

Op het aan mij uitgereikte vreemdelingenpas zijn de navolgende bepalingen:

A. tot nader toestemming van den Inspecteur/Hoofd der Vreemdelingenpolitie alhier te mijner beschikking te houden of waar mijne verblijfplaats gevestigd wordt te brengen.

B. om nader toestemming van den Inspecteur geen militaire uniformkleeding te dragen.

Gezien voor vertrek uit Nederland door het Hoofd van Politie der gemeente .....

Datum .....

Handtekening:

Stempel

Contrôlekaart aan de grens ingenomen, en onverwijld opgezonden aan den Inspecteur der Kon. Marechaussee te 's-Gravenhage, Afd. Vreemdelingendienst, Van Imhoffplein No. 12, door

Naam: .....

Qualiteit: .....

Plaats: .....

Datum: .....

Handtekening:

4.

KONINKRIJK DER NEDERLANDEN.

№ 25602

man / vrouw

CONTRÔLEPAS

voor:

Naam: Bultjes

Voornamen: Hans

uitgereikt aan bovengenoemden persoon

op den 26 October 1918

door het Hoofd van Politie der gemeente:

Leiden

~~Het Hoofd van Politie voornoemd,~~

Handtekening:

Handtekening van den houder, in tegenwoordigheid van het Hoofd van Politie, of van den door deszelfs aangewezen ambtenaar gesteld:

H. Bultjes

Stempel

Folio

2a en **2b**
Controlepas van Hans Bultjes afgegeven in Leiden op 26 oktober 1918. Hans Bultjes werd geboren op 28 januari 1896 in Duisburg en kwam naar Leiden als deserteur. Hij vond werk als machinebankwerker.

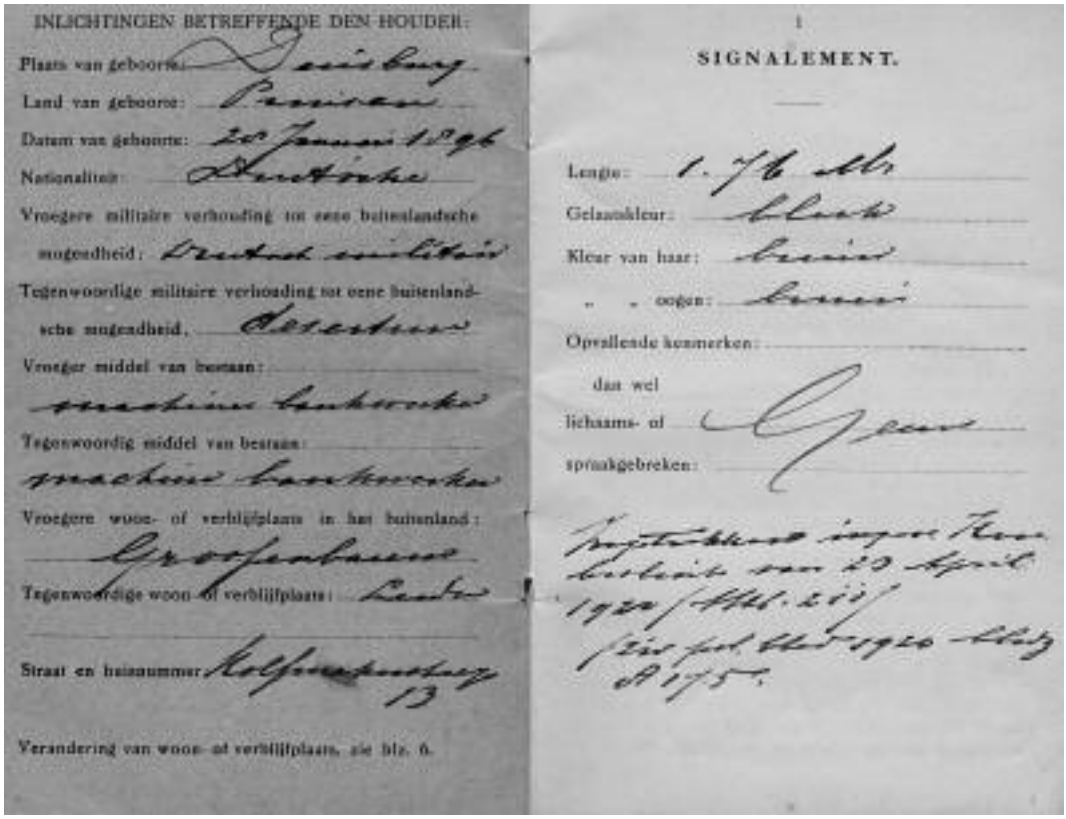

INLICHTINGEN BETREFFENDE DEN HOUDER:

Plaats van geboorte: Duisburg

Land van geboorte: Pruisen

Datum van geboorte: 20 Januari 1896

Nationaliteit: Duitsche

Vroegere militaire verhouding tot eene buitenlandsche mogendheid: Duitsch militair

Tegenwoordige militaire verhouding tot eene buitenlandsche mogendheid: deserteur

Vroeger middel van bestaan: timmerman

Tegenwoordig middel van bestaan: timmerman

Vroegere woon- of verblijfplaats in het buitenland: Grossenbaumee

Tegenwoordige woon- of verblijfplaats: Leeuwarden

Straat en huisnummer: Rolfsmastraat 13

Verandering van woon- of verblijfplaats, zie blz. 6.

1

SIGNALEMENT.

Lengte: 1.76 Mtr

Gelaatskleur: blank

Kleur van haar: bruin

„ „ oogen: bruin

Opvallende kenmerken: dan wel lichaams- of spraakgebreken: geen

Ingeschreven ingevolge bericht van 20 April 1920 (Afd. 2e) Sie Inf. Hoofdpl. Utrecht A 175.

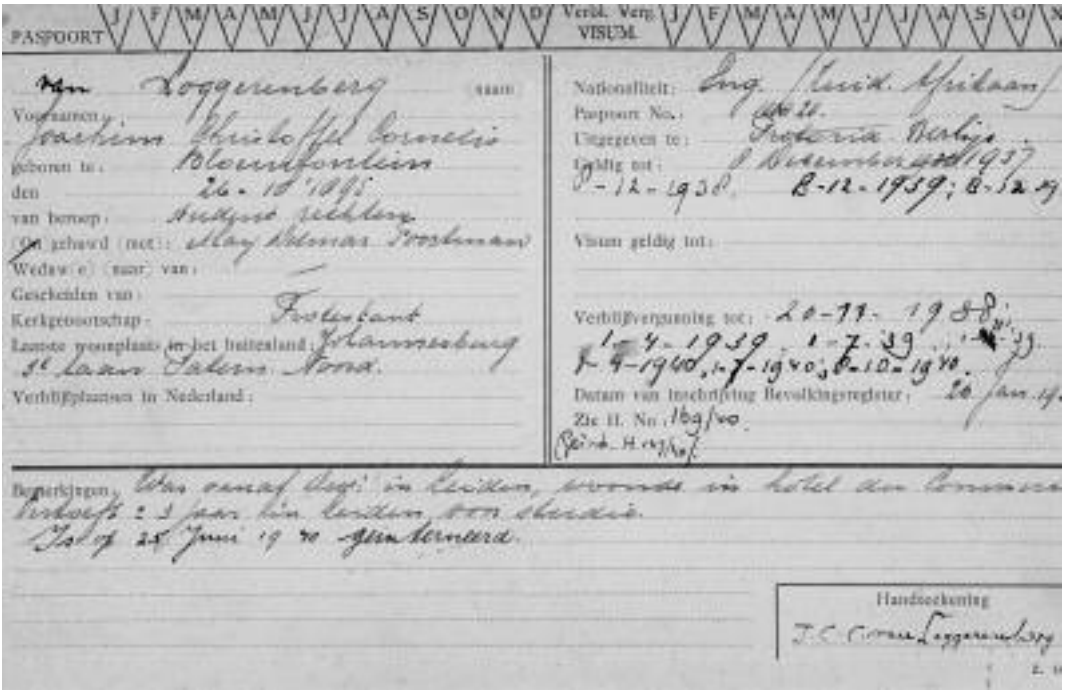

3a en **3b**
Voor- en achterzijde van de vreemdelingenkaart van Joachim Loggerenberg. Loggerenberg werd geboren op 26 oktober 1895 in Bloemfontein in Zuid-Afrika. Hij had zowel de Britse als de Zuid-Afrikaanse nationaliteit en studeerde vanaf 1932 rechten in Leiden.

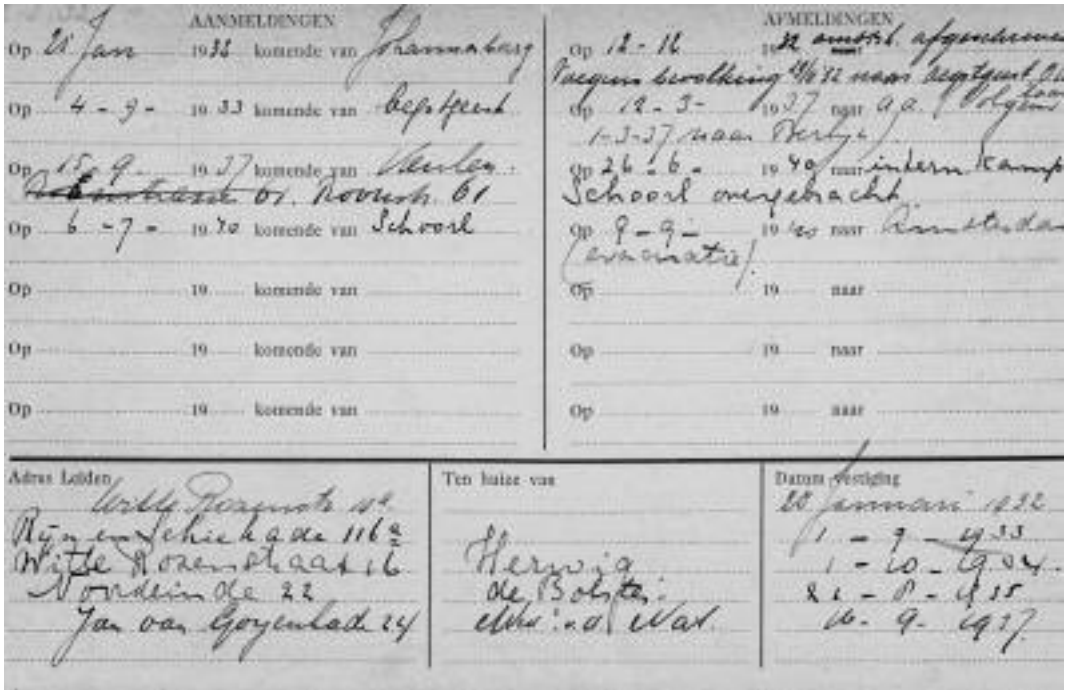
AANMELDINGEN

Op 21 Jan 1933 komende van Hannaberg

Op 4-9- 1933 komende van Bestpend

Op 15-9- 1937 komende van Utrecht

Op 6-7- 1940 komende van School

AFMELDINGEN

Op 12-11 1932 naar Leiden

Op 12-3- 1937 naar Den Haag

Op 26-6- 1940 naar interneringskamp Schoorl overgebracht

Op 9-9- 1940 naar Amsterdam (evacuatie)

Adres Leiden: Witte Rozenstraat 16 / Rijnen Schiekade 116a / Witte Rozenstraat 16 / Noordeinde 22 / Jan van Goyenlaan 14

Ten huize van: Herwig, de Bokta, echtg. van Wat

Datum vestiging: 20 januari 1932 / 1-9-1933 / 1-10-1934 / 21-8-1935 / 16-9-1937

Pagina's 126 en 127:

4a en **4b**
Dossier vreemdelingenpolitie van de Duitse dienstbode Maria Günther, aangelegd in Leiden in januari 1927. Op het formulier wordt verklaard dat er ten nadele van haar niets bekend was.

HOOFDBUREAU VAN POLITIE
'S-GRAVENHAGE.

AFD. : VREEMDELINGENDIENST.

's-Gravenhage, 12 JAN. 1927

V. D. N. No. 17

Aan deze Afdeeling heeft zich gemeld:

Maria Amalia Günther

geboren te Marbach den 29 Mei 1897

van beroep dienstbode

wonende alhier Joh. de Wittlaan 18,

opgevende ten Uwent te hebben gewoond:

Rijnsburgerweg 153

Ik heb de eer U beleefd te verzoeken mij, na beantwoording der aan ommezijde gestelde vragen, **DIT FORMULIER TE WILLEN DOEN TERUGZENDEN.** (Afzonderlijke rapporten zijn, tenzij noodig, niet gewenscht).

De Hoofd-Commissaris van Politie:

V. d. Sant

Den Heer

~~Burgemeester van~~
Hoofd-Commissaris van Politie te

Leiden

3/24

13 JAN 1927

1. In- en afschrijvingen met vermelding van de betrokken plaatsen.

De aan onderstaande genoemde vreemdelinge werd te Leiden ingeschreven 14 Juli 1923 komende van Sneek, afgeschreven 24 Juli 1924 voor vertrek naar Duitschland, weder ingeschreven 22 September 1924 komende van Sneek, en 31 December 1926 weder afgeschreven wegens vertrek naar Duitschland

2. Wat is ten nadeele van hem/haar te berichten? Eventueel op politiek gebied. (Onnoodig te vermelden aan welke adressen hij/zij woonde. Zulks alleen te vermelden, indien hieraan inlichtingen van belang worden ingewonnen).

Ten nadeele van haar is niets bekend geworden

3. Werden over hem/haar in het buitenland inlichtingen ingewonnen? Zoo ja; hoe luiden deze?

Inlichtingen werden over haar in het buitenland niet ingewonnen.

Leiden, 18 Januari 1927

De Commissaris van Politie

4 BRONKRITISCH COMMENTAAR

Interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron

Hoewel alle Nederlandse gemeenten vanaf 1918 in principe vreemdelingen hebben geregistreerd, zijn de (chronologische) registers, (alfabetische) kaartsystemen en dossiers vaak niet bewaard gebleven.[5] Zo is het gehele archief van de Vreemdelingenpolitie in Utrecht verdwenen en houdt het Haagse register in 1931 abrupt op. Het kaartsysteem zelf is in zijn geheel vernietigd.[6] Van de grote steden is het kaartsysteem van Rotterdam het meest volledig, terwijl ook het gemeentearchief in Amsterdam over een systeem beschikt vanaf het begin van de jaren twintig, dat doorloopt tot ongeveer 1970.[7]

Nu zal niet iedere vreemdeling zich keurig hebben aan- en afgemeld, maar vooralsnog is er geen specifieke selectiviteit aan het licht gekomen. De klassieke kandidaten voor onderregistratie, zoals vrouwen en kortverblijvers, werden evenzeer administratief vastgelegd als mannen en langverblijvers. De enige groep die aan de greep van de politionele registratiedrift lijkt te zijn ontsnapt, zijn toeristen en zij die op familiebezoek kwamen. Overigens dient de gebruiker erop bedacht te zijn dat de registraties beïnvloed zijn door de vigerende nationaliteitswetgeving die voor vrouwen anders uitwerkte dan voor mannen.[8] Nederlandse vrouwen die met een vreemdeling trouwden verwierven immers tot 1964 automatisch de nationaliteit van hun echtgenoot en komen daarom ook voor in de vreemdelingenadministratie. Omgekeerd kregen buitenlandse vrouwen de Nederlandse nationaliteit door een huwelijk met een Nederlandse man. Hun vreemdelingenkaart werden echter niet uit het systeem verwijderd, waarschijnlijk omdat in het geval van een scheiding zij de oorspronkelijke (niet-Nederlandse) nationaliteit weer terug konden krijgen. Immigranten met de Nederlandse nationaliteit ontbreken in de registratie. Dit betekent dat deze bron voor onderzoek naar remigratie, in deze periode vooral uit Indië en Duitsland, ongeschikt is. Surinaamse verpleegsters en muzikanten of Indische baboes zal men er eveneens vergeefs in zoeken, aangezien zij volgens de wet geen vreemdeling waren.[9]

Zoals gezegd legde de politie vanaf 1918 in veel steden ook dossiers aan van vreemdelingen die op een of andere manier met hen in aanraking waren gekomen. Deze dossiers hebben echter nog meer dan de kaarten te lijden gehad onder de kaalslag in de archieven van de lokale vreemdelingenpolitie. Een van de weinige plaatsen waar een substantieel deel bewaard is gebleven is Leiden, waar naast de circa 18.000 vreemdelingenkaarten tot nu toe de meest uitgebreide verzameling van maar liefst 5000 dossiers werd aangetroffen. Deze betroffen overigens slechts voor een zeer klein deel strafrechtelijke zaken. In verreweg de meeste gevallen ging het om administratieve kwesties: vreemdelingen wier visum was

verlopen of die werkten zonder de benodigde vergunning. Deze vreemdelingendossiers zijn veel selectiever dan de registers. In de Leidse dossiers zijn vrouwelijke dienstboden en vluchtelingen (na 1933) veel beter vertegenwoordigd dan andere vreemdelingen. Groepen, zoals Italiaanse terrazzowerkers en ijsventers of mannelijke Duitse arbeidsmigranten hebben nauwelijks ambtelijke pennen in beweging gezet. De kans op dossiervorming hing sterk af van de mate waarin een bepaalde categorie vreemdelingen als kwetsbaar, bedreigend of problematisch werd beschouwd.

Gerelateerde en toetsingsbronnen

De lokale vreemdelingenregistraties werden na de Tweede Wereldoorlog voortgezet. Zo loopt de Leidse reeks die aan het gemeentearchief is overgedragen tot 1955 en de Amsterdamse tot 1970. De meeste recente registraties bevinden zich nog bij de vreemdelingenpolitie zelf.

Met betrekking tot de vreemdelingendossiers kan nog worden vermeld dat deze niet alleen werden aangelegd op het lokale niveau, maar ook op het landelijke. Aan deze dossiers is in dit Broncommentaar een afzonderlijk commentaar gewijd. Tot slot wijzen wij op een ander, ditmaal op lokaal niveau gevormd, type dossier dat eveneens informatie geeft over specifieke om uiteenlopende redenen als problematisch beschouwde groepen. De bekendste zijn die met betrekking tot Chinese zeelieden in Amsterdam en Rotterdam en die over zwarte mannen ('negers') die in de jaren twintig en dertig als muzikant of anderszins met name in Amsterdam werkten en woonden.[10] Zij werden door de politie extra in de gaten gehouden, omdat het ongewenst werd geacht wanneer zij relaties aanknoopten met Nederlandse vrouwen.[11] Bij de laatste groep gaat het in de meeste gevallen overigens niet om vreemdelingen, maar om koloniale migranten uit Suriname.

Mogelijke gebruikswijzen van deze bron in historisch onderzoek

De mogelijkheden voor onderzoek van de twee in deze bijdrage behandelde bronnen, de registraties en de dossiers, zijn velerlei. Waar het gaat om de registraties (kaarten dan wel registers), noem ik hier de drie belangrijkste.

Ten eerste lenen de registraties zich goed voor het trekken van steekproeven op grond waarvan de nationale, religieuze of beroepssamenstelling van de vreemdelingenpopulatie in een bepaalde stad in kaart kan worden gebracht. Onderzoek in Leiden, Den Haag, Amsterdam, Alkmaar en Deventer maakt duidelijk dat steekproeven uit dit soort kaartsystemen interessante inzichten kunnen opleveren.[12] Daarnaast kan aan de hand van de registraties een beter zicht worden verkregen op be-

paalde groepen, zoals onderzoek naar Chinezen in Amsterdam heeft laten zien.[13] Bovendien is het mogelijk om verschuivingen in de migratiepatronen door de tijd te traceren.[14]

Aldus maken analyses van vreemdelingenregistraties het mogelijk om een veel verfijnder beeld te krijgen van de samenstelling van de vreemdelingenpopulatie per stad dan op grond van de gepubliceerde volkstellingen van 1920 en 1930. Die betreffen alleen degenen die voor langere tijd in Nederland verbleven.[15] Bovendien kenmerkt de informatie zich door een hoog aggregatieniveau. Zo weten we wel hoeveel Duitse mannen en vrouwen er in Nederland waren in 1920, maar niet wie van deze personen een bepaald beroep had, uit welke Duitse plaatsen zij afkomstig waren en in welke Nederlandse steden zij zich concentreerden. Datzelfde geldt voor de andere persoonskenmerken van vreemdelingen, zoals leeftijd, beroep, huwelijkse staat, geboorteplaats, godsdienst, vorige woonplaats, adres in de stad, werkgever, gezinssamenstelling of uiterlijk (veel registratiekaarten zijn voorzien van pasfoto's).[16]

Door het combineren van al deze individuele gegevens kan een veel duidelijker en intiemer beeld worden geschetst van de plaats en betekenis van vreemdelingen in het Interbellum. De vreemdelingen die in de volkstellingen gevat zijn in kale en abstracte cijfers, krijgen door de uitvoerige registraties letterlijk een gezicht, een naam, een verleden en een context.[17]

Een tweede belang van deze registraties is dat zij niet alleen informatie geven over de vreemdeling zelf, maar in een aantal steden ook over zijn of haar werkgever, het hoofd van het huishouden waar zij verbleven en over degene met wie zij trouwden. In tegenstelling tot de huidige tijd woonden verreweg de meeste vreemdelingen bij Nederlanders of hier gevestigde vreemdelingen in. De vreemdelingenkaarten bieden een veelzijdig beeld van de contacten van deze vreemdelingen met Nederlanders, met wie zij omgingen en met en voor wie zij werkten.[18] De vreemdelingenregistraties kunnen bovendien worden gebruikt om nadere informatie te verzamelen in het bevolkingsregister.

Tot slot vormen de registraties een goed beginpunt voor intergenerationele analyses van het vestigingsproces. Zo was het in Rotterdam zeer goed geconserveerde en nauwgezet bijgehouden alfabetische kaartsysteem van grote waarde bij het selecteren van onderzoekspersonen voor onderzoek naar het vestigingsproces van Duitsers en Italianen.[19] Daarbij fungeerde de vreemdelingenregistratie als een uitermate functionele ingang en aanvulling op het bevolkingsregister, aan de hand waarvan de levensloop van de geselecteerde personen verder gevolgd kon worden.

Bij de vreemdelingen*dossiers*, is reeds opgemerkt dat die verre van representatief zijn. Een groep die over aandacht niet te klagen had, waren de buitenlandse (meest Duitse) dienstboden, wie er vanaf 1918 bijna 200.000 naar Nederland kwamen.[20] De dossiers die op hen betrekking hadden, vonden hun oorsprong veelal in een klacht van de Nederlandse

werkgever over het gedrag van hun personeel. Vooral vermeend onzedelijk gedrag, dat al begon bij het te laat thuiskomen na een avondje uit, werd destijds breed uitgemeten. Klachten werden uitvoerig bestudeerd en er werden allerlei getuigen gehoord. Het aanleggen van een dossier betekende niet automatisch uitwijzing. Alleen in gevallen van diefstal, werkloosheid en het doelbewust aangaan van relaties met getrouwde mannen, was men onverbiddelijk en volgde uitwijzing uit Nederland.[21]

Daarnaast zijn er in Leiden tal van uiteenlopende dossiers over andere groepen, zoals joodse vluchtelingen, Italiaanse terrazzowerkers, Hongaarse pleegkinderen en Chinese pindaverkopers en marskramers. Bij gebrek aan andere contextuele bronnen kunnen deze belangrijke aanvullende informatie geven over het leven van vreemdelingen. Door correspondentie van en over diverse joodse vluchtelingen in Leiden weten we nu meer over de zaken die zij opzetten en de manier waarop zij werden bejegend.[22]

Vindplaatsen

Vreemdelingenregistraties en vreemdelingendossiers zijn in principe onderdeel van het politiearchief. Waarschijnlijk zijn niet al deze archieven overgedragen naar gemeentearchieven, maar bevindt een deel zich nog bij de politie. Van een aantal Nederlandse gemeenten (van minimaal 20.000 inwoners) is bekend dat registraties of dossiers zijn overgedragen aan het gemeentearchief.[23] Vooralsnog weten we dat voor de volgende gemeenten de registratie (of een deel ervan) is bewaard: Alkmaar, Amsterdam, Breda, Den Haag, Deventer, Hengelo, Kerkrade, Leiden, Maastricht, Rotterdam, Venlo, Vlissingen en Zwolle. Tot slot beschikken de volgende gemeentearchieven over vreemdelingendossiers: Amsterdam, Alkmaar, Arnhem, Deventer, Enschede, Groningen, Haarlem, Hengelo, Leiden, Middelburg, Vlissingen en Zaandam.

NOTEN

1 Leo Lucassen, 'The Great War and the origins of migration control in Western Europe and the United States (1880-1920), in: A. Böcker et al. (red.), *Regulation of migration. International experiences* (Amsterdam 1998) 45-72.

2 Van 17 juni 1918. Zie ook Leenders, *Ongenode gasten*.

3 Artikel 11 en 12 van het Vreemdelingenreglement (Leenders, *Ongenode gasten*, 274-275).

4 Heythuysen, GA, inventarisnummer 1169. Hier is alleen het officiële register bewaard gebleven.

5 Voor een landelijk overzicht zie Lucassen en Vermeulen, *Immigranten en lokale arbeidsmarkt*, 39.

6 Zie voor een toepassing: Cottaar, *Ik had een neef in Den Haag*.

7 Voor een systematische analyse zie Klaasjan Booij, Amsterdam als aankomstplaats. Nieuwkomers tijdens het interbellum (doctoraalscriptie Sociale en Economische Geschiedenis aan de UvA 2001). Een probleem met de Amsterdamse registratie is wel dat in 1970 alle kaarten van de op dat moment nog in Amsterdam wonende vreemdelingen eruit zijn gehaald. De gegevens zijn ingevoerd in een geautomatiseerd bestand en de kaarten vernietigd.

8 De Hart, 'Maria Toet', 183-206; zie ook het inleidende hoofdstuk in dit Broncommentaar.

9 Om hun leefwereld te achterhalen zijn andere onderzoeksmethoden, zoals interviews, meer geëigend. Zie Cottaar, *Ik had een neef*, 72-77.

10 Voor Chinezen zie: H.J.J. Wubben, *'Chineezen en ander Aziatisch ongedierte.' Lotgevallen van Chinese immigranten in Nederland, 1911-1940* (Zutphen 1986).

11 Ruud Kagie, *De eerste neger. Herinneringen aan de komst van een bevolkingsgroep* (Houten 1989); en Cottaar, *Ik had een neef*, 114-119.

12 Van der Harst en Lucassen, *Nieuw in Leiden*; Lucassen en Vermeulen, *Immigratie en arbeidsmarkt*. Zie voor Amsterdam, Booij, Amsterdam als aankomstplaats.

13 Anneke Willemsen, Tussenstation Amsterdam. Chinese passanten in Amsterdam tussen 1930 en 1976 (doctoraalscriptie Sociale en Economische Geschiedenis aan de UvA 2001)

14 Booij, 'Amsterdam als aankomstplaats'.

15 Zo weten we wel per gemeente hoe de verdeling over de nationaliteiten was (Volkstelling) en daarnaast over de beroepscategorieën (Beroepentelling), maar niet welke Duitsers nu in de nijverheid werkten of welk deel van de vreemdelingen die in de handel werkzaam was uit Hongarije kwam.

16 Zie voor Leiden Van de Harst en Lucassen, *Nieuw in Leiden*.

17 A. van Rijn, 'Treinen tussen twee werelden; Hongaarse kinderen en hun pleeggezinnen, 1920-1928', in: G. van der Harst en L. Lucassen, *Nieuw in Leiden, plaats en betekenis van vreemdelingen in een Hollandse stad (1918-1955)* (Leiden 1998) 77-92.

18 Dit thema staat centraal in Geertje Mak, *Sporen van verplaatsing. Honderd jaar nieuwkomers in Overijssel* (Kampen 2000). Zij gebruikte onder meer informatie uit het vreemdelingenregister van Deventer (zie m.n. 33-34 en 40).

19 Over Italianen bereidt Margaret Chotkowski binnen het pionierproject nieuwkomers een proefschrift voor. Duitse migranten worden door Henk Delger geanalyseerd.

20 Veruit de belangrijkste studie over deze groep is Henkes, *Heimat in Holland*. Zij heeft echter nauwelijks gebruik gemaakt van de registraties en de dossiers. Voor een discussie over de waarde van de vreemdelingenregistratie zie: Lucassen en Van der Harst, 'De vreugde van het tellen'; Henkes, 'De betekenis van kennis. Vragen bij de vreugde van het tellen', 437-442; Lucassen, 'Tussen perceptie en praktijk'. Zie tot slot ook Mak, *Sporen van verplaatsing* (137-142), waarin eveneens gebruik is gemaakt van dossiers over dienstboden (en daarnaast over joodse vluchtelingen) uit de politiearchieven van Deventer en Enschede.

21 Lucassen, 'Tussen perceptie en praktijk'.

22 Van der Harst en Lucassen, *Nieuw in Leiden*, 58-62.

23 Zie Lucassen en Vermeulen, *Immigranten en lokale arbeidsmarkt*, bijlage 1, 39.

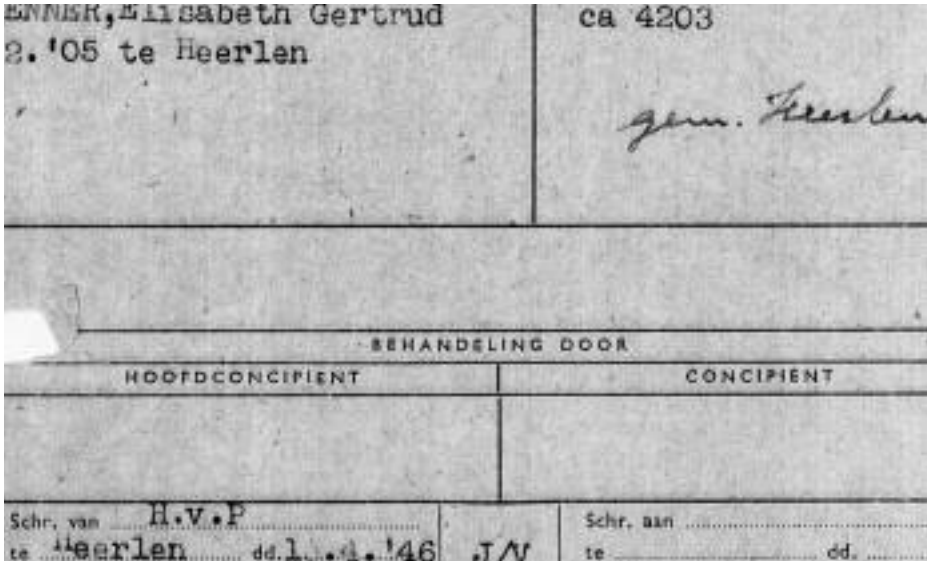
ENNER, Elisabeth Gertrud
2.'05 te Heerlen

ca 4203

gem. Heerlen

BEHANDELING DOOR

HOOFDCONCIPIENT | CONCIPIENT

Schr. van H.V.P.
te Heerlen dd. 1..4.'46 JV

Schr. aan
te dd.

Persoonsdossiers in het archief van de Immigratie- en Naturalisatiedienst en haar rechtsvoorgangers (1906-) 1945-1985 (-1999)

Corrie Berghuis en Marlou Schrover[*]

INLEIDING

In dit broncommentaar worden de persoonsdossiers in het archief van de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) en rechtsvoorgangers beschreven. Het archief bestaat uit de volgende delen:

- het beleidsarchief immigratie- en naturalisatiedienst en rechtsvoorgangers (1911-) 1945-1955 (1976) waarin mede opgenomen het archief van de Commissie voor huwelijken met vrouwen van vijandelijke of andere vreemde nationaliteit, 1945-1949;[1]
- het beleidsarchief Immigratie- en Naturalisatiedienst en Voorgangers (1928-) 1956-1985 (1997);[2]
- het persoonsgebonden archief Immigratie- en Naturalisatiedienst en voorgangers (1906-) 1945-1985 (1999).[3]

Persoonsdossiers bevinden zich vooral in dit laatste en meest omvangrijke deel van het archief.

1 HISTORISCHE SITUERING

Het vreemdelingenbeleid werd bepaald en uitgevoerd door het Ministerie van Justitie. De procureurs-generaal hielden toezicht op de uitvoering van het beleid. De uitvoering zelf lag in handen van het hoofd van de plaatselijke politie of de burgemeester.[4] De politiecommissaris of burgemeester richtte zijn correspondentie over vreemdelingenzaken aan het Ministerie van Justitie. De persoonsdossiers van de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) en rechtsvoorgangers zijn een uitvloeisel van deze correspondentie. Niet alleen de IND vormde persoonsdossiers. Op lokaal niveau legden de vreemdelingendiensten ook persoonsdossiers aan.[5] Gedeeltelijk vormen de dossiers die op landelijk niveau werden aangelegd een afspiegeling van de dossiers op plaatselijk niveau. Andere ministeries vormden ook dossiers, meestal met gedeeltelijk dezelfde soort stukken als bij Justitie (schaduwarchief). Met het vreemdelingenvraagstuk hebben namelijk van oudsher vele ministeries te maken. Aan het einde van dit broncommentaar worden ministeriële archieven genoemd waarin persoonsgebonden informatie en soms ook persoonsdossiers te vinden zijn.

Van alle bronnen die gegevens over vreemdelingen bevatten, zijn die van de IND de belangrijkste. Ze zijn omvangrijk – enkele kilometers – en de persoonsdossiers vormen het belangrijkste onderdeel. Aanvankelijk stonden deze dossiers op de nominatie om vernietigd te worden omdat het uitvoeringsdossiers waren. De bedoeling was dat slechts enkele dossiers als voorbeeld bewaard zouden blijven. Na inventarisatie is besloten om alle of vrijwel alle persoonsdossiers te bewaren.[6] Het gaat om meer dan een miljoen dossiers. Er waren twee belangrijke redenen voor dit besluit. Voor immigranten zijn de dossiers vaak het eerste spoor dat zij in archieven hebben nagelaten. Voor hen is het dossier dus belangrijk voor het reconstrueren van hun komst naar Nederland. Ten tweede bevatten de dossiers in veel gevallen informatie die nergens anders is opgeslagen. Voor sommige immigranten geven de dossiers de eerste informatie over hun geboorteplaats en –datum omdat de registratie in eigen land slecht was of verloren is gegaan.

2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS

Op basis van de Vreemdelingenwet van 1849 moest het hoofd van de plaatselijke politie – de hoofdcommissaris of in plaatsen zonder politiekorps de burgemeester – beoordelen of een vreemdeling voldeed aan de criteria van de Vreemdelingenwet. Het uiteindelijke besluit over toelating of uitwijzing lag bij Justitie. Op landelijk niveau waren in de eerste helft van de twintigste eeuw twee diensten verantwoordelijk voor het vreemdelingenbeleid: de Vreemdelingendienst en de dienst Grensbewaking. Zij vielen beide onder de inspecteur Koninklijke Marechaussee en werden geleid door de Administrateur voor Grensbewaking en de Vreemdelingendienst (AGVD). De Vreemdelingendienst (1918-1939) hield toezicht op vreemdelingen, hield de centrale registers van identiteitskaarten en controlepassen bij en moest zorgen dat de hoofden van politie behoorlijk toezicht op de vreemdelingen uitoefenden. Daarnaast nam de dienst beslissingen over aanwijzing van bepaalde verblijfplaatsen, ontzegging van verblijf en uitreiking van controlepassen en kennisgevingen. De dienst Grensbewaking (1920-1939) was verantwoordelijk voor het regelen van toegang tot de grensgebieden.

Naast deze twee diensten bestond ook nog het Rijkspaspoortenkantoor (1918-1926). Dit kantoor werd in 1918 ingesteld na overleg tussen de ministers van Buitenlandse Zaken, Justitie, Oorlog en Landbouw en Nijverheid en Handel. Het kantoor was namens de minister van Buitenlandse Zaken bevoegd diplomatieke en consulaire ambtenaren te machtigen visa te verlenen. De leiding van het Rijkspaspoortenkantoor berustte bij de inspecteur van de Koninklijke Marechaussee. Het kantoor hield zich in principe bezig met het beoordelen van alle visumaanvragen die vreemdelingen door tussenkomst van diplomatieke en consulaire ambtenaren hadden ingediend, alsmede van verzoeken om verlenging van visa van reeds hier te lande verblijvende vreemdelingen. Het kantoor werd op 16 oktober 1926 opgeheven.

Na opheffing van de Vreemdelingendienst en de dienst Grensbewaking werd in 1939 het (Bureau) Rijksvreemdelingendienst (1939-1956) opgericht dat rechtstreeks onder de minister van Justitie viel, aanvankelijk als onderdeel van de (Rijks)recherchecentrale (de zogenaamde Vijfde afdeling van het departement van Justitie). Deze dienst was belast met de doorlating van vreemdelingen en de verblijfsontzeggingen uit de grensstreken, de centrale registratie van hier te lande verblijvende en van ongewenste vreemdelingen en het machtigen van consulaire ambtenaren in het buitenland tot het verlenen van visa. Nadat deze dienst tijdens de Tweede Wereldoorlog een slapend bestaan had gekend, kwam het bureau onder de Directie Politie van het Ministerie van Justitie te vallen en

heette tot 1955 Bureau Rijksvreemdelingendienst. Daarna verviel de toevoeging Bureau.

Na 1956 werden de volgende naamsveranderingen doorgevoerd: 1956-1976 (Hoofd)Afdeling Vreemdelingenzaken en Grensbewaking; 1976-1993 Directie Vreemdelingenzaken; en als laatste sedert 1994 Immigratie en Naturalisatiedienst (IND). In dit broncommentaar worden al deze diensten aangeduid als IND en rechtsvoorgangers. Naast deze landelijke organisaties bestond op lokaal niveau de vreemdelingenpolitie.

Op dit moment zijn er twee instanties die dossiers van vreemdelingen beheren: de regionale vreemdelingendiensten en de IND. Hun respectievelijke dossiers zijn niet noodzakelijkerwijze identiek. De huidige regionale vreemdelingendiensten hebben een Decentraal Vreemdelingenadministratiesysteem (DVAS of VAS) dat geheel geautomatiseerd is en waarin dossiers zijn opgeslagen. In sommige gevallen is ook de foto en de handtekening van de vreemdeling digitaal verwerkt. Daarnaast beschikken de vreemdelingendiensten over papieren dossiers waarin allerlei relevante documenten (variërend van garantstellingen, bewijzen van ziektekostenverzekering, aanvraagformulieren tot foto's) zijn opgenomen. Het VAS is een uitermate omvangrijk systeem en bevat onder meer ook gegevens over partner of echtgenoot en kinderen. Er bestaan significante verschillen in de mate waarin de vreemdelingendiensten hun bestanden gebruiken en bijhouden. Er zijn ook verschillende interpretaties ten aanzien van de vraag wat er met dossiers dient te gebeuren als de vreemdeling het Nederlanderschap verkrijgt: soms gaat men na enige tijd tot vernietiging over, in andere gevallen is men van mening dat zulks strijdig is met de Archiefwet. De VASsen zijn via het Centraal Register Vreemdelingen te consulteren, zodat een vreemdeling ook buiten zijn of haar woonregio als zodanig door de politie kan worden herkend.[7]

De IND beschikt over een eigen geautomatiseerde administratie in de vorm van het IND Informatie Systeem (INDIS). Daarin zijn de dossiers van alle vreemdelingen opgenomen van wie de toelating problematisch was; dat wil zeggen, die gevallen waarover de vreemdelingendienst niet zelfstandig mag of kan beslissen (in elk geval alle vreemdelingen die een asielverzoek hebben gedaan maar bij gelegenheid bijvoorbeeld ook vreemdelingen die voor verblijf bij partner om toelating verzoeken). Buiten de persoonsgegevens bevat INDIS dus ook IND-beschikkingen en gegevens over eventuele juridische procedures die daarop volgen. Ook naturalisatiedossiers lopen via de IND en zitten in het INDIS.

3 VISUELE KENNISMAKING

Aan de vorming van de persoonsdossiers op het landelijke niveau lag geen afzonderlijke wetgeving ten grondslag. De dossiers waren, zoals gezegd, het gevolg van de correspondentie tussen het Ministerie van Justitie en andere instanties. Aanvankelijk werd de correspondentie binnen het Ministerie van Justitie geagendeerd naar inhoud van de brief. Vroeg iemand tijdelijk verblijf aan, dan kreeg de brief no. TV 1 (tijdelijk verblijf no. 1). Vroeg diezelfde persoon later een visum aan dan werd onder 'M' of 'MV' (machtiging visum) een nieuw dossier aangelegd. Het kon dus voorkomen dat van één persoon zeven of acht dossiers werden aangelegd. In 1948 besloot Justitie van iedere persoon nog slechts één dossier aan te leggen. Sommige oudere dossiers van nog lopende zaken werden volgens dit principe samengevoegd.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de bemoeienis van andere ministeries dan Justitie en van particuliere organisaties met de besluitvorming over toelating of uitzetting steeds intensiever. De controle van het parlement op het vreemdelingenvraagstuk werd vergroot. De besluitvorming bleef bij Justitie liggen, maar steeds vaker adviseerden departementen en instellingen. Van oudsher bekijkt Buitenlandse Zaken het vraagstuk vanuit internationale implicaties, Sociale Zaken en Economische Zaken beoordelen aanvragen tot toelating op kwesties als de positie van de arbeidsmarkt, Binnenlandse Zaken en vanaf 1953 het ministerie van Maatschappelijk Werk (voorganger van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk en het huidige Welzijn, Volksgezondheid en Sport) zorgen voor de opvang van vluchtelingen. Andere ministeries zoals Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen of Financiën kunnen ook gevraagd worden adviezen te geven. Al deze ministeries vormden persoonsdossiers die grotendeels een schaduwarchief zijn van dat van Justitie.

Behalve van ministeries en lokale overheden kwamen er ook adviezen binnen van belangenorganisaties en particulieren omtrent toelating, opvang, huisvesting, middelen van bestaan, algemeen welzijn, integratie of remigratie. Het gaat dan om adviezen van bijvoorbeeld Amnesty International en Vluchtelingenwerk. Wie zich met de advisering bemoeide en in welk opzicht varieerde sterk per tijdvak. De inhoud van de dossiers weerspiegelt dat. Ofschoon er ook in latere tijdvakken nog heel dunne dossiers voorkomen, die slechts enkele velletjes bevatten, worden de dossiers gemiddeld gezien in de loop der tijd dikker en het aantal dossiers neemt in de jaren fors toe, zeker vanaf de jaren tachtig.

De persoonsdossiers bevatten onder meer de beschikkingen en uitspraken van rechters. Het deel van het dossier dat een lokale vreemdelingendienst naar de IND toezendt, is vooral de motivering van het advies. De ambtenaar van een vreemdelingendienst kan bijlagen toevoegen zoals

proces-verbaal, gelegaliseerde documenten of een arbeidsovereenkomst. De IND kan voor verdere informatie contact opnemen met de vreemdelingendienst om te vragen bepaalde kwesties uit te zoeken, zoals de inschrijving in het bevolkingsregister of het afleggen van een huisbezoek.

De persoonsdossiers uit de jaren dertig tot en met – globaal – de jaren vijftig waren oorspronkelijk geordend naar zogenaamde VZ-lettergroepen (VZ staat voor Vreemdelingenzaken). Die lettergroepen komen voor op de persoonsdossiers en maken zo de dossiers herkenbaar als behorend tot een bepaalde categorie. Dossiers gemerkt met de lettergroep AV hebben betrekking op arbeidsvergunningen, DK op transporten van Duitse kinderen, GH op gemengde huwelijken, HK op transporten van Hongaarse kinderen en FK op transporten van Franse kinderen. Met de lettergroep TV zijn alle aanvragen tot vestiging in Nederland aangeduid. De letters J/JC stonden voor joodse vreemdelingen voor en in de Tweede Wereldoorlog en JK voor de joodse kinderen in het 'Apeldoornsche Bosch'.

In latere jaren gebruikte Justitie verschillende gekleurde mappen om aan te geven in welke fase zich bijvoorbeeld een asielverzoek bevond. Zo duidde een groene map op een herzieningsverzoek. In een map kunnen zich dan weer mappen van met een andere kleur bevinden, die betrekking hebben op een eerdere fase van een asielverzoek. In de persoonsdossiers komen soms dossiers voor van andere mensen met wie een betrokkene te maken had. Aan de hand van familiale of echtelijke achtergrond wilde Justitie in dat geval een beter oordeel over een aanvraag vellen.

In het archief bevinden zich ook persoonsdossiers die gemerkt zijn met CABR. Dit zijn dossiers die afkomstig zijn van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging. Het bureau Bijzondere Rechtspleging moest na de Tweede Wereldoorlog een mening geven over onvaderlandse daden tijdens de oorlog en daar een consequentie aan verbinden: uitzetting of niet? In principe ging het bij de beoordeling van onvaderlandse daden om mensen met de Nederlandse nationaliteit, maar omdat het bureau Bijzondere Rechtspleging ook te maken kreeg met mensen die de Nederlandse nationaliteit waren kwijtgeraakt, kwamen deze dossiers uiteindelijk in het IND-archief terecht.

De persoonsdossiers bevatten geen standaardinformatie. Om toch een illustratie te geven van het soort gegevens dat een dossier kan bevatten, volgt hier een beschrijving van twee persoonsdossiers.

Het eerste heeft betrekking op Elisabeth Gertrud Brenner die in 1905 in Heerlen werd geboren uit een Duitse vader en daarom de Duitse nationaliteit had.[8] Het dossier werd opgemaakt tussen 1946 en 1949 en het is slechts een paar millimeter dik. De vrouw mocht uiteindelijk in Nederland blijven. Het dossier bevat:

A een stofomslag [afbeelding 1] met daarop:
– aanwijzingen ten behoeve van het archief
– naam of onderwerp
– voornamen

– geboortedatum en –plaats
– rijksvreemdelingendienst no.

en dan nog kolommen waarin

– onderwerp kan worden ingevuld
– bijlagen
– medezenden
– aan
– datering

B Een formulier waarop een overzicht werd bijgehouden van de correspondentie die over Elisabeth Brenner werd gevoerd [afbeelding 2].

C In het omslag zit een formulier van Het Nederlandse Beheersinstituut met daarop

– datum
– nr.

Bij deze delen wij u mede dat door ons bij beschikking <datum> dossier no. <> gunstig/afwijzend is beslist op het request tot ontvijanding van <naam en adres>

Het Nederlandse Beheersinstituut beheerde tegoeden van weggevoerde joden en van mensen die verdacht werden van onvaderlandse daden. Het Beheersinstituut moest een mening geven over de onvaderlandse daden.

D Een afschrift van het Ministerie van Justitie afdeling politie Rijksvreemdelingendienst. Betreffende <naam, geboorteplaats, geboortedatum>. Naar aanleiding van de door U toegezonden staat A betreffende bovengenoemde persoon van Duitse nationaliteit, heb ik de eer U te berichten, dat mijnerzijds geen bezwaar bestaat tegen het voortgezet verblijf hier te lande van deze vreemdeling. Haar ware derhalve een verblijfsvergunning te verstrekken met inachtneming van de voorschriften bedoeld in de Vreemdelingencirculaire no. 4.

E Brief van <naam, datum> aan P. Weimar Commissaris van Rijkspolitie. Dit is een brief van de betrokkene. Ze wijst erop dat haar zus al een vergunning heeft om te blijven en vraagt waarom haar vergunning uitblijft.

F Formulier van de politie te Heerlen waaruit blijkt dat betrokkene daar is geboren en daar steeds heeft gewoond. Het formulier bevat 25 vragen, onder meer omtrent de identiteit van de betrokkene (geboorteplaats en -datum, idem van ouders, adres, burgerlijke staat). Vraag 22 luidde: 'Op welke gronden beweert hij, of meent hij te kunnen aantoonen een oprechte vriend van het Nederlandse volk te zijn? Antwoord: 'Is behulpzaam geweest met onderbrengen van Joden. Heeft zich als Nederlandsche gedragen en was in elk geval sedert het aan het bewind zijn van het Nazi-regime, uitgesproken anti-Duitsch.' Vraag 25 luidde: 'Indien wordt besloten tot zijn verwijdering naar welk gedeelte van Duitschland (of Oostenrijk) zou hij, indien hij mag kiezen, willen vertrekken?'. De betrokkene antwoordde daarop : 'Onverschillig' [afbeelding 3a tot 3d]

Het tweede persoonsdossier, dat hier als voorbeeld is gekozen, is van een Ethiopische asielzoekster. Het dossier werd opgemaakt tussen 1991 en 1993. De asielzoekster werd uiteindelijk uitgewezen. Het dossier is tien centimeter dik.[9] Het bevat:

- Kopieën van identiteitspapieren
- Bewijs dat Koninklijke Marechaussee (KM) haar weigert binnen te laten
- Proces-verbaal wachtmeester 1ste klasse der KM
- Verzoek van haar om toelating als vluchtelinge, opgetekend door hoofd plaatselijke politie
- Verzoekschrift van de vrouw tot verlening van een verblijfsvergunning
- Rapport verhoor door contactambtenaar Justitie (hierin reden verzoek tot toelating)
- Besluit Justitie, met argumentatie
- Brief Justitie aan de gemeente waar de vrouw verblijft: ze moet worden uitgezet
- Brief advocaten aan staatssecretaris, is een herzieningsverzoek
- Brief Justitie dat herzieningsverzoek in behandeling is
- Verslag nader verhoor, aanvullingen en correcties t.b.v. de advocaat
- Toevoeging door Bureau Rechtshulp
- Besluit Justitie: geen herziening beslissing (zonder argumentatie)
- Brief president arrondissementsrechtbank in verband met herzieningsverzoek
- Rapport pleitnotities door advocaten aan president
- Vonnis rechtbank, inhoudelijk verslag; eis van de vrouw afgewezen
- Brief Justitie aan hoofd plaatselijke politie met uitspraak president; afgewezen en uitzetten
- Verslag Stichting Vluchtelingenwerk over uitzettingsbeleid van Ethiopiërs
- Verslag Amnesty International aan Justitie over positie van Ethiopiërs
- Krantenbericht
- Artikel uit Africa Watch over schending van de mensenrechten in Ethiopië
- Documentatie over Ethiopië (onder meer van Amnesty International)
- Nieuwsbrief asiel- en vluchtelingenrecht
- Pleitnotities advocaten in Kort Geding
- Staatssecretaris Justitie aan Tweede Kamer
- Vonnis rechtbank inzake kort geding
- Bericht Justitie aan hoofd plaatselijke politie inzake last tot uitzetting
- Brief Vluchtelingenwerk aan Justitie
- Tweede Kamervragen van Lankhorst en Sipkes (Groen Links)
- Brief UNHCR: verzoek tot toelating
- Brief burgemeester Arnhem aan Justitie om van uitzetting af te zien
- Brief Justitie aan burgemeester met redenen van uitzetting
- Stukken Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken

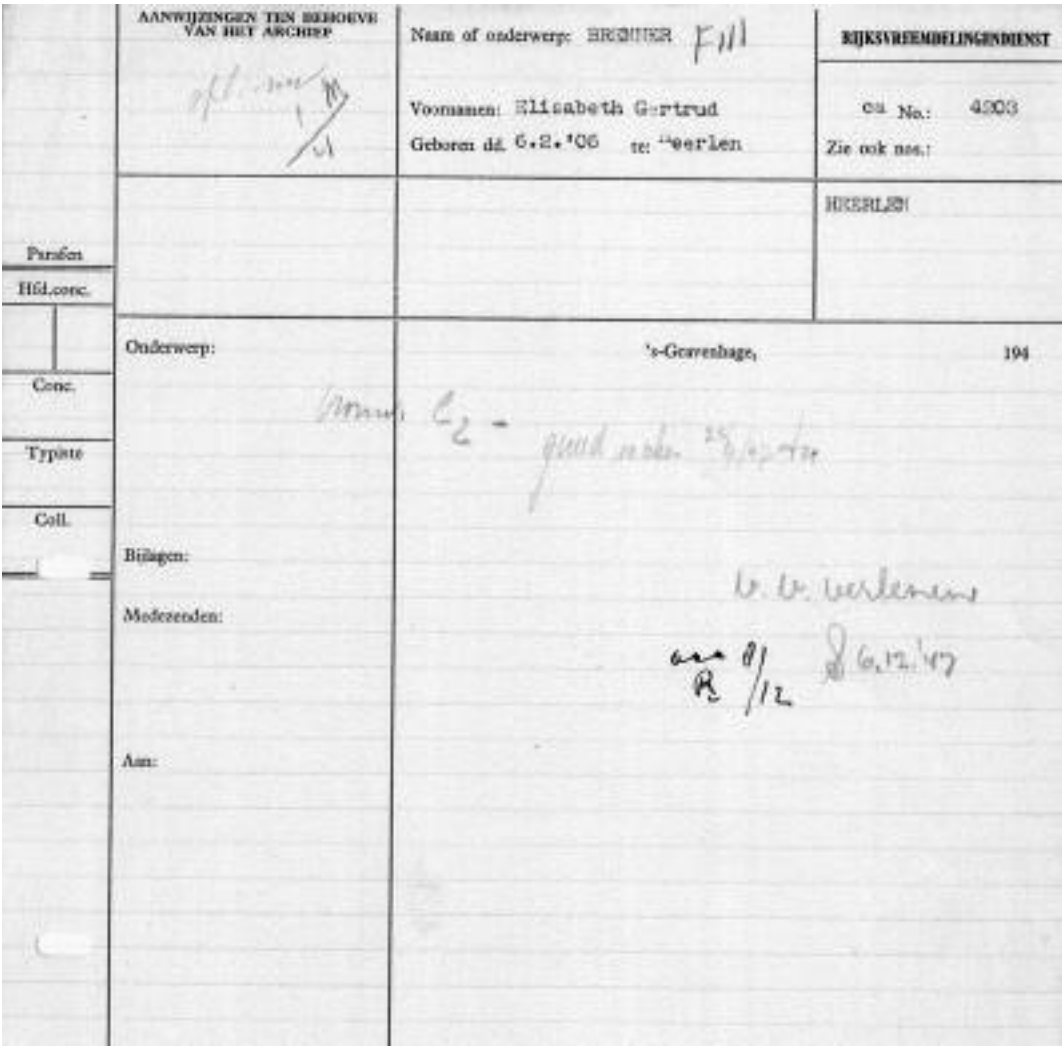

Pagina 144:

1
Stofomslag van de het dossier van Elisabeth Gertrud Brenner, die in 1905 in Heerlen werd geboren uit een Duitse vader en daarom de Duitse nationaliteit had.

Pagina 145:

2
Correspondentieformulier in het dossier van Elisabeth Gertrud Brenner.

Pagina 146-149:

3a t/m **3d**
Formulier van de politie in Heerlen, toegestuurd aan Elisabeth Gertrud Brenner. Het formulier telt 25 vragen, die door haar werden beantwoord.

ARCHIEF

BRENNER, Elisabeth Gertrud
6.2.'05 te Heerlen

ca 4203

gem. Heerlen.

BEHANDELING DOOR

HOOFDCONCIPIENT	CONCIPIENT

ca

Schr. van H.v.P te Heerlen dd. 1.4.'46	J/N	Schr. aan te dd.
Schr. van Bur. Bev. Dist. 62 te Haag dd. 1-2-47.		Schr. aan te dd.
Schr. van te dd.		Schr. aan te dd.
Schr. van te dd.		Schr. aan te dd.
Schr. van te dd.		Schr. aan te dd.
Schr. van te dd.		Schr. aan te dd.
Schr. van te dd.		Schr. aan te dd.
Schr. van te dd.		Schr. aan te dd.
Schr. van te dd.		Schr. aan te dd.
Schr. van te dd.		Schr. aan te dd.
Schr. van te dd.		Schr. aan te dd.
Schr. van		Schr. aan

CA 4203

POLITIE te Heerlen

13 APR 1948

Staat A

Nr. 1127/4

In te vullen voor het gezinshoofd en (eventueele) echtgenoot(e), alsmede voor alleenwonende personen.
(Voor echtgenoot(e) betreffde nummer te gebruiken onder toevoeging van II; dus indien men aan den staat van den man het nummer 29 heeft gegeven, krijgt de staat, waarop de gegevens van de vrouw worden ingevuld, het nummer 29 II)

1. Naam en voornamen (voluit):	MEIJNEN Elisabeth Gertrud
2. Datum en plaats van geboorte:	Heerlen, 6-3-1905
3. Woonplaats, straat en huisnummer:	Heerlen, Geuvertstraat 14
4. Verblijft hij nu elders? Zoo ja, waar en als hoelang (b.v. als krijgsgevangene)?	neen
5. Beroep:	administratief ambtenares
6. Huidige nationaliteit:	Duitsche
7. Uit welke identiteitspapieren blijkt dit?	Reis-pas afgegeven te Maastricht dd. 21-5-1938 Nr. 1328
8. Voor staatlooze: a. Sedert wanneer is hij staatloos? b. Welke nationaliteit had hij voordien? c. Door welke oorzaak heeft hij die verloren? d. Heeft hij tijdens de bezetting de Duitsche nationaliteit gekregen? e. In bevestigend geval: Waarom heeft hij deze aanvaard?	ZIE GESCHEIDE
9. Heeft hij meer dan één nationaliteit? Zoo ja, welke en op welke wijze verkregen?	
10. Voor staatlooze gehuwd met een Nederlandsche vrouw: a. Datum van het huwelijk: b. Geboorteplaats en -datum van de minderjarige kinderen:	
11. Datum van vestiging in Nederland. Woonplaatsen gehuwde de laatste 10 jaren met data van in- en afschrijvingen:	Vodert geboorte Geboortedien in Heerlen woonachtig.

12. Is hij vóór of tijdens de bezetting lid, sympathiserend of begunstigend lid geweest van eenige nationaal-socialistische of aanverwante vereeniging, partij, organisatie, kultuurkamer, -front, -gilde enz.? Zoo ja: a. van welke partij, vereeniging enz. b. was hij lid, of c. begunstigend lid, of d. sympathiserend lid? e. wanneer is hij toegetreden? f. waarom uitgetreden? (Vast te stellen door verhoor van den betrokkene en/of onderzoek door getuigen en bij den P.O.D., enz. enz.)	D.A.F. lid sind 1942
13. Is hij gedurende de oorlogsdagen en de bezetting in militairen dienst geweest? In bevestigend geval: a. in welke functie: b. waar: c. van wanneer tot wanneer: d. Waarom heeft hij aan de oproeping gehoor gegeven in de wetenschap daardoor de Nederlandsche zaak te schaden? e. Heeft hij redelijke pogingen in het werk gesteld zich daarvan te ontheffen en wat kan hij overigens tot zijn verontschuldiging aanvoeren?	neen
14. Is hij tijdens of na de bezetting uitgeweken en nadien weer teruggekomen?	neen
15. A. Is hij tijdens de bezetting in Duitschen overheids- of semi-overheidsdienst geweest? In bevestigend geval: a. bij welke instantie: b. in welke functie: c. van wanneer tot wanneer: d. waarom heeft hij dien dienst aanvaard? B. Is hij in dienst geweest van een Duitschen werkgever? Zoo ja, van wanneer tot wanneer?	neen neen
16. Zijn bij uw dienst, bij andere instanties (b.v. P.O.D.) nog andere bezwaren van politieken of criminelen aard tegen hem bekend, of klachten daaromtrent binnengekomen, door betrouwbaar onderzoek in de naaste omgeving van de woning van betrokkene naar voren gekomen?	Tot op heden niets ongunstigs bekend.

17. Is hij in bewaring? Zoo ja, sedert wanneer? Door welke instantie aangehouden? Om welke reden?	neen
18. Naam, voornamen, geboorteplaats en -datum van de(n) echtgenoot(e). (Voor deze moet tevens een staat A hierbij gevoegd worden.)	ongehuwd
19. Voornamen, geboorteplaats en -datum van de inwonende kinderen. (Voor inwonende kinderen van 16 jaar en ouder moet tevens een staat B hierbij gevoegd worden.)	---------
20. Zijn de kinderen lid geweest van eenige Duitsche organisatie of hebben zij hier te lande Duitsche onderwijsinrichtingen bezocht? Zoo ja, sedert wanneer?	---------
21. Indien één of meerdere der kinderen handelingen heeft (hebben) verricht, welke getuigen van niet oprechte vriendschap tegenover het Nederlandsche volk, wat heeft hij (de betrokkene der ouders dus) gedaan om deze te voorkomen e.q. ongedaan te maken?	----------
22. Op welke gronden beweert hij, of meent hij te kunnen aantoonen, een oprecht vriend van het Nederlandsche volk te zijn? (Hiervoren passagegeven in het kort te vermelden, met verwijzing naar overgelegde bewijsstukken.)	Is bevolkingsgroep gewoont met onderdrukken van Joden, heeft zich aan Nederlandsche gedragen en was in elk geval verdoet dat aan het bewind zijn van het Anti-regime, uitgesproken Anti-Duitsch,

23. Heeft hij zich volgens U, gezien de beantwoording van de vragen 1 t/m 22, vóór en tijdens de bezetting als een oprecht vriend van het Nederlandsche volk gedragen en behoort hem derhalve voortgezet verblijf in Nederland te worden toegestaan?	Ja
24. Acht U het, gezien zijn houding voor en tijdens de bezetting, zooals uit de beantwoording van bovenstaande vragen blijkt, gewenscht, mede in het belang van de openbare orde, dat hij zoo spoedig mogelijk in bewaring wordt gesteld in afwachting van zijn verwijdering uit Nederland?	neen
25. Indien wordt besloten tot zijn verwijdering, naar welk gedeelte van Duitschland (of Oostenrijk) zou hij, indien hij mag kiezen, willen vertrekken?	onverschillig.

Verzoeke naam en rang van den betrokken politie-ambtenaar, die het onderzoek ten aanzien van dezen vreemdeling heeft verricht, te vermelden.

Soepe
adj.-c.

Haarlem, 30 April 1946

Het hoofd van plaatselijke politie,

W.d. Inlichtingen
Ambtenaar Vreemdelingendienst.

4 BRONKRITISCH COMMENTAAR

Interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron

De voornaamste bronkritische opmerking heeft betrekking op de selectiviteit waarmee dossiers zijn bewaard of vernietigd. Zeker is dat in het verleden persoonsdossiers zijn weggegooid, bijvoorbeeld nadat een aanvraag tot verblijf was afgehandeld en het verzoek afgewezen. Dossiers die op een bepaald moment als politiek interessant werden gezien, zijn eerder bewaard dan andere dossiers.

De tweede bronkritische opmerking heeft betrekking op de dikte van de dossiers. Die dikte werd bepaald door wat Justitie beschouwde als een problematisch geval. Wat als problematisch werd gezien, was niet in alle tijdvakken hetzelfde. Direct na de Tweede Wereldoorlog was bijvoorbeeld een belangrijk onderwerp van onderzoek de in Nederland wonende mensen met een Duitse nationaliteit onder wie Nederlandse vrouwen die met een man waren getrouwd die de Duitse nationaliteit had. Aan deze zaken besteedde Justitie veel aandacht met als gevolg de vorming van dikke dossiers.

Niet alleen Duitsers werden als staatsgevaarlijk aangemerkt. Vermeende communistische agenten uit bijvoorbeeld het Oostblok, de Sovjetunie en Indonesië werden eveneens als een grote bedreiging voor de Nederlandse staatsorde beschouwd. Naast deze politiek gerelateerde belangstelling voor vreemdelingen waren als vanouds criminelen onderwerp van grote zorg. Aan al deze staatsgevaarlijke vreemdelingen kon op topniveau binnen Justitie aandacht worden besteed, maar het is onduidelijk of de naoorlogse persoonsdossiers bewaard zijn gebleven. De meer 'normale' gevallen zijn volgens de nieuwste toegang op naam te vinden en waren voordien onder de lettergroep TV (aanvragen voor tijdelijk verblijf) geïndiceerd.

Omdat de dikte van de dossiers gerelateerd was aan wat als problematisch werd gezien, is er over zogenaamde onproblematische gevallen weinig informatie beschikbaar. Wanneer het besluit van Justitie – blijven of uitwijzen – eenvoudig kon worden genomen en wanneer tegen een besluit om uit te wijzen geen bezwaar werd gemaakt, is de voorhanden informatie beperkt. Hoe minder problemen een vreemdeling ondervond om toegelaten te worden, des te minder stukken in een persoonsdossier te vinden zijn. De informatie die beschikbaar is over een persoon is dus zeer wisselend; soms heel veel, soms heel weinig.

Gerelateerde en toetsingsbronnen

Het belangrijkste gerelateerde archief is de voorloper van het IND-ar-

chief: Archief van de Rijksvreemdelingendienst en taakvoorgangers van het Ministerie van Justitie 1918-1945 (-1981).[10] Hierin bevinden zich stukken betreffende het al dan niet verlenen en verlengen van verblijfsvergunningen en visa aan vreemdelingen. De stukken worden geen persoonsdossiers genoemd, maar de inhoud van de pakken is vergelijkbaar met de persoonsdossiers in het IND-archief.

Persoonsgebonden informatie werd op landelijk niveau niet alleen verzameld door het Ministerie van Justitie. Naast persoonsdossiers gaat het dan om registratiekaarten en –formulieren, paspoortendossiers, naturalisatiedossiers, allerlei soorten staten met opgaven (aantallen vreemdelingen of vluchtelingen, sterfte- en ziektecijfers, vertrokkenen, kampbewoners, persoonlijke gegevens), overzichten registratie, statistieken, naamlijsten, nationaliteitsregisters, doorlaatpassen, persoonskaarten, register van aanvragen van vergunningen, geboorteakten, strafregisters, transportlijsten van (e)migranten, en scheepslijsten. Op persoonlijke registratiekaarten van Binnenlandse Zaken staat precies vermeld waarheen een joodse vluchteling eind jaren dertig tijdelijk een uitstapje mocht maken vanuit Westerbork. Bij zo'n kaart zitten soms originele brieven van vluchtelingen. Verder zijn er dozen vol persoonskaarten van vluchtelingenkinderen en staten met persoonsgegevens van vluchtelingen die eind jaren dertig in het kamp Reuver waren opgenomen. Economische Zaken heeft eveneens veel dossiers aangelegd voor de registratie van talloze migranten die een vergunning aanvroegen voor het uitoefenen van een (zelfstandig) beroep.

Persoonsdossiers zijn onder meer te vinden in:

- Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, Volksgezondheid en Armwezen 1910-1918.[11]
- Archief Centraal Vluchtelingencomité 1914-1922.[12]
- Archief Opperleiding der nieuwe Vluchtelingenkampen en Interneringsdepot 1918-1940.[13]
- Archief afdeling Armwezen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken (1866) 1918-1947 (1966).[14]
- Archief Zorg voor de vluchtelingen uit Duitsland 1938-1942.[15]
- Archief Arbeidsbemiddeling van de Rijksdienst der Werkloosheidsverzekering en Arbeidsbemiddeling, 1916-1940.[16]
- Archief van de Directie Handel en Nijverheid, 1905-1943 en voorgangers met de werkarchieven van minister Steenberghe, H.M. Hirschfeld en van enkele commissies (1815) 1905-1943 (1946).[17]
- Archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken A-dossiers, 1815-1940.[18]
- Archief Nederlandse gedelegeerde van het IGCR 1945-1947 en van de IRO in Nederland 1947-1953 (1958).[19]

Het hierboven genoemde onderdeel van het archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken verdient afzonderlijke vermelding.[20] Inventarisnummer 1206-1250 A 152 vr. bevat 'stukken betreffen de afgifte, verlen-

ging en weigering van paspoorten aan vreemdelingen en personen zonder nationaliteit, alsmede naturalisatie van vreemdelingen tot Nederlands onderdaan' (55 pakken). Het archief telt 3058 dossiers die betrekking hebben op 4502 personen. Over naturalisatie bevat het archief slechts weinig gegevens. Het materiaal heeft vooral betrekking op mensen die in Nederland een zogenaamde vreemdelingenpas aanvroegen omdat ze hun oorspronkelijke pas waren kwijtgeraakt. De vreemdelingenpas was een opvolger van de zogenaamde Nansenpas die kort na de Eerste Wereldoorlog was verstrekt aan Russen die hun oorspronkelijke pas of nationaliteit waren verloren. In enkele gevallen ging het bij de vreemdelingenpas om mensen die bij een ongeval tijdens hun reis hun pas waren kwijtgeraakt. In veruit de meeste gevallen ging het echter om mensen die hun oorspronkelijke nationaliteit was ontnomen. Dit waren mensen die in het Franse Vreemdelingenlegioen hadden gediend of die hadden meegevochten in de Spaanse Burgeroorlog. Zo'n tachtig procent van de dossiers heeft betrekking op joden die hun Duitse nationaliteit was ontnomen. Zij vroegen passen aan zodat ze door konden reizen naar bijvoorbeeld Latijns Amerika. De dossiers bevatten correspondentie, rapporten en foto's. Er is een ontsluiting op naam.

Mogelijke gebruikswijzen van deze bron in historisch onderzoek

De persoonsdossiers van de IND geven inzicht in de motieven van de vluchteling, in de verhouding en standpunten van uitvoerende instanties zoals politie, procureurs-generaal en – in latere tijd – in de levensgeschiedenis van de vluchteling. De dossiers kunnen ook gebruikt worden voor kwantitatief onderzoek naar demografie, sociale stratificatie, juridische en politicologische processen. De juriste Betty de Hart heeft de dossiers gebruikt voor onderzoek naar het gezinsherenigingsbeleid ten aanzien van Nederlanders met een buitenlandse partner in de jaren negentig.[21] De juristen Doornhein en Dijkhoff gebruikten de dossiers bij hun onderzoek naar de achtergronden en motieven, reisverhalen en gang door de procedure van asielzoekers in Nederland. Zij namen een steekproef uit de asielaanvragen van 1983 tot en met 1992.[22]

Persoonsdossiers zijn uitvoeringdossiers. Toch blijkt vaak uit de stukken in een dossier van een zogenaamd problematisch geval dat het niet alleen maar om uitvoering gaat. Zodra een herziening nodig is van een uitspraak en adviezen ingewonnen worden, is van puur uitvoering geen sprake. Bovendien konden persoonlijke asielaanvragen voor verandering van het beleid zorgen, zoals het verzoek van een Tsjech die in 1949 zorgde voor een ander beleid. De minister van Justitie kon het niet over zijn hart krijgen de man niet toe te laten en krabbelde zijn gevoelens op een stuk in het persoonsdossier met als gevolg dat het toelatingsbeleid in algemene zin wijzigde.[23] Persoonsdossiers kunnen dus ook gebruikt worden voor het achterhalen van de ontwikkeling van het beleid.

Vindplaats

Het archief van de IND en rechtsvoorgangers wordt bewaard op het Nationaal Archief, als onderdeel van het archief van Justitie.[24] Het belangrijkste onderdeel van dit archief is inventarisnummer 60. Dat nummer vormt het persoongebonden archief van de Immigratie- en naturalisatiedienst en voorgangers en heeft betrekking op: het verlenen, intrekken of verlengen van verblijfsvergunningen van vreemdelingen in afwijking van het artikel 11-14 van de Vreemdelingenwet en het in de daaruit voortvloeiende wet- en regelgeving gestelde behandelde. Dit ene archiefnummer omvat in de inventaris bijna zevenhonderd pagina's. Naast dit nummer zijn er kleinere groepen van dossiers zoals nummer 48: 'het verlenen en verlengen van visa in afwijking van de geldende voorschriften (grondslag vreemdelingencirculaire 1982)'. Nummer 68 heeft betrekking op: 'het beschikken op verzoeken tot erkenning of intrekking van de erkenning als vluchteling, in afwijking van het in de Vreemdelingencirculaire 1982 en de internationale vluchtelingenverdragen gestelde, behandeld.' Binnen deze nummers zijn dossiers geordend op de achternaam van de betrokkenen, met vermelding in de inventaris van voornaam, jaren waarop dossier betrekking heeft en nummer van het dossier. De dossiers met de toevoeging CABR zitten verspreid over de verschillende nummers. Ze zijn dus niet gegroepeerd. Achterin de inventaris zit een ontsluiting op dossiernummer.

Zoals alle persoonsgebonden archieven is het archief niet vrij toegankelijk.

NOTEN

* Wij willen Anita Böcker, Betty de Hart, Jeroen Doomerik, Cees Rooijackers, Sierk Plantinga en Leo Lucassen bedanken voor hun commentaar bij eerdere versies van dit broncommentaar. Een eerdere versie van dit artikel is in het kader van de Wet Bescherming Persoonsgegevens ter goedkeuring voorgelegd aan Sierk Plantinga van het Nationaal Archief. Voor dit artikel is gebruik gemaakt van: C.K. Berghuis, W. Hoffstädt, W.D. Müller, *De toelating van vreemdelingen. Een institutioneel onderozek naar het beleidsterrein toelating van vreemdelingen, 1945-1993, PIVOT-rapport nr. 23* (Den Haag 1993) 1-12.

1 Den Haag, NA, Archief Justitie, Institutionele toegang op de gegevensbestanden met betrekking tot het beleidsterrein Toelating van vreemdelingen (1906) 1945-1985 (1999), toegang nummer 5023.5025, omvang 19 meter.

2 Ibidem, Archief Justitie, Archief Toelating van vreemdelingen (1906) 1945-1985 (1999), toegangnummer 5023.5027, omvang 74 meter.

3 Ibidem, Archief Justitie, Archief Toelating van vreemdelingen (1906) 1945-1985 (1999), toegangnummer 5023. 5028, omvang 147 meter.

4 Leenders, *Ongenode gasten*, 41.

5 Zie het commentaar van Leo Lucassen in dit Broncommentaar.

6 Leo Lucassen, '"Vreemdelingendossiers" en de mogelijkheden tot reductie (1975-1995)', in: Paul M. M. Klep, (red.), *Steekproeven uit massale archiefbestanden ter wille van historisch belang* (Den Haag 1997) 129-139.

7 Voor de precieze inhoud van het VAS zie de *site* van de Immigratie en Naturalisatiedienst.

8 Den Haag, NA, Archief Justitie, Archief Toelating van vreemdelingen (1906) 1945-1985 (1999), toegang nummer 5023. 5028, inventarisnummer 60, Dossiernummer 6371.

9 Ibidem, Archief Justitie, Archief Toelating van vreemdelingen (1906) 1945-1985 (1999), toegangnummer 5023.5028, inventarisnummer 60, Dossiernummer 9108090032.

10 Ibidem, Archief Justitie 2.09.45, Archief van de Rijksvreemdelingendienst en taakvoorgangers 1918-1945 (-1981), stukken betreffende het al dan niet verlenen en verlengen van verblijfsvergunningen aan vreemdelingen inventarisnummers 930-1079, 1918-1972 (150 pakken alfabetisch geordend) en stukken betreffende het verlenen en verlengen van verblijfsvergunningen aan vreemdelingen ingevolge de Vreemdelingencirculaire nummer 4 (137 pakken alfabetisch geordend), inventarisnummers 1095-1231. Als laatste zijn er de stukken betreffende de behandeling door de Visadienst van verzoeken om verkrijging, verlenging en vernieuwing van visa, alsmede aanvragen

voor voorlopig verblijf, alfabetisch op persoonsnaam geordend 1933-1971 (27 pakken), inventarisnummers 1240-1266.

11 Ibidem toegang nummer 2.04.54.

12 Ibidem toegang nummer 2.04.33.

13 Ibidem toegang nummer 2.04.78 Deel Wierickerschans.

14 Ibidem toegang nummer 2.04.55.

15 Ibidem toegang nummer 2.04.58.

16 Ibidem toegang nummer 2.15.13.

17 Ibidem toegang nummer 2.06.001.

18 Ibidem toegang nummers 2.05.03 en 2.05.04 en 2.05.21 en 2.05.23.

19 Ibidem toegang nummer 2.05.31.

20 Met dank aan Sierk Plantinga van het Nationaal Archief, die mij op dit archief wees en die de ontsluiting op naam maakte. Ibidem, Ministerie van Buitenlandse Zaken, A-dossiers, 1815-1940, toegang nummer, 2.05.03, 2.05.04, 2.05.21 (A-dossiers 1916-1940) en 2.05.23.

21 De Hart, 'Maria Toet'; zie ook Thomas Spijkerboer, *Gender and refugee status* (Nijmegen 1999).

22 L. Doornhein en N. Dijkhoff, *Toevlucht zoeken in Nederland* (Arnhem 1995) reeks Onderzoek en beleid 148.

23 Corrie K. Berghuis, *Geheel ontdaan van onbaatzuchtigheid. Het Nederlandse toelatingsbeleid voor vluchtelingen en displaced persons van 1945 tot 1956* (Amsterdam 1999) 139-143.

24 Den Haag, NA, Archief van het Ministerie van Juistitie, Archief Toelating van vreemdelingen (1906) 1945-1985 (1999), toegang nummer 5.023.5028.

ierslijst

. „JAPARA"

Vertrek Ba
Vertrek Su
Vermoedelij

Uitgegeven door
Repatriëering. C

dangaven de zamen
dat dan mensen u
festen in de tijd u

G., 20—6—04, Rietstr. 258, Almelo.
A., x, 12—1—29, idem.
W., 28—3—24, idem.
. L., 21—5—26, Sonnedoseweg 13 Arnhem.
F., x, 21—10—24, Julianaweg 11, Doorn.
. D., x, 14—1—07, v. Zuylen v. Nyenveld-
, Wassenaar.
, W. H., 31—12—25, idem.
-2—23, de Lairessestr. 87, Amsterdam.

G

184. Gelder, G. H. D., x, 9—8—02, Heerenstr. 7, Utrecht.
185. Gelder-Claus, H., 5—5—93, idem.
186 Gerritsen Flaggert-Willemsen, T. S., 10—12—16, v. Weteringenlaan 298, Voorschoten.
187. Gerritsen Flaggert, J. D. C., x, 17—5—41, idem.
188. Geus, R., x, 28—6—07, Koestraat 13, Alkmaar.
189. Geus-[illegible]olling, E., 29—5—02, idem.
190. Geysen, Henr. G., x, 14—8—04,
191. [illegible]

276.
277.
278.
279.
280.
281.
282.
283.
284.

Het Oudpaspoortarchief (1950-1959)

Peter Christiaans en Marlou Schrover[1]

INLEIDING

Het Oudpaspoortarchief ontstond in 1950 toen mensen in het voormalige Nederlands-Indië na de onafhankelijkheid van deze kolonie een Nederlands paspoort aanvroegen om naar Nederland of andere landen te kunnen reizen. Het paspoort werd aangevraagd bij het Hoge Commissariaat te Jakarta.

1 HISTORISCHE SITUERING

Na de onafhankelijkheid van Indonesië kwamen circa 400.000 mensen uit deze voormalige kolonie naar Nederland. Ze worden aangeduid als repatrianten, ofschoon tweederde van hen niet in Nederland was geboren. De repatriëring werd door de Nederlandse overheid, met de werkloosheid van voor de Tweede Wereldoorlog nog vers in het geheugen, ontmoedigd.[2] Door oplopende spanningen tussen Nederland en Indonesië besloten steeds meer mensen, die aanvankelijk in Indonesië hadden willen blijven of nog geen definitieve keuze hadden gemaakt, alsnog naar Nederland te gaan. Hoe gemakkelijk het vertrek naar Nederland was, werd onder meer bepaald door ontwikkelingen in de verhouding tussen Nederland en Indonesië. Naarmate de spanningen opliepen en de positie van Nederlanders en mensen die zich met deze groep identificeerden moeilijk werd, werd de Nederlandse overheid inschikkelijker in het geven van toestemming voor repatriatie. De aanvankelijk afhoudende opstelling van de Nederlandse overheid maakte geleidelijk plaats voor een milder beleid.

Hoe gemakkelijk een repatriant een Nederlands paspoort kon krijgen, was afhankelijk van de vraag of de toekomstige repatriant aanspraak kon maken op de Nederlandse nationaliteit. Bij het invullen van de aanvraagkaart voor een paspoort was het dus belangrijk te benadrukken of aan te tonen dat de aanvrager op de Nederlandse nationaliteit aanspraak kon maken. Lang niet alle aanvragers van een paspoort hadden echter de Nederlandse nationaliteit. In ongeveer een op de tien gevallen kwamen de aanvragen van personen met een Duitse, Hongaarse, Britse, Oostenrijkse of andere Europese nationaliteit of van statelozen.

2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS

De overdracht van Nederlands-Indië werd getekend op 29 december 1949. Daarna moesten mensen die in Indonesië woonden en naar Nederland wilden komen of op een Nederlandse pas naar een ander land wilden reizen een paspoort aanvragen.

Om te weten wie een paspoort kon aanvragen, moeten we eerst kijken naar het juridisch en raciaal onderscheid dat in Nederlands-Indië werd gemaakt tussen de bevolkingsgroepen. Het Burgerlijk Wetboek van 1838 bepaalde dat iedereen die in Nederland of de koloniën was geboren uit daar gevestigde ouders de Nederlandse nationaliteit had. In 1850 stelde de Nederlandse regering zich echter op het standpunt dat 'kleurlingen niet voor Nederlanders konden doorgaan' en kregen in Nederlands-Indië alleen degenen die werden geboren uit ouders die in Nederland waren gevestigd of van deze personen afstamden het politieke Nederlanderschap.[3]

Het juridisch en raciaal onderscheid dat in Nederlands-Indië werd gemaakt tussen de verschillende bevolkingsgroepen stoelde op het in 1848 ingevoerde Regeringsreglement voor Nederlands-Indië. Daarin werd een juridisch onderscheid gemaakt tussen 'Europeanen en daarmee gelijkgestelden' en 'inlanders en daarmee gelijkgestelden'. De term 'inlander', die nu een negatieve connotatie heeft – en dat in de negentiende eeuw ook wel had – werd gebruikt als een officiële juridische aanduiding. Europeanen en 'inlanders' hadden hun eigen recht. Met de Europeanen gelijkgesteld waren alle christenen en alle personen die niet met inlanders gelijkgesteld waren. Met inlanders gelijkgesteld waren Arabieren, Moren, Chinezen, Mohammedanen en 'heidenen'. De 'inlandse' bevolking had de mogelijkheid gelijkstelling en het politiek Nederlanderschap aan te vragen. Hiervan maakte slechts een klein aantal mensen gebruik. Dit waren vooral de zogenaamde 'christen Ambonezen'. Zij kregen in politiek opzicht de Nederlandse nationaliteit.

Erkende kinderen van Europese mannen en 'inlandse' vrouwen waren Europeaan; 'inlandse' vrouwen die met een Europese man trouwden ook. Tot 1848 waren huwelijken tussen christenen en niet-christenen verboden. Daarna werden ze als ongewenst beschouwd, maar niet verboden. In 1898 werd de Gemengde Huwelijken Regeling ingevoerd. Die regeling bepaalde dat een Europese vrouw die met een 'inlandse' man trouwde zelf 'inlandse' werd en dus de Nederlandse nationaliteit verloor.[4] De regeling was bedoeld om deze huwelijken te ontmoedigen. De regeling kwam overigens overeen met de 'eenheid van nationaliteit' binnen het huwelijk zoals die in Nederland gold.

De Nationaliteitswet van 1892 bracht een verandering voor de bevol-

king van de koloniën. De inheemse bevolking van Nederlands-Indië werd nu van het burgerrechterlijk Nederlanderschap uitgesloten en werd in feite stateloos.[5] Wie voor 1892 gelijkgesteld was, behield de Nederlandse nationaliteit. De stateloosheid van de overige bewoners van Nederlands-Indië werd beëindigd met de Onderdaanschapwet van 1910, waarmee 'inlanders' het Nederlands onderdaanschap kregen, maar niet de Nederlandse nationaliteit.[6] Alleen de kleine groep die reeds voor 1892 gelijkgesteld was, behield de Nederlandse nationaliteit. Deze regelgeving was verwarrend. Kinderen van gelijkgestelden wisten niet altijd van de gelijkstelling van hun ouders, noch van het behoud van de Nederlandse nationaliteit na 1892.[7]

Een tweede groep waarover onduidelijkheid bestond, waren de kinderen die na 1850 in Nederlands-Indië werden geboren uit daar gevestigde ouders, die niet tot de 'inlandse' groep behoorden, maar die evenmin Nederlands waren. De Nationaliteitswet van 1850 bepaalde dat uitsluitend de kinderen van in Nederland geboren of gevestigde ouders het politieke Nederlanderschap hadden. Kinderen die in Nederland geboren werden uit daar gevestigde Duitse ouders waren Nederlands. Kinderen die echter in Nederlands-Indië geboren werden uit Duitse ouders waren Duits. Ook deze regeling was voor de betrokkenen vaak zeer verwarrend.

Het in Nederlands-Indië bestaande bevolkingsonderscheid vormde na 1949 de basis voor afspraken tussen Nederland en Indonesië. In 1954 werd bepaald dat kinderen van een inheemse vader en een Nederlandse moeder inheems waren.[8] Dit was in overeenstemming met de Gemengde Huwelijken Regeling die bepaalde dat Europese vrouwen die met een inheemse man trouwden, inheems werden. Kort daarvoor was door het Hof reeds besloten dat 'inlanders' of 'inheemse onderdanen niet-Nederlanders', die na 1892 genaturaliseerd waren, niet mochten kiezen voor de Nederlandse nationaliteit. Degenen die voor 1892 gelijkgesteld waren, hadden wel de Nederlandse nationaliteit.

3 VISUELE KENNISMAKING

De paspoortadministratie in het Oudpaspoortarchief bestaat uit ongeveer 150.000 kaarten. De kaarten zijn aan de voor- en achterzijde beschreven [afbeelding 1a en 1b]. Op de voorkant van de kaarten vinden we de volgende informatie:

1 Registratienummer
2 Naam
3 Voornamen
4 Geboortedatum
5 Geboorteplaats en -land
6 Nationaliteit en eventuele tweede nationaliteit (in de vorm van een niet-Nederlands paspoort). Verder of de nationaliteit van de aanvrager verkregen is door geboorte, huwelijk of door naturalisatie en optie. Bij de laatste twee mogelijkheden wordt vermeld in welk nummer van het Staatsblad (bij naturalisatie) of Staatscourant (bij optie) deze nationaliteitsverandering is terug te vinden. Hier wordt ook vermeld wat de oorspronkelijke nationaliteit was en hoe die is veranderd en waardoor. Iemand kan bijvoorbeeld aanvankelijk de 'inlandse' nationaliteit hebben en door huwelijk de Nederlandse nationaliteit verwerven.
7 Beroep met eventueel de werkgever
8 Huidige vaste woonplaats en adres
9 Achternaam van de vader
10 Voornamen vader
11 Geboortedatum, geboorteplaats en –land vader
12 Nationaliteit vader, eventuele tweede nationaliteit en wijze waarop nationaliteit is verkregen
13 Beroep en werkgever vader
14 Indien nog in leven, de woonplaats en het adres van de vader
15-20 Zelfde gegevens als voor de vader, voor de moeder
21-26 Zelfde gegevens als voor de ouders, voor de huwelijkspartner
27 Gescheiden, weduwe of weduwnaar

Verder is op de voorkant van elke kaart ten minste één foto vastgeniet. Wanneer er niet alleen een paspoort voor de aanvrager zelf werd verzocht, maar ook voor minderjarige kinderen, staan die eveneens op de foto. De foto's zijn bijgevolg niet allemaal pasfoto's, maar er zijn ook groepsportretjes.

Incidenteel wordt op de voorkant van de kaarten het schip vermeld waarmee de aanvrager naar Nederland is gekomen.

Op de achterkant van de kaart vinden we de volgende gegevens:

28 Achternamen, voornamen, geboortedata, -plaatsen en –landen van de kinderen
29 Wanneer de aanvrager voor het eerst in Indonesië was

30 Reden waarom het paspoort werd aangevraagd
31 Eventuele voorgenomen vertrekdatum
32 Eventuele adres in Nederland of ander land van bestemming
33 Signalement: gezicht (rond, ovaal), ogen (kleur), haren (kleur), wenkbrauwen (kleur), neus (spits, stomp, onregelmatig), baard, knevel, lengte, bijzondere kentekenen (moedervlek, litteken)
34 Ruimte voor ondertekening.

Vervolgens was er een gedeelte dat niet door de aanvrager diende te worden ingevuld. Hier was ruimte voor:

35 Een omschrijving van de bewijsstukken die de aanvrager had overlegd (huwelijksakten, geboorteakten, scheidingsvonnis (nummer plus datum), voogdijbeschikking, akte van erkenning, brieven van wettiging, bewijs van Nederlanderschap, naturalisatie (met het nummer van het Staatsblad)). Opgevraagd werden geboorteakten van ouders en grootouders.
36 Overige bijzonderheden en bevindingen
37 Data waarop het paspoort was verlengd, ingehouden of afgegeven en datum waarop een bewijs van Nederlanderschap was afgegeven
38 Als laatste de paraaf van de ambtenaar die de kaart in behandeling had gehad en een datum.

Bij mensen die oorspronkelijk de 'inlandse' nationaliteit hadden, wordt in de velden 'achter- en voornaam' slechts het veld achternaam ingevuld. 'Inlanders' hebben op de aanvraagkaarten geen voornamen. Hun geboortedata werden soms bij benadering gegeven. Geloof wordt niet op de kaarten vermeld.

Naast de paspoortaanvraagkaarten is er een nummerregister dat toegang geeft tot de kaarten via het paspoortnummer. Dit register vermeldt paspoortnummer en naam. Van het register kan alleen gebruik gemaakt worden indien het nummer van het paspoort bekend is.

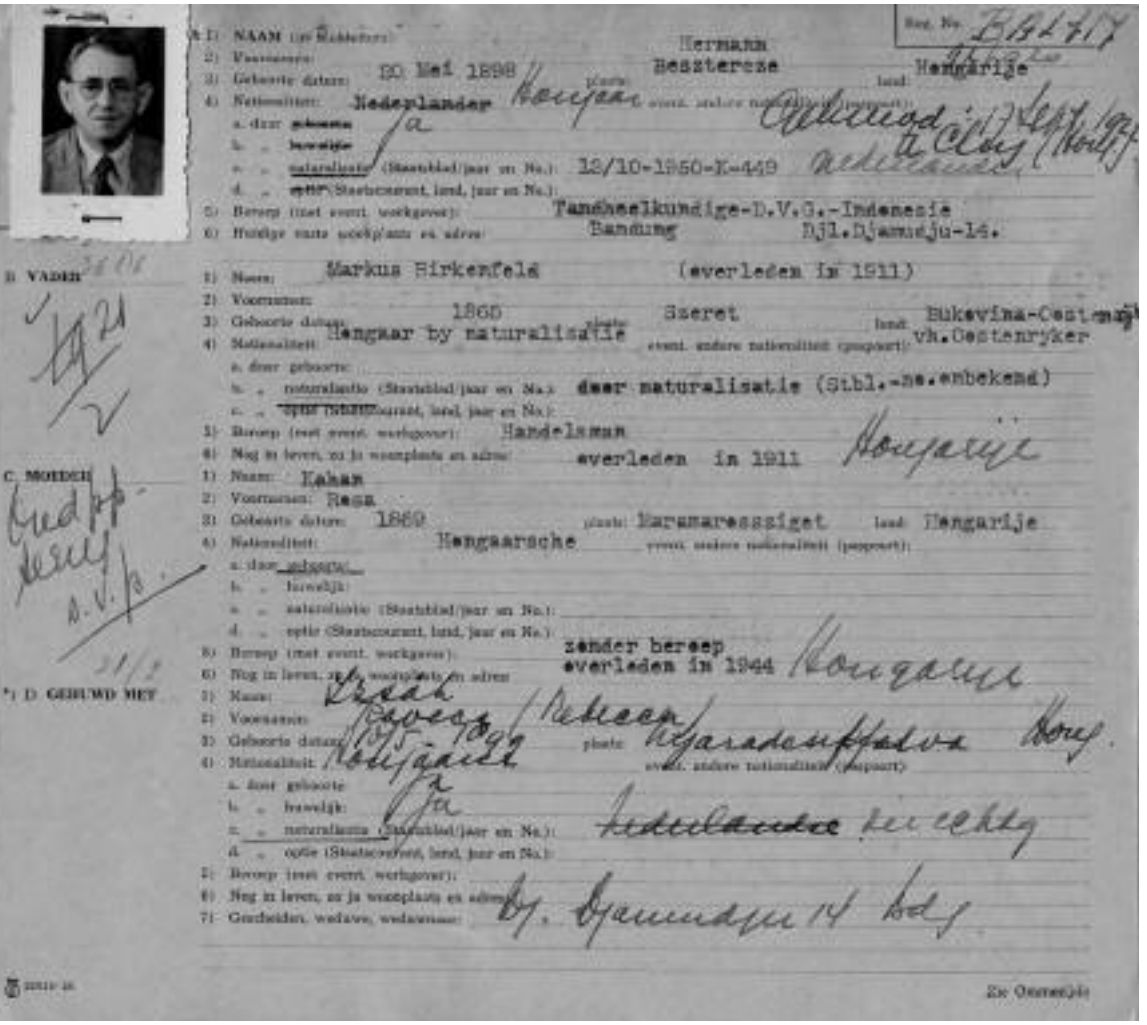

1a en **1b**
Voor- en achterzijde
van een paspoort-
aanvraagkaart.

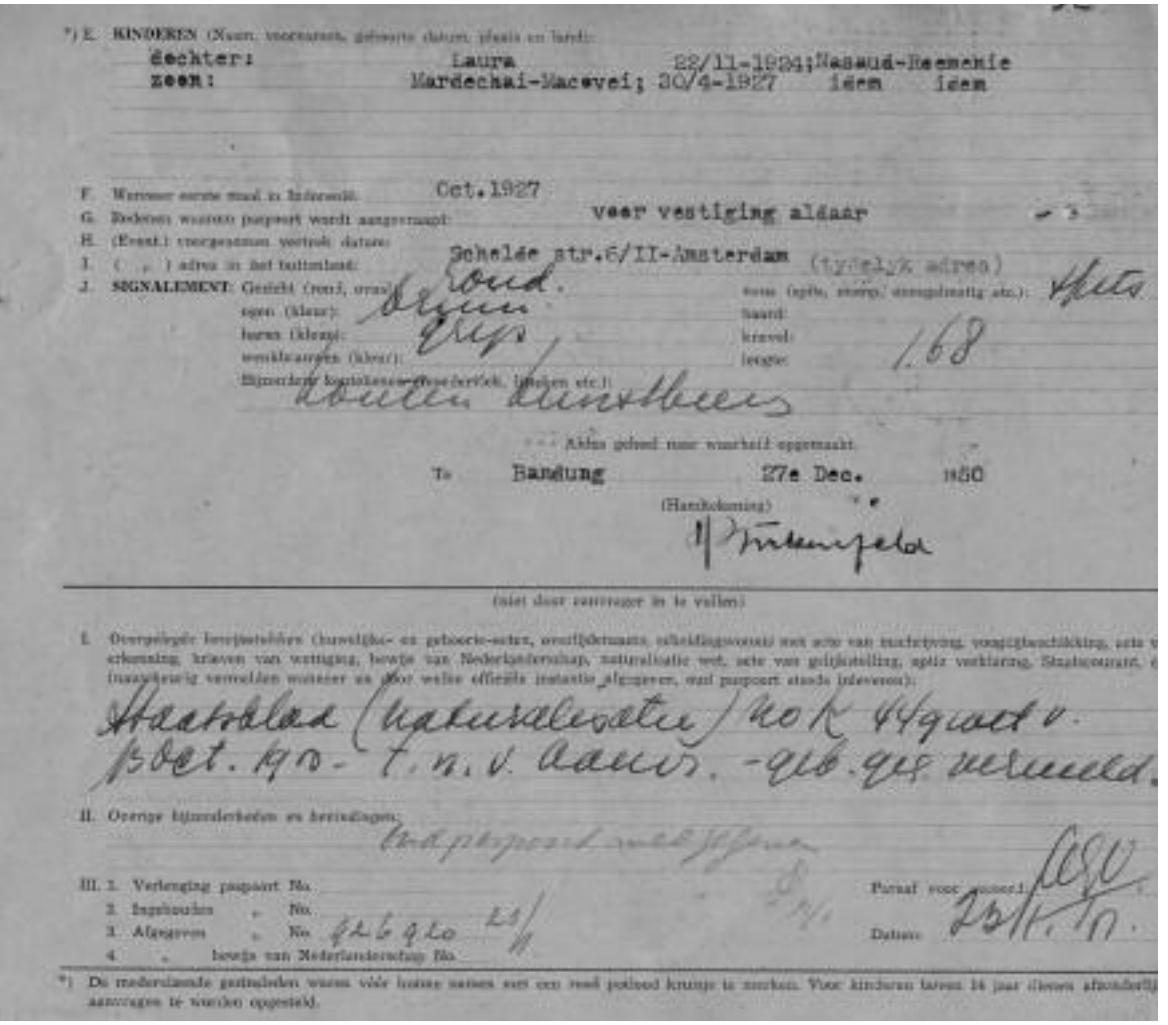

*) E. KINDEREN (Naam, voornamen, gehuwde datum, plaats en land):
dochter: Laura 22/11-1924;Nasaud-Roemenie
zoon: Mardechai-Macovei; 30/4-1927 idem idem

F. Wanneer eerste maal in Indonesië: Oct.1927
G. Redenen waarom paspoort wordt aangevraagd: voor vestiging aldaar
H. (Event.) voorgenomen vertrek datum:
I. (") adres in het buitenland: Schelde str.6/II-Amsterdam (tijdelijk adres)
J. SIGNALEMENT: Gezicht (rond, ovaal): rond. Kleur (wit, geelbruin, donker): Wits
ogen (kleur): bruin
haren (kleur): grijs
wenkbrauwen (kleur): haard:
Bijzondere kentekenen (moedervlek, littekens etc.): kruisbeen litteken
kruis: 1.68

Akte gehoud naar waarheid opgemaakt.

Te Bandung 27e Dec. 1950

(Handtekening)

(niet door aanvrager in te vullen)

I. Overgelegde bewijsstukken (huwelijks- en geboorte-akte, overlijdensakte, echtscheidingsvonnis met acte van inschrijving, voogdijaanwijzing, acte v erkenning, kriswen van wettiging, bewijs van Nederlanderschap, naturalisatie wet, acte van gelijkstelling, optie verklaring, Staatscourant, (naamsverandering vermelden wanneer en door welke officiële instantie afgegeven, en) paspoort steeds indienen):
Staatsblad (naturalisatie) No K 44 quart v.
Besl. 19-7-n.v. dato. -26.9.45 verleend.

II. Overige bijzonderheden en herinneringen:
Ondergetekende verklaart

III. 1. Verlenging paspoort No.
2. Inschouden " No.
3. Afgegeven " No. 426420
4. " bewijs van Nederlanderschap No.

Parraf voor gezien:
Datum: 28/12.50

*) De nederlandse gezinsleden wiens vóór hunne namen een rood potlood kruisje te zetten. Voor kinderen beneden 16 jaar dienen afzonderlijke aanvragen te worden opgesteld.

4 BRONKRITISCH COMMENTAAR

Interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron

In de periode dat het archief werd aangelegd – van 1950 tot 1959 – werd de administratie steeds op dezelfde wijze gevoerd. Er vonden tussentijds geen veranderingen plaats. Verschil is er wel ten aanzien van de coulantie waarmee aanvragen werden behandeld. Aanvankelijk was de Nederlandse overheid afhoudend; later werd ze steeds gemakkelijker in het uitgeven van paspoorten aan mensen die uit Nederlands-Indië weg wilden.

De aanvragen in het Oudpaspoortarchief hebben betrekking op mensen die tussen 1950 en 1959 een paspoort aanvroegen. Niet al deze mensen gingen naar Nederland. Sommigen vroegen een paspoort aan voor vertrek naar een andere land in Europa, anderen voor vertrek naar Nieuw-Guinea, Zuid-Afrika of de Verenigde Staten. Wat de aanvragers met elkaar gemeen hadden, is dat ze allemaal een Nederlands paspoort wilden hebben. Een gedeelte van de mensen gaf als reden voor de aanvraag een *eventuele* komst naar Nederland. De werkelijke komst werd soms jarenlang uitgesteld en uiteindelijk helemaal afgesteld. Dit betekent dat niet alle aanvragers van een paspoort ook werkelijk naar Nederland kwamen.

Er zitten geen kaarten in het archief van mensen die tussen 1950 en 1959 een andere bestemming kozen en daarheen reisden op een ander dan een Nederlands paspoort, maar die later alsnog naar Nederland kwamen. Er zitten evenmin aanvragen in van personen die na 1959 een paspoort aanvroegen. Wel zijn er aanvragen van mensen die na 1959 naar Nederland zijn gekomen, maar die reeds voor 1959 een paspoort aanvroegen en dat herhaaldelijk lieten verlengen. Er zitten geen kaarten in het archief van mensen die reeds voor 1950 een Nederlands paspoort hadden. Molukkers, die groepsgewijs kwamen op een beperkt aantal schepen en met de bedoeling om slechts tijdelijk in Nederland te blijven, hebben geen paspoort aangevraagd en ontbreken eveneens in het archief.

De paspoortaanvraagkaarten werden door de aanvrager zelf ingevuld wanneer de aanvrager een volwassen gehuwde of ongehuwde man was of een volwassen ongehuwde vrouw. Bij gehuwde vrouwen en minderjarige kinderen werden de kaarten veelal ingevuld door echtgenoot of vader. De namen van meereizende gezinsleden, voor wie geen afzonderlijk paspoort werd aangevraagd, werden op de kaart voorzien van een rood kruisje. Voor kinderen boven de veertien jaar diende een afzonderlijk paspoort te worden aangevraagd. Veel van de aanvragen hebben betrekking op familiemigratie, waarbij het hoofd van het gezin de kaart of kaarten invulde.

De gegevens die op de kaart waren ingevuld, werden gecontroleerd door de ambtenaren die de paspoortaanvraag in behandeling namen. Zij

vergeleken de ingevulde kaarten met gegevens die ontleend konden worden aan de akten van de Burgerlijke Stand. In sommige gevallen was dit aanleiding tot correctie van de ingevulde kaarten. Op de kaarten zijn deze correcties duidelijk herkenbaar. Het veelal nette handschrift van de aanvrager of de met een typemachine ingevulde kaart werd aangevuld met de veel slordigere, geschreven aantekeningen van de ambtenaren.

Kaarten van gehuwde vrouwen en weduwen zijn in het archief geordend onder de naam van hun (overleden) man. Indien slechts de eigen naam van de vrouw bekend is, en niet de naam van haar (overleden) man, kan zij in de kaarten niet worden teruggevonden. Gescheiden vrouwen staan gerubriceerd onder hun eigen naam. Indien alleen de naam van hun ex-man bekend is, kunnen zij evenmin worden gevonden. Er zijn geen verwijskaarten. Vrouwen die hertrouwd zijn na de dood van hun eerste man of na een scheiding, staan gerubriceerd onder de naam van hun tweede man. Wanneer alleen de naam van de eerste man of hun eigen naam bekend is, zijn zij moeilijk terug te vinden.

Dwars over sommige kaarten is met rood potlood geschreven 'W.N.'. Dit is de afkorting voor Warga Negara. Hiermee werd aangeduid dat mensen na 1950 hadden geopteerd voor de Indonesische nationaliteit. Hierbij wordt meestal ook het nummer van het Staatsblad vermeld waarin van de keuze melding werd gemaakt. Het gaat hierbij om mensen die aanvankelijk een Nederlands paspoort hadden aangevraagd, maar die vervolgens toch voor de Indonesische nationaliteit opteerden. De paspoortaanvraag werd in dit geval ingetrokken. Ingetrokken aanvragen komen derhalve wel voor in het archief. Afgewezen aanvragen ontbreken echter. Er zijn wel kaarten van mensen die aanvankelijk geweigerd werden en later alsnog een paspoort kregen.

Op de kaarten wordt verder vermeld welke correspondentie er is gevoerd om gegevens die op de kaarten waren ingevuld te verifiëren. Wanneer de verificatie werd opgehouden, werd de aanvraag aangehouden. Bij problemen kon een aanvraag maanden of jaren worden aangehouden. Op de kaart werd aangetekend welke telexberichten er in verband met problemen waren verzonden.

Gerelateerde en toetsingsbronnen

Een aanvullende bron zijn de lijsten met de namen van mensen die gelijkstelling hebben aangevraagd. Dit zijn mensen met de 'inlandse' nationaliteit die de Nederlandse overheid hebben verzocht om met Nederlanders gelijkgesteld te mogen worden. Deze lijsten werden opgesteld door het Ministerie van Buitenlandse zaken, Directie Overgangszaken Indonesië, op basis van gegevens uit het Indisch Staatsblad. De lijsten geven achternamen en voornamen en verwijzen naar nummer en datum van het Indisch Staatsblad. Deze lijsten worden bewaard op het Centraal Bureau voor Genealogie en op het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Het

DENGAH,	Corenus Alfred	718	2-12-1916
DENGAH,	Cornelis Boes	86	17- 4-1930
DENGAH,	Daniël Hermanus	202	19- 2-1912
DENGAH,	David Josephus Alexander	257	16- 3-1915
DENGAH,	Dirk	216	22- 3-1905
DENGAH,	Eduard Adriaan	65	14- 5-1929
DENGAH,	Elias Dumais	718	2-12-1916
DENGAH,	Frits Hendrik	65	14- 5-1929
DENGAH,	Jan Alexander	718	2-12-1916
DENGAH,	Jan Alfred	441	18- 8-1910
DENGAH,	Johan Herman	49	26- 1-1918
DENGAH,	Juliana Sophia Johannette	65	14- 5-1929
DENGAH,	Willem	654	7-11-1939
DENGAH van,	Betje Elisabeth, echtgen. van TANOD J.F.	230	2- 4-1909
DENSCHER,	Johan Friederich	158	19- 5-1931
DESSAUVAGIE,	Martha	851	24-12-1918
DETE,	Hendrika	158	19- 5-1931
DETE,	Johan Christiaan	290	24- 6-1924
DEURSEN van,	Anthonius	595	20-11-1936
DEUTEKOM, van	Jaap	329	22- 7-1941
DEUX,	Christiaan Bernardus Zacharias	151	10- 5-1935
DEWANNA,	Mariana Helena	290	24- 6-1924
DEIJ,	Herman	171	23- 2-1911
DIAO,	An Nio	441	18- 8-1910
DIAO,	Ban Nio	508	11-12-1907
DIAO,	Eng Nio, echtgen. van JAUW, Ban Boeng	506	23-10-1909
DIAO,	Ing Lian	508	11-12-1907
DIAO,	Kiem Boen	508	11-12-1907
DIAO,	Kiem Kie	508	11-12-1907
DIAO,	Tean Nio	508	11-12-1907
DIAO,	Tjien Nio	508	11-12-1907
DIAS,	Benjamin	297	18- 7-1933
DIAS,	Daniel Alexander	174	16- 8-1894
DIAS,	Frederik Alexander	600	6- 9-1919
DIAS,	Juliana	331	1- 6-1934
DIAS,	Rachel	616	24- 9-1922
DIAS,	Reinier Petrus Jozef	84	8- 3-1897
DIAS,	Seumuel Zatkarja	254	3- 8-1928
DIAZ,	Maria Elisa	718	2-12-1916

gaat om drie lijsten: mensen die gelijkstelling hebben aangevraagd voor 1 juli 1893 (21 namen), mensen die gelijkstelling hebben aangevraagd tussen 1 juli 1893 en 15 augustus 1945 (enkele duizenden namen) en mensen die gelijkstelling hebben aangevraagd na 15 augustus 1945 (ongeveer 270 namen).

Belangrijk in verband met het aanvragen van een paspoort was of mensen, die eerder de Nederlandse nationaliteit hadden, na 1950 geopteerd hadden voor de Indonesische nationaliteit. Zij werden, zoals gezegd, aangeduid aan Warga Negara. Van deze Warga Negara zijn twee bestanden beschikbaar. Het eerste bestand zijn akten opgemaakt in het Maleis van verklaringen die zijn afgelegd voor de Indonesische landrechter. Deze akten berusten bij het Centraal Bureau voor de Genealogie. Verder zijn er lijsten van mensen die opteerden voor de Indonesische nationaliteit. Deze lijsten werden gepubliceerd in de Berita Negara (het Indische Staatsblad).[9]

In de Almanakken voor Nederlands-Indië werden namenlijsten gepubliceerd van inwoners die tot de Europese bevolking werden gerekend. Vanaf 1829 komen op deze lijsten ook namen voor van Molukkers, terwijl deze Molukkers er aanwijsbaar reeds eerder waren, maar eerder niet op de lijsten voorkwamen. Het verschijnen van deze namen hangt samen met de invoering in 1828 in Nederlands-Indië van de Burgerlijke Stand. 'Christen Molukkers', die buiten de Molukken woonden, werden daarbij aangewezen als groep die verplicht was de regels van de Burgerlijke Stand te volgen. De rest van de 'inlandse' bevolking was daarvan vrijgesteld. De regel werd waarschijnlijk ingevoerd om de christen Molukkers meer aan het Nederlands bestuur te binden.

Als laatste verwante bron kunnen nog de passagierslijsten worden genoemd. Deze lijsten werden gepubliceerd door de 'Afdeeling Pers en Publiciteit van den dienst Repatrieering'. De lijsten bevatten per schip de namen, het geslacht en de bestemming (het adres waar iemand zich vestigt) van de immigranten. Dit archief is vernietigd. Incidentele lijsten zijn bewaard gebleven op het CBG.

2
Gedeelte van een lijst van mensen die werden gelijkgesteld tussen 1893 en 1945. Deze lijsten werden opgesteld door het Ministerie van Buitenlandse zaken, Directie Overgangszaken Indonesië, op basis van gegevens uit het Indisch Staatsblad.

Mogelijke gebruikswijzen van deze bron in historisch onderzoek

Nederlands-Indië kende geen bevolkingsregister. Sedert 1828 was er wel een Burgerlijke Stand. De registers van de Burgerlijke Stand zijn voor Nederlandse onderzoekers moeilijk toegankelijk omdat ze in Indonesië liggen en ze zijn bovendien op bepaalde plaatsen, bijvoorbeeld in Makassar, gedeeltelijk verloren gegaan. Bovendien werd niet de gehele bevolking van Nederlands-Indië opgenomen in de registers van de Burgerlijke Stand, maar slechts de christelijke en joodse bevolking. In de buitengewesten werd bovendien de Burgerlijke Stand ook voor deze groepen slecht bijgehouden. De inheemse bevolking en de Chinese bevolking vielen er sowieso buiten. 'Christen Ambonezen' werden er wel in opgeno-

men voorzover ze buiten de Molukken woonden. Voor gelijkstelling was inschrijving in de registers van de Burgerlijke Stand een vereiste.

Omdat de Burgerlijke Stand slecht werd bijgehouden, verloren is gegaan of ontoegankelijk is en een bevolkingsregister ontbreekt, bieden de paspoortaanvraagkaarten belangrijke informatie over bijvoorbeeld familieverbanden die niet op een andere wijze is te vinden. Omdat de kaarten bovendien gegevens bevatten die ontleend zijn aan in Nederland bewaarde archieven en gegevens omtrent naturalisatie, bieden de kaarten aanknopingspunten voor verder onderzoek.

Aantekeningen op de paspoortaanvraagkaarten geven een indruk van de werking van de migratiepolitiek in de praktijk en van de toepassing van de wetgeving op het punt van nationaliteit.

De paspoortaanvraagkaarten geven vooral een mooi beeld van ingewikkelde nationaliteitskwesties. Als voorbeeld mag de aanvraag van Mathilde R.-D. dienen. Zij werd in 1917 geboren in Nederlands-Indië. Haar vader Peter Josef D. werd in 1856 geboren in Hackenbroich in Duitsland. Hij had aanvankelijk de Duitse nationaliteit, maar op een gegeven moment raakte hij deze kwijt en werd hij stateloos. De reden voor dit verlies van de Duitse nationaliteit kon zijn dat hij langjarig in het buitenland verbleef – in sommige Duitse staten gold dat emigranten na enkele jaren buitenslands hun Duitse nationaliteit verloren – of krijgsdienst in een vreemd leger. Duitsers die in het Nederlandse leger dienden – en velen van hen dienden daarbij in Nederlands-Indië – verloren de Duitse nationaliteit. Ze konden vervolgens de Nederlandse nationaliteit kosteloos verwerven. Als ze daar niet om verzochten, waren ze stateloos. Peter Josef D. was in ieder geval stateloos. Hij trouwde met een 'inlandse' vrouw – Ginem – die daardoor net als hij stateloos werd. Hun dochter Mathilde R.-D. was klaarblijkelijk – gezien de gegevens die ze op haar aanvraag invulde – niet op de hoogte van haar eigen oorspronkelijke stateloosheid. Op de aanvraag vulde ze in dat ze bij geboorte Nederlandse was. De ambtenaar veranderde dit in stateloos. Een dergelijke onduidelijkheid was niet ongebruikelijk. Door haar huwelijk met Jacobus R. verwierf Mathilde R.-D. de Nederlandse nationaliteit. Jacobus R. werd in 1917 op Ambon geboren. In de marge van de kaart vermeldde de ambtenaar die de aanvraag behandelde dat de vader van Jacobus R. in 1883 in Rotterdam werd geboren. Hieraan ontleende Jacobus R. zijn Nederlandse nationaliteit. De geboorteakte van vader R. werd in Rotterdam opgevraagd, zo vermeldt de kaart.

De aanvraagkaarten bieden niet alleen mogelijkheden voor onderzoek naar het ingewikkelde karakter van het begrip nationaliteit. Er zijn ook mogelijkheden voor onderzoek naar gemengd huwen. De kaarten getuigen vooral van huwelijken tussen mannen met een Nederlandse nationaliteit en vrouwen met een 'inlandse'. Omdat geboorteplaatsen, leeftijden en beroepen worden vermeld, kan onderzocht worden hoe deze variabelen samenhangen met huwelijksgedrag.

De kaarten bieden verder een mooi beeld van wie nu eigenlijk de re-

patrianten uit Nederlands-Indië waren: waren zij in Nederlands-Indië geboren, waren hun ouders daar geboren of werden die geboren in Nederland of wellicht in een ander Europees land? Een eerste inventarisatie maakte duidelijk dat het beeld zeer divers is. Aan de hand van de kaarten kan antwoord worden gegeven op vragen als: wanneer kwamen de repatrianten naar Nederlands-Indië: in de jaren twintig of dertig van de twintigste eeuw of tientallen jaren eerder? In welke beroepen werkten de repatrianten en voor welke bedrijven? Tot welke leeftijdsgroep behoorden de repatrianten? Betrof het vooral migratie van families of vooral van eenlingen?

Van de mogelijkheden van het Oudpaspoortarchief is nog vrijwel geen gebruik gemaakt door historici. Genealogen gebruiken het archief wel op grote schaal.

Vindplaats

De paspoortaanvragen bevinden zich bij het Centraal Bureau voor Genealogie in Den Haag. Het archief is niet vrij toegankelijk. Voor inzage in het archief moet toestemming worden gevraagd aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Kopieën kunnen niet worden gemaakt. Op dit moment worden gegevens uit het archief gedeeltelijk overgenomen in een database en wordt er gewerkt aan de ontsluiting op de eigennamen van vrouwen.

Pagina 172:

3
Akte Warga Negara van Jan Willem Naaijen opgemaakt voor de Indonesische Landrechter 20 juni 1951.

Pagina 173:

4
Het Indische Staatsblad Berita Negara uit 1955 met daarin lijsten met namen van mensen die hebben geopteerd voor de Indische nationaliteit (Warga Negara).

Pagina 174-175:

5
Passagierslijst van het schip m.s. Tegelberg, mei-juni 1946.

REPUBLIK INDONESIA
DJAKARTA.

No. 639/1951.-

P U R A T T J A T A T A N

Jang bertanda tangan dibawah ini, saja MR. RADEN DARDO, Hakim Pengadilan Negeri di Djakarta, menerangkan, bahwa pada hari R a b u tanggal 20 D j u n i 1951, datang pada saja seorang laki-laki, bernama:

N A A I J E N, JAN WILLEM

pekerdjaan: Instructuur Corps Tjadangan Umum;
bertempat tinggal: Djakarta - Gang Djambleng No.237;
jang dengan lisan dihadapan saja untuk ia sendiri, menjatakan keterangan tentang:

MENILIH KEBANGSAAN INDONESIA.

Orang jang memilih kebangsaan Indonesia itu adalah:
pada tanggal 27 Desember 1949 berkebangsaan Belanda; lahir di Rotterdam pada tanggal 10 M e i 1923;
pada tanggal 27 Desember 1949 dan pada tanggal 27 Djuni 1949 bertempat tinggal di Tangerang - Djakarta, sedjak tahun 1946;
kawin dengan seorang bernama: J A N S E N, AMALIA ROSSEVE pada tanggal 28 Djanuari 1948; mempunjai seorang anak jang adjah, nama:

1. KLAAS WILLEM ROSSENY lahir di Djakarta pada tg. 25 Desember 1948

anak tersebut belum berumur 18 tahun penuh dan belum kawin.

Bapak dari orang jang bersangkutan bernama: N A A I J E N, WILLEM lahir di Andel (Noord Brebant) pada tanggal 13 Desember 1895.

Ibu dari orang jang bersangkutan bernama: K L A A S K E, SJOERDSMA lahir di Negeri Belanda pada tanggal 7 April 1895.-

Dibuat di Kantor Pengadilan Negeri di Djakarta, pada tanggal 20 Djuni 1951.-
Hakim Pengadilan Negeri Djakarta;

Mr. Sd. Dardo.

Tanda - tangan
orang jang menjatakan
keterangan;

Naaijen, J.W.

Nomor urut	Nama jang bersangkutan	Tempat dan tanggal kelahiran	Pedjabat dan tanggal pemilihan
97.	Haanraadts, Joseph Maria	Amsterdam 7 Agustus 1906	Hakim Surabaja 10 Desember 1951
98.	Hamond, Elisabeth van, djanda dari: Both, Pieter	Poerbolinggo 22 Oktober 1907	„ Surabaja 24 Desember 1951
99.	Hamond, Petrus van	Poerbolinggo 21 Oktober 1904	„ Surabaja 24 Desember 1951
100.	Hamm, Evelina Helena	Semarang 16 Djuli 1924	„ Semarang 26 Desember 1951
101.	Hanich, Johanna Maria van	Gaffen (Nag. Belanda) 18 Mei 1902	„ Surabaja 24 Desember 1951
102.	Haldenius, Johny	Surabaja 27 Mei 1923	„ Surabaja 24 Desember 1951
103.	Hennet, Pieter Samuel van	Djakarta 7 Djanuari 1920	Kepala Daerah Minahasa di Manado 27 Desember 1951
104.	Hendrits, Edna Augusta, djanda dari: Gellaas, A. A. H.	Belitoepan 6 Agustus 1917	„ Daerah Minahasa di Manado 24 Desember 1951
105.	Hendrills, Nancy	Malang 28 Djanuari 1933	Hakim Surabaja 13 Desember 1951
106.	Hengstz, Emile Jan	Bima (Sumbawa) 12 Djuli 1907	„ Pangkalpinang 15 Desember 1951
107.	Herpen, Antonia van	Hatoh (Nag. Belanda) 27 Djuli 1913	„ Surabaja 24 Desember 1951
108.	Hettinga, Cornelis Hendrik	Salatiga 9 September 1917	„ Salatiga/Ambarawa 18 Des. 1951
109.	Heuvelman, Willem Alexander	Kema (Menado) 13 Nopember 1925	„ Surabaja 24 Desember 1951
110.	Helins, Bernard	Semarang 21 Desember 1930	„ Semarang 24 Desember 1951
111.	Helins, Otto	Semarang 23 Oktober 1927	„ Semarang 24 Desember 1951
112.	Hielckert, Frans Julius	Bangkalan (Madura) 13 Oktober 1899	„ Surabaja 24 Desember 1951
113.	Holsapfel, Nicolina Gerardine	Semarang 19 April 1936	„ Semarang 27 Desember 1951
114.	Holsapfel, Willem Bernard	Semarang 5 Desember 1928	„ Semarang 27 Desember 1951
115.	Hoogkamp, Cornelis Adrianus	Buitenzorg 26 Oktober 1896	„ Surabaja 24 Desember 1951
116.	Hoos, Petrus Paulus de	Bael (Nag. Belanda) 30 Mei 1912	„ Surabaja 13 Desember 1951
117.	Hoop, Alice	Bandung 25 Februari 1925	„ Surabaja 24 Desember 1951
118.	Houte, Johannes	Salatiga 3 Desember 1904	„ Surabaja 24 Desember 1951
119.	Houten, Maria Elisabeth van, djanda dari: van Blommestein, Samuel Jan Hendrik	Zandvoort (Nag. Belanda) 15 Sept. 1907	„ Surabaja 17 Desember 1951
120.	Huber, Julius Carel	Kediri 3 Djanuari 1924	„ Surabaja 13 Desember 1951
121.	Jacobs, Benjamin	Tegal 27 Djanuari 1917	„ Semarang 24 Desember 1951
122.	Jacobs, Eduard	Jogjakarta 27 Djuni 1926	„ Surabaja 24 Desember 1951
123.	Johan, Max Frederik Hendrik	Djombang 28 Oktober 1897	„ Surabaja 24 Desember 1951
124.	Kaisen, djanda dari: de Visser, Francis Charles	Bogor tahun 1891	„ Surabaja 10 Desember 1951
125.	Kampen, Johnny Albert van	Semarang 6 Djuli 1926	„ Semarang 29 Desember 1951
126.	Kampen, Pauline Yvonne van	Semarang 7 Februari 1926	„ Semarang 27 Desember 1951
127.	Kasmiash Magdalene, djanda dari: Lotter, Ferdinand Christoffel	Pelalongan umur ± 50 tahun	„ Semarang 27 Desember 1951
128.	Keytel, Eduard Lodewijk Dirk	Kisten 14 Nopember 1921	„ Salatiga 18 Desember 1951
129.	Ketting Olivier, Rudy	Malang 22 Februari 1928	„ Surabaja 14 Desember 1951
130.	Kho, Hong Giam, Victor Constant	Ambarawa 11 Djuni 1910	„ Surabaja 14 Desember 1951
131.	Kilaen, Nelly Antonia, djanda dari: Vijane, Benjamin	Malang 26 Februari 1912	„ Surabaja 14 Desember 1951
132.	Kilaen, August Lodewijk	Djakarta 27 Maret 1905	„ Surabaja 24 Desember 1951
133.	Kilaen, Auguste Bernardine	Malang 28 Oktober 1934	„ Surabaja 28 Desember 1951
134.	Kleer, Adriana	Djakarta 18 Djuli 1931	„ Surabaja 24 Desember 1951
135.	Klein, Maria Amalia	Surabaja 29 Oktober 1925	„ Surabaja 24 Desember 1951
136.	Kneebel, Josephine, djanda dari: Roos, Nicolaas	Kota Radja 26 Maret 1904	„ Surabaja 15 Desember 1951
137.	Koëlver, Alida Johanna, djanda dari: Rovers, Johan Frederik Hendrik	Pedang umur ± 70 tahun	„ Semarang 27 Desember 1951
138.	Koning, Wouter	Rawamindai (Nag. Belanda) 9 Sept. 1906	„ Surabaja 10 Desember 1951
139.	Koo, Hong Nio alias Lipoor, djanda dari: Steven de Mez	Semarang umur ± 71 tahun	„ Semarang 24 Desember 1951
140.	Kömmeren, Christoffel Wilhelm	Sibolga 15 Februari 1919	„ Pangkalpinang 27 Nopember 1951
141.	Korton, Maria Susanna, djanda dari: Tienselinck, Francisnus Hendrikus	Ambarawa 15 Maret 1881	„ Salatiga/Ambarawa 19 Des. 1951
142.	Kraus, Henri Ignatius	Surakarta 2 April 1923	„ Semarang 27 Desember 1951
143.	Krikken, Frans Wilhelm Edmond	Surabaja 4 Desember 1901	„ Surabaja 22 Desember 1951
144.	Kuipers, Arie Nicolaas	Purworedjo 15 Februari 1906	„ Surabaja 24 Desember 1951
145.	Kurz, Arnold Rudolf	Semarang 6 Djanuari 1929	„ Semarang 24 Desember 1951
146.	Laarhoven, Henrica Evardine van	Beut (Nag. Belanda) 11 Nopember 1905	„ Surabaja 17 Desember 1951
147.	Lacombe, Frederik Christiaan de	Djenar (Purworedjo) 15 Djuli 1924	„ Surabaja 14 Desember 1951
148.	Lagaaaia, Juliette, djanda dari: Engelman, Hendrikus Cornelis	Purworedjo 2 Djuli 1910	„ Semarang 27 Desember 1951
149.	Lang, Ernest	Lemoh (Tanahmerah) 26 Oktober 1925	Kepala Daerah Minahasa di Manado 21 Desember 1951
150.	Lang, Frederik Alexander	Lemoh 21 Nopember 1918	Kepala Daerah Minahasa di Manado 27 Desember 1951
151.	Laurens, Alexander Jules	Kediri 1 April 1927	Hakim Surabaja 15 Desember 1951
152.	Lebret, Frederik Anton	Semarang 31 Desember 1896	„ Semarang 27 Desember 1951
153.	Lehry, Carl Friedrich	Surabaja 2 Februari 1918	„ Salatiga 28 Desember 1951
154.	Ledder, Albert Adolf	Kisaar 21 Djanuari 1920	Kepala Pemerintah Setempat di Luwuk 24 Desember 1951
155.	Ledder, Johan Cornelis	Kisaar 24 Djuli 1924	„ Pemerintah Setempat di Luwuk 24 Desember 1951
156.	Leeuwen, Johannes Lambertus Maria van	Sluida (Nag. Belanda) 16 September 1903	Hakim Surabaja 15 Desember 1951
157.	Lemans, Jenny	Sukoredjo Banggil 15 Mei 1884	„ Surabaja 13 Desember 1951
158.	Lendway, Andries	Maumbi 27 Djanuari 1918	Kepala Daerah Minahasa di Manado 27 Desember 1951
159.	Lenick, Cornelis Pieter	Kisaar (Timor) 7 Nopember 1917	Hakim Surabaja 24 Desember 1951
160.	Lenick, Lodewijk	Katolama Kisar 18 Februari 1914	„ Surabaja 14 Desember 1951

Passagiers

m.s. „JAP

De met x gemerkte namen zijn mannen of jongens.

A

1. Aarts-Hamers, A. M. Th., 5—6—16, Gelderstraat 132, Hilvarenbeek N.B.
2. Aarts, S. J. J., x, 25—2—40, idem.
3. Aarts, W. J. E., x, 5—8—42, idem.
4. Akkerman, A. R. M., x, 17—1—14, Vriezenveen, Wijk 9, No. 927.
5. Akkerman—Hessing A. R. W. J., 28—10—'10, idem.
6. Al-Hocka, Ida, 26—6—03, L. v. Meerderv. 992 Den Haag.
7. Al, Jan, x, 2—12—34, idem.
8. Al, Yvonne, 10—1—38, idem.
9. Alberts, B., x, 15—5—02, Delfgouwscheweg 185, Delft.
10. Alberts-Plantinga, G., 8—7—01, idem.
11. Alberts, R., x, 23—12—28, idem.
12. Alberts, E., x, 24—1—33, idem.
13. Alkaart, J., x, 29—2—92, Warmonderweg 41, Leiden.
14. Alkaart-Bakker, N., 29—3—92, idem.
15. Alkaart, Fr. L., x, 2—3—39, idem.
16. Arkesveld, J., x, 30—9—14, Rijnsingel 58, Leiden.
17. Artz-Hemskes, B., 18—4—00, Patrijsengl. 11, Arnhem.
18. Artz, J. C. G., x, 28—4—24, idem.
19. Artz, F. M., x, 22—1—28, idem.
20. Asbeek, Brusse-Willink Ketjen, H. C., 10—3—89, Westplein 12, Rotterdam.
21. Asbeek, Brusse Kitty, 26—3—24, idem.
22. Assendelft van, de Coningh Bussink, A. E., 25—6—02, Torenveldstraat 22, Oegstgeest.
23. Augustijn, J. D. A., x, 25—12—98, Stationastraat 149, Ermelo-Veluwelijk.
24. Augustijn, C. M., 9—2—16, idem.
25. Baal van, Jan, x, 25—11—09, Schiedamscheweg 58, Vlaardingen.

B

26. Bagchus, W., x, 4—8—16, Nieuwe Laan 46, Delft.
27. Bak den, A. D., x, 30—7—16, Adm. de Ruyterweg 154b, Amsterdam.
28. Bakkenist, W., x, 24—3—95, Johan Camphuisstr. 308, Den Haag.
29. Bakker, J., x, 16—3—18, Wouhrugscheweg 82 Woubrugge.
30. Barendregt-v. Andel, N., 14—1—03, Bronsteeweg 72, Heemstede.
31. Bastiaan, W. A., x, 26—3—20, Mulderstr w. 68, Diemen.
32. Bastiaans, J. E., x, 5—8—24, Aurorastr. 6, Utrecht.
33. Bauer, K., x, 27—8—23, Bosschendijk 2 Oudenbosch NB.
34. Baukema, W. F. C. J., x, 24—3—35, 2e Sweelinckstraat 142, Den Haag.
35. Bax, H., x, 8—2—26, Anton de Haanstr 56, Den Haag.
36. Becker, Ch. A. M. A., x, 25—5—91, Voorhoterlaan 76, Rotterdam.
37. Becker-La Rivière, H. C. C., 20—9—88, idem.
38. Becker, A. D. A., 15—3—24, idem.
39. Beekhuis, K. J., 19—7—00, Maria Louisestraat 4, Leeuwarden.
40. Berg, A. M., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
41. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
42. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
43. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
44. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
45. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
46. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
47. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
48. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
49. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
50. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
51. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
52. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
53. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
54. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
55. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
56. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
57. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
58. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
59. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
60. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
61. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
62. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
63. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
64. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
65. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
66. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
67. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
68. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
69. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
70. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
71. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
72. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
73. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
74. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
75. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
76. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
77. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
78. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
79. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
80. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
81. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
82. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
83. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
84. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
85. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
86. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
87. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
88. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
89. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
90. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
91. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
92. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
93. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
94. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
95. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
96. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
97. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
98. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
99. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
100. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
101. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
102. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
103. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
104. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
105. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
106. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
107. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
108. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
109. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
110. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
111. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
112. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
113. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
114. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
115. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
116. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
117. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
118. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
119. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
120. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
121. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
122. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
123. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
124. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
125. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
126. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
127. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
128. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
129. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
130. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
131. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
132. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
133. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
134. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
135. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
136. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
137. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
138. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
139. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
140. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
141. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
142. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
143. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
144. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
145. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
146. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
147. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
148. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
149. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
150. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
151. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
152. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
153. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
154. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
155. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
156. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
157. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
158. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
159. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
160. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
161. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
162. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
163. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
164. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
165. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
166. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
167. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
168. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
169. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
170. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
171. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
172. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
173. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
174. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
175. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
176. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
177. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
178. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
179. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
180. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
181. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
182. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
183. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
184. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
185. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
186. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
187. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
188. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
189. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
190. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
191. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
192. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
193. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
194. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
195. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
196. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
197. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
198. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
199. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.
200. Berg van den, J. C., x, 15—1—21, Fred. Hendrikpk. 21 Haag.

lijst
ARA"

Vertrek Batavia 28 Februari 1946
Vertrek Suez 16 Maart 1946
Vermoedelijke aankomst Amsterdam 29 Maart 1946

Uitgegeven door de Afdeeling Pers en Publiciteit van den Dienst der Repatriëering, Carel van Bylandtlaan 30, Den Haag.

Aangezien de namen en andere gegevens telegrafisch zijn doorgegeven en het drukken met den meesten spoed moest geschieden, i. de mogelijkheid niet uitgesloten, dat er fouten in de lijst zijn geslopen.

G

184. Gelder, G. H. D., x, 9—8—93, Heerenstr. 7, Utrecht.
185. Gelder-Claus, H., 5—5—93, idem.
186. Gerritsen Plaggert-Willemsen, T. S., 16—12—16, v. Weteringenlaan 236, Voorschoten.
187. Gerritsen Plaggert, J. D. C., x, 17—5—41, idem.
188. Geus, R., x, 28—6—07, Koorstraat 13, Alkmaar.
189. Gesellschap, E., 29—8—02, idem.
190. Geysen, Henr. G., x, 14—8—04.
191. Geysen—Croqué, Josephine, 24—4—06
192. Geysen, Geraldina, 25—10—38.
193. Geysen, Celia M., 23—3—35.
194. Geysen, Henriëtte M., 11—3—32.
195. Geysen, Robert G., x, 8—9—33.
196. Gieshoven—Sepp, Alida J. C. van, 10—4—97, Stasnstr. 15a, Arnhem.
197. Gits, Ferd. A., x, 11—8—87, Margrietstr. 4, Den Haag
198. Gits—Bergh, Maria E., 19—8—94, idem.
199. Gies—Thielsch, Emma Th., 29—5—03.
200. Goebel, Willem J. F., x, 14—12—89, Legmeerplein 29, Amsterdam.
201. Goebertus, C. H., x, 6—7—79, Amstelinan 34, A'dam.
202. Goebertus—Dekkers, Johanna S., 6—4—93, idem.
203. Goebertus, Cornelia G., 13—12—30, idem.
204. Goekoop, Ger. J., x, 29—9—99, Sloestraat 10a huis, Amsterdam.
205. Goekoop—Baasdag, Chr. L., 13—10—10, idem.
206. Goekoop, Louisa C., 11—8—42, idem.
207. Goor, Frits v., x, 9—4—24, Wildhoefhan 20, Den Haag.
208. Gorkum, Gerrge K. van, x, 2—9—04, Transvaalkade 32, Amsterdam.
209. Gorkum—Bauk, Geertruida v., 16—6—04, idem.
210. Gorkum, Hendricus van, x, 3—2—28, idem.
211. Gorkum, Jacobus van, x, 26—1—25, idem.
212. Graaf, Theod. M. J. de, x, 27—11—12, Franschestr. 5, Nijmegen.
213. Graaf—Theiling, Wilhelmina H. M. de, 27—12—14, idem.
214. Graaf, Franciscus Th. de, x, 2—5—36, idem.
215. Graaf, Josephine M. de, 20—4—39, idem.
216. Graven, Theod., x, 23—1—14, Sneekade 123, Den Haag.
217. Graven—Haaxman, Lydia, 26—11—16, idem.
218. Groen, Frans, x, 27—1—06, 96h Avenue 40a, Rex Valley, Johannesberg.
219. Groen—Vader, Christina A., 21—10—05, Koudenhoek 13, Vlissingen.
220. Groen, Ronald N., x, 15—8—33, idem.
221. Groot, P., x, 24—9—82, Jac. v. 't Hofweg 30, Bussum.
222. Grootes—Henig, Joh. J., 11—11—04, Huize Groeneveghi, Breukelen.
223. Gulden, Jenny A., 13—8—25 Jan Haringstr. 8, Haarlem.

H

224. Haak, Hermanus E., x, 22—8—97, Fabriekslaan 1, Hilversum.
225. Haak—Endert, Clasina M. A., 7—1—97, idem.
226. Haak, Annemarie, 29—7—1933, idem.
227. Haan, Petrus H. M., x, 28—12—82, Argonautenstr. 9, Amsterdam.
228. Hooykaas, Christine, 18—12—32, idem.
229. Hooykaas, Eva M., 14—4—34, idem.
230. Hooykaas, Johanna M., 4—1—36, idem.
231. Hooykaas, Jetske, 6—6—40, idem.
232. Heppen, Johannes Th., x, 29—1—15, Hartogpuhlerstraat 43b, Rotterdam.
233. Horsthuis, Henr. L., x, 28—12—92, Randhutstraat 2, Oldenzaal.
234. Horsthuis, Alb. M., x, 25—3—28, idem.
235. Houtzager, K. A., x, 5—3—12, Statenlaan 20, Bussum.
236. Houtzager—Rinkel, Cornelia, M. E., 16—11—12, idem.
237. Houtzager, Sophia M. J., 16—11—38, Statenlaan 20, Bussum.
238. Houtzager, Karel A., x, 12—11—40, idem.
239. Houtzager, Taja S. J., 19—8—42, idem.
240. Huët, Jan F. A. van, x, 20—3—10, Esmorvillelraat 56, Amsterdam.
241. Hulsman, Willem J. M., x, 9—8—1895, Plotterijstr. 34, Den Haag.
242. Hunnik, Johan H. van, x, 7—8—1901, Taludweg 145, Hilversum.
243. Hunnik-Contest, Leentje v., 28—7—1895, idem.
244. Hunnik, Winnifred J. P. v., 24—3—39, idem.
245. Hunnik, Hans H. van, x, 18—6—33, idem.
246. Huybens, Karel H., x, 15—12—26, Kampervest 52, Haarlem.

I

247. Idsinga, Johan L. H., x, 24—3—15, Zwarteweg 1a, Aerdenhout.
248. Idsinga-Huisinga, Amalia E., 26—7—14, idem.
249. Idsinga, Allen A., 29—6—40, idem.
250. Immink, Otto R. F., x, 19—7—93, v. d. Leehan 5, Doorn.
251. Immink-Stüver, Elisabeth E., 29—5—99, idem.
252. Immink, Theodora E., 17—5—26, idem.

J

253. Jansen, A., x, 22—12—18, Achterdorpstr. 17, Renkum.
254. Jeltes, Jan Th. E., x, 13—6—99.
255. Jeltes-Schuilenburg, Helena, 15—6—07.
256. Jeltes, Maryke, 22—3—36.
257. Jenner, Joh., x, 6—11—94, Hoogmadeschweg 39, Leiderdorp.
258. Jenner-v. d. Akker, Johanna A., 6—9—93, idem.
259. Jenner, Louise M. E., 6—3—23, idem.
260. Johannes, Emile E., x, 28—1—91.
261. Johannes-Barkins, Maare, 30—12—96.
262. Johannes, Arnold E., x, 12—7—13.
263. Johannes, Elinor Y., 25—8—22.
264. de Jonge, Cornelis, x, 14—1—17, v. Zuylen v. Nyevelstraat 264, Wassenaar.
265. v. Joost, Johanna M. Fr. S., 21—6—03, v. Boetselaanlaan 26, Den Haag.
266. Joosten, Johannes H. L., x, 17—6—04, Schapenmarkt 1, Den Bosch.
267. Joosten-v. d. Kar, Maria A. D., 25—8—02, idem.
268. Joosten, Willem J. M., x, 3—9—28, idem
269. Joosten, Leonardus J. M., x, 15—1—30, idem.

NOTEN

[1] Met dank aan Ulbe Bosma voor zijn commentaar op een eerdere versie van dit broncommentaar.

[2] Wim Willems, *De uittocht uit Indië 1945-1995. De geschiedenis van Indische Nederlanders* (Amsterdam 2001); W. Willems en L. Lucassen (red.), *Het onbekende vaderland. De repatriëring van Indische Nederlanders (1946-1964)* (Den Haag 1994); W.E. van Mastenbroek, *De historische ontwikkeling van de staatsrechtelijke indeeling der bevolking van Ned.-Indië* (Wageningen 1934).

[3] Pattynama, 'Migrant in eigen land, 56.

[4] Betty de Hart, '"De verwerpelijkste van alle gemengde huwelijken". De Gemengde Huwelijken Regeling Nederlands-Indië 1889 en de Rijkswet op het Nederlanderschap 1892 vergeleken', *Gaan & Staan, Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 21 (2001) 60-80.

[5] Dit gold ook voor Nederlandse vrouwen die met een 'inlandse' man trouwden, zie: De Hart, '"De verwerpelijkste van alle gemengde huwelijken"', 60-80.

[6] Wet van 10-2-1910, *Staatsblad* nr. 55. De bevolking van Suriname en Curaçao (en later de Antillen) werd, in tegenstelling tot die van Nederlands-Indië, nooit uitgesloten van het Nederlanderschap. Zie: Heijs, *Van vreemdeling tot Nederlander*, 72.

[7] Pattynama, 'Migrant in eigen land, 39.

[8] Pattynama, 59; Heijs, 127.

[9] Kopieën hiervan worden niet gemaakt.

LITERATUURLIJST

Berghuis, C.K., W. Hoffstädt, W.D. Müller, *De toelating van vreemdelingen. Een institutioneel onderzoek naar het beleidsterrein toelating van vreemdelingen, 1945-1993, PIVOT-rapport nr. 23* (Den Haag 1993).

Berghuis, Corrie K., *Geheel ontdaan van onbaatzuchtigheid. Het Nederlandse toelatingsbeleid voor vluchtelingen en displaced persons van 1945 tot 1956* (Amsterdam 1999).

Berntsen, Peter D., Werken en wonen in vreemd Amsterdam; Duitse migranten in de hoofdstad van ons land in het jaar 1853. Een onderzoek naar de Duitse migranten in Amsterdam in het jaar 1853 aan de hand van hun registratie in het reis- en verblijfpassenregister van de stad (ongepubliceerde doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam 1987 aanwezig in het gemeentearchief Amsterdam).

Bervoets, J.A.A., 'De registratie van militairen in Nederland en haar weerslag in de archieven, berustend bij het Algemeen Rijksarchief', *Gens Nostra* XXVII (1972) 368-375.

Booij, Klaasjan, Amsterdam als aankomstplaats. Nieuwkomers tijdens het interbellum (ongepubliceerde doctoraalscriptie UvA, Geschiedenis, ESG, 2001).

Böcker, A. en L. Clermonts, *Poortwachters van de Nederlandse arbeidsmarkt* (Nijmegen 1995).

Boersma, Jan en Ivo Kuypers, 'En toen kwam het kapitaal…' Een onderzoek naar segmenteringsprocessen op de arbeidsmarkt voor de kledingindustrie, 1850-1920 (ongepubliceerde doctoraalscriptie geschiedenis Universiteit Utrecht 1988).

Boersma, Jan en Ivo Kuypers, '"En toen kwam het kapitaal…" Een onderzoek naar segmenteringsprocessn op de arbeidsmarkt voor de kledingindustrie, 1850-1920', *Textielhistorische Bijdragen* 33 (1993) 92-118.

Borne, J.C.C.F.M. van den, 'Naturalisaties in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw', *Jaarboek van het CBG* 46 (1992) 208-246.

Bras, Hilde, 'Domestic service, migration and the social status of women at marriage. The case of a Dutch sea province, Zeeland 1820-1935', *Historical Social Research*, vol. 23 (1998) no. 3, 3-19.

Bronkhorst, Daan, *Een tijd van komen. De geschiedenis van vluchtelingen in Nederland* (Amsterdam 1990).

Burger, Jan Erik, en Peter Berntsen, 'De Duitse migratie naar Amsterdam in de 19e eeuw', *Ons Amsterdam* 60, jrg. 38, (maart 1986) nr. 3, 60-64.

Chotkowski, M.B., *750 jaar migratie naar Delft. Onderzoek en bronnenoverzicht* (Leiden 1996).

Cottaar, A., *Ik had een neef in Den Haag. Nieuwkomers in de twintigste eeuw* (Zwolle 1998).
Cottaar, A., J. Lucassen en L. Lucassen, *Van over de grens. Gids voor lokaal historisch onderzoek naar immigratie in Nederland* (Utrecht 1998).
Dijk, H. van, *Rotterdam 1810-1880. Aspecten van een stedelijke samenleving* (Schiedam 1976).
Doornhein, L. en N. Dijkhoff, *Toevlucht zoeken in Nederland* (Arnhem 1995).
Eijl, Corrie van, Prostitutes, soldiers and servants. Gender and Dutch immigration policy, 1850-1940 (Paper SSHA congress, Chicago, November 2001).
Eijl, Corrie van, en Marlou Schrover, 'Vreemde landlopers. Het Nederlandse vreemdelingenbeleid tussen 1800 en 1940', *Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie* 55 (2001) 161-180.
Groenendijk, C.A., *Op weg naar een Nederlandse paspoortwet* (Deventer 1973).
Groot, Gertjan de, *Fabricage van verschillen. Mannenwerk, vrouwenwerk in de Nederlandse industrie (1850-1940)* (Amsterdam 2001).
Hageman, R.J.B. (red.), *Naturalisatiegids. Gids voor het archiefonderzoek naar naturalisatie in het Algemeen Rijksarchief* (Den Haag 2000).
Harst, G. van der, en L. Lucassen (met medewerking van Annette van Rijn), *Nieuw in Leiden. Plaats en betekenis van vreemdelingen in een Hollandse stad (1918-1955)* (Leiden 1998).
Hart, Betty de, 'Maria Toet en andere verhalen. De nationaliteit van de gehuwde vrouw en de constructie van de natiestaat', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (1999) 183-206.
Hart, Betty de, '"De verwerpelijkste van alle gemengde huwelijken". De Gemengde Huwelijken Regeling Nederlands-Indië 1989 en de Rijkswet op het Nederlanderschap 1892 vergeleken', *Gaan & Staan, Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 21 (2001) 60-80.
Henkes, Barbara, *Heimat in Holland. Duitse dienstmeisjes 1920-1950* (Amsterdam 1995).
Henkes, Barbara, 'De betekenis van kennis. Vragen bij de vreugde van het tellen', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (1998) 437-442.
Heijs, E., *Van vreemdeling tot Nederlander. De verlening van het Nederlanderschap aan vreemdelingen 1813-1992* (Amsterdam 1995).
Hoof, J.P.C.M. van, 'Enkele richtlijnen voor het verrichten van genealogisch onderzoek naar militairen, behoord hebbende tot de Nederlandse troepen te land', *Gens Nostra* XXXIX (1984) 249-263.
Kagie, Ruud, *De eerste neger. Herinneringen aan de komst van een bevolkingsgroep* (Houten 1989).
Kappelhof, A.C.M., V. Kingma, M. van der Klein, J.P. de Valk en H. Wals, 'Een zwart gat in ons collectieve geheugen? Het belang van persoonsdossiers voor het wetenschappelijk onderzoek' (Notitie gepubliceerd op de *site* van de DIVA Erfgoedkoepel).
Ketelaar, F.C.J., 'Elke handeling telt. Archiefdiensten en de wet

bescherming persoonsgegevens', *Archievenblad* 104/3 (mei 2000) 18-23 en 104/4 (juni 2000) 26-29.
Klep, P.M.M., A. Lansink en W.F.M Terwisscha van Scheltinga, *De registers van patentplichtigen 1805-1893. Broncommentaren* II (Den Haag 1987).
Knotter, A., 'Stedelijke economie en arbeidsmarkt. Amsterdam in de eerste helft van de negentiende eeuw', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (1986) 551-580.
Knotter, A., *Economische transformatie en stedelijke arbeidsmarkt. Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam en Zwolle 1991).
Knotter, A., en A.C. Meijer (red.), 'De gemeentelijke bevolkingsregisters 1850-1920', *Broncommentaren* 2 (Den Haag 1995) 75-116.
Kok, Jan, 'Migratie als gezinsstrategie in Midden-Nederland, 1850-1940', in: Jan Kok, Ad Knotter, Richard Paping en Eric Vanhaute (red.), *Levensloop en levenslot: arbeidsstrategieën van gezinnen in de negentiende en twintigste eeuw* (Groningen 2000) 89-145.
Kooij, P., *Groningen 1870-1914. Sociale verandering en economische ontwikkeling in een regionaal centrum* (Groningen 1986).
Laar, Paul van de, Thimo de Nijs, Johan Okkema en Albert Oosthoek (red.), *Vier eeuwen migratie. Bestemming Rotterdam* (Rotterdam 1998).
Lee, T. van der, *Curaçaose Vrijbrieven 1722-1863* (Den Haag 1998).
Leenders, M., *Ongenode gasten. Van traditioneel asielrecht naar immigratiebeleid, 1815-1938* (Hilversum 1993).
Leeuwen, Marco H.D. van, *Bijstand in Amsterdam, ca. 1800-1850. Armenzorg als beheersings- en overlevingsstrategie* (Utrecht 1990).
Lucassen, J., *Naar de kusten van de Noordzee. Trekarbeid in Europees perspectief, 1600-1900* (Gouda 1984).
Lucassen J., en R. Penninx, *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders. Immigranten in Nederland 1550-1993* (Amsterdam 1994).
Lucassen, L., *En men noemde hen zigeuners. De geschiedenis van Kaldarasch, Ursari, Lowara en Sinti in Nederland, 1750-1945* (Amsterdam en Den Haag 1990).
Lucassen, L., '"Het paspoort als edelste deel van een mens." Een aanzet tot een sociale geschiedenis van het Nederlandse vreemdelingenbeleid', *Historisch Tijdschrift Holland* (1995) 265-285.
Lucassen, Leo, *Zigeuner. Die Geschichte eines polizeilichen Ordnungsbegriffes in Deutschland 1700-1945* (Böhlau etc. 1996).
Lucassen, Leo, '"Vreemdelingendossiers" en de mogelijkheden tot reductie (1975-1995)', in: Paul M. M. Klep (red.), *Steekproeven uit massale archiefbestanden ter wille van historisch belang* (Den Haag 1997) 129-139.
Lucassen, L. en G. van der Harst, 'De vreugde van het tellen. Nut en noodzaak van vreemdelingenregisters voor historisch migratie-

onderzoek', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (1998) 293-315.
Lucassen, Leo, 'The Great War and the origins of migration control in Western Europe and the United States (1880-1920)', in: A. Böcker et al. (red.), *Regulation of migration. International experiences* (Amsterdam 1998) 45-72.
Lucassen, Leo en Floris Vermeulen, *Immigranten en lokale arbeidsmarkt. Vreemdelingen in Den Haag, Leiden, Deventer en Alkmaar (1920-1940)* (Amsterdam 1999 CGM working paper 1).
Lucassen, Leo, 'Tussen perceptie en praktijk. Het beleid van de Nederlandse vreemdelingenpolitie tegenover buitenlandse dienstbodes (1920-1940)', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (2000) 164-189.
Lucassen, Leo, 'Het einde van een migratieregime: buitenlanders in Holland gedurende de 19e eeuw', *Historisch Tijdschrift Holland* (2001) 190-211.
Luttenberg's chronologische verzamelingen der wetten, besluiten en arresten … 1813-1914 (Zwolle 1925).
Mak, Geertje, 'Seksueel vreemdelingenverkeer', *Gaan & Staan. Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 21 (2001) 101-123.
Mak, Geertje, *Sporen van verplaatsing. Honderd jaar nieuwkomers in Overijssel* (Kampen 2000).
Mastenbroek, W.E. van, *De historische ontwikkeling van de staatsrechtelijke indeeling der bevolking van Ned.-Indië* (Wageningen 1934).
Meijer, A. C., 'De 19e eeuwse "papieren mensch", een onderzoek naar het Amsterdamse bevolkingsregister als bron voor historici', *Nederlands Archievenblad. Tijdschrift voor de Vereniging van archivarissen in Nederland* (1983) 371-395.
Odé, A.W.M., *Migrant workers in the Dutch labour market* (Rotterdam 1996).
Pattynama, Pamela, 'Migrant in eigen land. Kolonialisme, nationaliteit en levensverhaal', *Gaan & Staan. Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 21 (2001) 36-59.
Pöckling, L. , Vestiging, groepsvorming en integratie van de Westerwalders in Amsterdam in de negentiende eeuw (Amsterdam 2001) (ongepubliceerde doctoraalscriptie Open Universiteit Den Haag).
Poppel, F. van, *Trouwen in Nederland. Een historisch-demografische studie van de 19e en vroeg-20e eeuw.* (Wageningen 1992).
Rietbergen, L., (sam.), *Migratie en vestiging in Nederland. Bronnenoverzicht en geselecteerde bibliografie* (Amsterdam 1994).
Rijn, Annette van, 'Treinen tussen twee werelden; Hongaarse kinderen en hun pleeggezinnen, 1920-1928', in: G. van der Harst en L. Lucassen (red.), *Nieuw in Leiden, plaats en betekenis van vreemdelingen in een Hollandse stad (1918-1955)* (Leiden 1998) 77-92.
Rommes, Ronald en Marlou Schrover, *Grensverleggers. Gids voor lokaal historisch onderzoek naar migratie in de provincie Utrecht* (Utrecht

2001).
Roodt, Evelyn de, *Oorlogsgasten. Vluchtelingen en krijsgevangenen in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Zaltbommel 2000).
Santen, C.W. van, *Het internationale recht in Nederlands buitenlands beleid (een onderzoek in het archief van het ministerie van buitenlandse zaken)* (Den Haag 1953).
Schmitz, Heinz, 'Discriminatie of integratie van Duitsers in het negentiende-eeuwse Rotterdam? Een verkenning', in: Paul van de Laar, Thimo de Nijs, Johan Okkema en Albert Oosthoek (red.), *Vier eeuwen migratie. Bestemming Rotterdam* (Rotterdam 1998) 124-145.
Schoorl, Jeannette J., *Allochtone deelpopulaties in Nederland. Een inventariserende studie van bronnen van statistische gegevens en demografisch onderzoek* (Voorburg 1982).
Schrover, Marlou en Peter Vuijst, 'Familiereconstructies en bevolkingsregister', in: Corrie van Eijl e.a. (red), *Hoe krijg ik mijn bronnen aan de praat?* (Utrecht 1990) 34-53.
Schrover, M., 'Omlopers in Keulse potten en pottentrienen uit het Westerwald', in: M. 't Hart, J. Lucassen en H. Smal (red.), *Nieuwe Nederlanders. Vestiging van immigranten door de eeuwen heen* (Amsterdam 1996) 101-120.
Schrover, Marlou, 'Groepsvorming onder Duitse aardewerkhandelaren', *Historisch Tijdschrift Holland* (1998) 94-112.
Schrover, Marlou, 'Potverkopers, vijlenkappers, stukadoors en winkeliers. Nichevorming onder Duitse migranten in de negentiende-eeuwse stad Utrecht', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (2000) 281-305.
Schrover, Marlou, *Een kolonie van Duitsers. Groepsvorming onder Duitse immigranten. Utrecht in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2002).
Smeets, H., *Een kwestie van organisatie. Organisatie van het Molukkersbeleid en Molukse zelforganisatie* (Utrecht 2001).
Spijkerboer, Thomas, *Gender and refugee status* (Nijmegen 1999).
Steijlen, F., 'Het ontstaan van een RMS-beweging in Nederland, 1951-1956', in: C. Bouw en B. Kruithof (red.), *De kern van het verschil. Culturen en identiteiten* (Amsterdam 1993) 217-231.
Steijlen, F., *RMS van ideaal tot symbool. Moluks nationalisme in Nederland, 1951-1994* (Amsterdam 1996).
Sterk, H., 'Rondom de Galecopsteeg' 1858-1885. Enige aspecten van de prostitutie in Utrecht', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (1983) 79-105.
Stokvis, Benno J., 'De Wet van 13 Augustus 1849, Stbl. 39 en strafbepalingen tegen vreemdelingen', *Tijdschrift voor Strafrecht* 41 (1931) 167-168.
Swart, A.H.J., *De toelating en uitzetting van vreemdelingen* (Deventer 1978).
Tjin, R., 'Nederlandse paspoorten. De politiek van reizen en identificatie van personen', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 17 (1990) 74-100.

Vriese, Jan, 'De Amsterdamse politie in 1844', *Ons Amsterdam* 2 (1950) 229.
Vulsma,R.F., *Burgerlijke stand en bevolkingsregister* (Den Haag 1988).
Wijne, H.A., *De wet op het regt van patent uit een handels- en staathuishoudkundig oogpunt beschouwd* (Groningen 1853).
Willems, Wim, *De uittocht uit Indië 1945-1995. De geschiedenis van Indische Nederlanders* (Amsterdam 2001).
Willems, W. en L. Lucassen (red.), *Het onbekende vaderland. De repatriëring van Indische Nederlanders (1946-1964)* (Den Haag 1994).
Willemsen, Anneke, Tussenstation Amsterdam. Chinese passanten in Amsterdam tussen 1930 en 1976 (ongepubliceerde doctoraalscriptie UvA, Geschiedenis, ESG, 2001).
Woude, R.E. van der, *Leeuwarden 1850-1914. De modernisering van een provinciehoofdstad* (Groningen 1994).
Wubben, H.J.J., 'Chineezen en ander Aziatisch ongedierte.' Lotgevallen van Chinese immigranten in Nederland, 1911-1940 (Zutphen 1986).
Zoelen, A.J. van, Nieuwkomers in de eerste helft van de negentiende eeuw (ongepubliceerd onderzoeksverslag VU Amsterdam 2000).

LIJST VAN ILLUSTRATIES

Inleiding
Corrie van Eijl en Marlou Schrover

1 *Heimatschein*, NA, Buza, 2.05.20 inv.nr. 279.
2 Certificaat van Goed Gedrag; toegevoegd als los stuk aan het Verblijfsregister van Helmond. Gemeentelijke Archiefdienst Helmond, Administratief Archief, 1811-1912, inv. nr. 165, Verblijfsregister 1862-1880.
3 Vergunning zoals bedoeld in artikel 2 der wet van den 16den Mei 1934 (*Staatsblad* no. 257) Gemeentearchief Leiden, Politiearchief E 1724.
4 Vreemdelingendienst aan de Laan Copes van Cattenburg, Den Haag 1958. Foto afkomstig uit het Historisch Beeldarchief Migranten, IISG, Amsterdam, signatuur: BG K 11/205.

Registers van verstrekte en geweigerde reis- en verblijfpassen (1849-1923)
Louk Pöckling en Marlou Schrover

1 Reis- en verblijfpas Heinzelmann GAA, archief gemeentepolitie 5225.
2 Verklaring van gelijkstelling GAA, archief gemeentepolitie 5225
3 Uittreksel uit het bevolkingsregister.
4a en 4b Linker- en rechterpagina van het Register van verstrekte reis- en verblijfpassen. Bijlage 1. Deel 1, GAA archief gemeentepolitie 5225 872.
5 De rechterzijde van een folioblad van het Register van verwijderde vreemdelingen. GAA archief gemeentepolitie 5225 1063-1064.
6 Het Register van geweigerde verzoeken om een reis- en verblijfpas, kortweg Register Letter A genoemd. GAA archief gemeentepolitie 5225 1026.
7 Pas B. GAA archief gemeentepolitie 5225.
8 'Politiekaart'. GAA archief gemeentepolitie 5225.

Registratie van vreemdelingen in Het Algemeen Politieblad (1852-1947)
Corrie van Eijl

1 Het Algemeen Politieblad van 1852, 185.
2 Het Algemeen Politieblad van 1880, 990-991.
3 Het Algemeen Politieblad van 1900, 202-203 deel B.
4 Het Algemeen Politieblad van 10 juli 1930.
5 Het Algemeen Politieblad van 20 juli 1946, 226.
6 Het Algemeen Politieblad van 1910, 6-8.

Registratie van vreemdelingen in het bevolkingsregister (1850-1920)
Marlou Schrover

1 Pagina uit het bevolkingsregister 1860-1879 van de gemeente Utrecht inv. nr. 124. Oudegracht no. 11/15 wijk G, blad 16.
2 Gemeentearchief Breda, archief Gemeentesecretarie inv. nr. 1548 Verblijfsregister van hen die zich niet of waarschijnlijk niet vestigen in de gemeente over 1891-1912.

Lokale vreemdelingenregisters en vreemdelingendossiers (1918-1940)
Leo Lucassen

1a, 1b en 1c Gemeentearchief Leiden, Politiearchief. Controlepas van Hans Bultjes (E2509).
2a en 2b Gemeentearchief Leiden, Politiearchief. Identiteitskaart van Karolina Adams (E2509 (A-G).
3a en 3b Gemeentearchief Leiden, Politiearchief. Vreemdelingenkaart van Joachim Loggerenberger (E2529).
4 Gemeentearchief Leiden, Politiearchief. Dossier vreemdelingenpolitie (E1694).

Persoonsdossiers in het archief van de Immigratie- en Naturalisatiedienst en haar rechtsvoorgangers (1906-) 1945-1985 (-1999)
Corrie Berghuis en Marlou Schrover

1 Stofomslag van het dossier van Elisabeth Gertrud Brenner, NA, Archief Justitie, toegangnummer 5.023.(5028), inv. nr. 60, Dossiernummer 6371.
2 Correspondentieformulier in dossier Elisabeth Gertrud Brenner, NA, Archief Justitie, toegang nummer 5.023.(5028), inv. nr. 60, Dossiernummer 6371.

3a tot 3d Formulier van de politie in Heerlen, NA, Archief Justitie, toegangnummer 5.023.(5028), inv. nr. 60, Dossiernummer 6371.

Het Oudpaspoortarchief (1950-1959)
Peter Christiaans en Marlou Schrover

1a en 1b Kaart uit het Oudpaspoortarchief.
2 Gelijkgestelden 1893-1945, aanwezig op het CBG.
3 Akte opgemaakt voor de Indonesische Landrechter, aanwezig op CBG.
4 Berita Negara 1955.
5 Passagierslijst, aanwezig op het CBG.

PERSONALIA VAN DE AUTEURS

Corrie Berghuis (1951) promoveerde in oktober 1999 op het naoorlogse Nederlandse vluchtelingenbeleid onder de titel *Geheel ontdaan van onbaatzuchtigheid*. Voordien stelde zij de bronnenpublicatie *Joodse vluchtelingen in Nederland 1938-1940* samen. Voor genoemde onderzoeken alsook voor andere werkzaamheden onderzocht zij talrijke persoonsdossiers. Momenteel werkt zij als redacteur op het Nationaal Archief.

Peter Christiaans (1951) is sinds 1970 in dienst bij het Centraal Bureau voor Genealogie; sinds 1980 is hij hoofd afdeling bibliotheek. Hij is oprichter (1988) en voorzitter van de Indische Genealogische Vereniging en publiceerde veel op Indisch-genealogisch gebied. Buiten deze specialisatie heeft hij samen met C.P. Mulder in 1999 *Onderscheidingen van de Koning-Groothertog. De Orde van de Eikenkroon 1841-1891* gepubliceerd.

Corrie van Eijl (1949), historica, is als post-doc verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Zij promoveerde in 1994 op *Het werkzame verschil. Vrouwen in de slag om arbeid 1889-1940* en doet nu onderzoek naar het Nederlandse vreemdelingenbeleid in de periode 1850-1960.

Leo Lucassen (1959) promoveerde in 1990 in Leiden op de geschiedenis van zigeuners in Nederland en is momenteel als NWO-pionier verbonden aan de afdeling Geschiedenis en Regiostudies van de Universiteit van Amsterdam. Hij publiceerde over de geschiedenis van paspoorten en het vreemdelingenbeleid in Nederland en Duitsland in de 19e en 20e eeuw, onder meer in het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (1998 en 2000), *Holland* (2001) en *Social Science History* (2002). Verder publiceerde hij in 1998 met Gerard van der Harst het boek *Nieuw in Leiden. Plaats en betekenis van vreemdelingen in een Hollandse stad* (1918-1955).

Louk Pöckling (1938) is docent biologie en Nederlands en vertaler Duits. Hij studeerde cultuurwetenschappen aan de Open Universiteit Nederland, waar hij in 2001 afstudeerde op zijn scriptie *Vestiging, groepsvorming en integratie van Westerwalders in Amsterdam in de negentiende eeuw*. In het kader van deze scriptie deed hij uitgebreid onderzoek aan de hand van het Amsterdamse vreemdelingenregister.

Marlou Schrover (1959) promoveerde in 1990 in Utrecht op een onderzoek naar arbeidsverhoudingen in de voedingsmiddelenindustrie. De laatste vijf jaar heeft ze zich toegelegd op migratieonderzoek. Haar boek *Een kolonie van Duitsers. Groepsvorming onder Duitse immigranten. Utrecht in de negentiende eeuw* verschijnt bij uitgeverij Aksant, Amsterdam 2002. Ze is

wetenschappelijk coördinator van het Centrum voor Geschiedenis van Migranten en werkt op het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis in Den Haag en op het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam.

OVERZICHT BRONCOMMENTAREN

Broncommentaren I-IV (1987, herziene versie)
I De kohieren van de gemeentelijke hoofdelijke omslag, 1851-1922, door P.M.M. Klep, A. Lansink en W. van Mulken
II De registers van patentplichtigen, 1805-1893, door P.M.M. Klep, A. Lansink en W.F.M. Terwisscha van Scheltinga
III De Volkstelling van 1807/08, door J.L. van Zanden
IV De Registres Civiques 1811 (1812, 1813), door J.L. van Zanden
ISBN 90-71251-07-1, 85 blz., geniet
€ 9,–

Broncommentaren V (1986)
V De militieregisters 1815-1922, door B. Koerhuis en W. van Mulken.
ISBN 90-71251-1055, 74 blz., geniet
niet meer leverbaar

Broncommentaren VI-IX (1988)
VI De lijsten van kiezers ter benoeming van afgevaardigden voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal, de Provinciale Staten en de Gemeenteraad, 1851-1886, door B.M.A. de Vries
VII De Staat van Fabrieken en Trafieken van 1 aug. 1816, door M. Duijghuisen en P.M.M. Klep
VIII De Staat van Fabrieken en Werkwinkels van 31 dec. 1819, door M. Duijghuisen
IX De Hinderwetbescheiden, 1811-1952, door F.F.J.M. Geraedts
ISBN 90-71251-09-8, 79 blz., geniet
€ 9,–

Broncommentaren X-XII (1990)
X De registers van de Dienst voor het Stoomwezen, 1856-1924, door H.W. Lintsen
XI Registrum Memorialis Parochiae, het parochiememoriaal, door P.J. Margry
XII De Staten van Oorlog te Lande en de Generale Petities, 1576-1795, door P.W. van Wissing
ISBN 90-71251-11-x, 64 blz., geniet
€ 9,–

Broncommentaren 1 (1994)
De Nederlandse staatsbegrotingen 1798-1914, door W. Fritschy en R.H. van der Voort

De lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal 1848-1917, door J.K.S. Moes
Bescheiden met betrekking tot beroepsprocedures bij Gedeputeerde Staten op grond van publiekrechtelijke wetten, 1815-1850: Militie en schutterij, door L.M. Koenraad
ISBN 90-5216-056-2, 208 blz., ill., genaaid, gelijmd
€ 11,50

Broncommentaren 2 (1995)
Boedelinventarissen, door Th. Wijsenbeek-Olthuis
De gemeentelijke bevolkingsregisters 1850-1920, door A. Knotter en A.C. Meijer (red.)
ISBN 90-5216-075-9, 120 blz., ill., genaaid, gelijmd
€ 16,–

Broncommentaren 3 (1997)
Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in de negentiende en twintigste eeuw
De kadastrale legger en aanverwante bronnen, 1812-1990
P. Kruizinga
De kadastrale kaart, 1812-1990
P. Kruizinga m.m.v. S.E.M. van Doornmalen
De registers van overschrijving van akten van eigendomsovergang vanaf 1811
F.J.M. Otten
De registers met de uitkomsten van de herzieningen van de grondbelasting, 1873-1904
F.J.M. Otten
De notariële akten met betrekking tot de registratie van onroerend goed, 1811-1920
B. Duinkerken
Het systematisch woningonderzoek omstreeks 1900
P. Kooij
ISBN 90-5216-101-1, 272 blz., ill., genaaid, gelijmd
€ 16,–

Broncommentaren 4 (2001)
Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in Middeleeuwen en Ancien Régime
De schepensignaten en protocollen van bezwaar te Arnhem
C.L. Verkerk
De protocollen van verzegelingen in de Groningse oud-rechterlijke archieven
R.F.J. Paping en P. Brood
De bonboeken te Leiden
E.T. van der Vlist

De Groningse provinciale rekeningen van de voormalige kloosterlanderijen
R.F.J. Paping
De leenregisters
J.C. Kort
De Vlaamse en Zeeuwse ommelopers in de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw
A. de Kraker
De morgenboeken van Rijnland
M.H.V. van Amstel-Horák
De zijlschotregisters, dijkrollen en registers van schouwbare objecten in Groningen tot 1800
R.F.J. Paping
De Groningse verpondingsregisters
R.F.J. Paping
De kohieren van de tiende penning in Holland
J.A.M.Y. Bos-Rops
De floreenkohieren
J.A. Mol en P.N. Noomen
ISBN 90-5216-097-x, 405 blz., ill., genaaid, gelijmd
€ 20,–

Alle *Broncommentaren* zijn verkrijgbaar in de boekhandel of rechtstreeks bij de uitgever te bestellen:
Instituut voor Nederlandse Geschiedenis
Prins Willem-Alexanderhof 5
Postbus 90755
2509 LT Den Haag
telefoon (070) 315 64 00
fax (070) 385 40 98
e-mail rgp@inghist.nl
internet www.inghist.nl
Postbank 117 417

Broncommentaren beogen de kennis omtrent de voor de Nederlandse geschiedenis belangrijke bronnen te vergroten en de bronnenkritiek te bevorderen. Het accent ligt op serieel bronnenmateriaal dat in vele archieven te vinden is en een zekere uniformiteit vertoont. Dit soort materiaal leent zich voor een systematische toelichting, die de onderzoeker inzicht geeft in de historische en institutionele achtergronden, in de mogelijkheden en beperkingen en in het gebruik van de betreffende bron.
Aflevering 5 bevat de belangrijkste seriële bronnen op het gebied van registratie van vreemdelingen. Daarbij is gezocht naar een min of meer evenwichtige verdeling over de tijd. In het inleidende hoofdstuk wordt verwezen naar tal van andere aanvullende bronnen met betrekking tot de registratie van vreemdelingen, terwijl in elk commentaar afzonderlijk gerelateerde bronnen worden genoemd.
De hier gepresenteerde bronnen zijn in de eerste plaats geselecteerd omdat ze belangrijke en veelomvattende registraties bevatten over een langere periode. Dit geldt voor de persoonsdossiers in het archief van de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND), de reis- en verblijfpassenregisters en de lokale vreemdelingen-registraties na 1918. Het Oudpaspoortarchief kent een kortere looptijd, maar is net als de andere registraties bijzonder omvangrijk. Het Algemeen Politieblad is voor een afzonderlijk commentaar geselecteerd omdat hierin over een zeer lange periode (1852-1947) gegevens over uitgezette vreemdelingen zijn te vinden. De bevolkings-registers verdienen een afzonderlijk commentaar waar het gaat om de registratie van vreemdelingen omdat ze de meest volledige registratie van vreemdelingen zijn die gedurende langere tijd (drie maanden of meer) in Nederland verbleven.

Instituut voor
Nederlandse
Geschiedenis

Instituut voor Nederlandse Geschiedenis
Prins Willem-Alexanderhof 5
Postbus 90755
2509 LT Den Haag
telefoon (070) 315 64 00
fax (070) 385 40 98
e-mail rgp@inghist.nl
www.inghist.nl